N. D. Koleszov

A szocializmus politikai gazdaságtana

Kérdések és feleletek

KOSSUTH

N. D. KOLESZOV

A szocializmus politikai gazdaságtana

(Kérdések és feleletek)

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1978

A MŰ EREDETI CÍME:

Н. Д. КОЛЕСОВ
ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ СОЦИАЛИЗМА
В ВОПРОСАХ И ОТВЕТАХ
ПОЛИТИЗДАТ, МОСКВА 1975.

FORDÍTOTTA:
KOVÁCS KATALIN

ISBN 963 09 1129 9
© POLITIZDAT 1975.
© HUNGARIAN TRANSLATION KOVÁCS KATALIN, 1978.

I. FEJEZET

A szocializmus politikai gazdaságtanának tárgya és módszere

1. MIVEL FOGLALKOZIK A SZOCIALIZMUS POLITIKAI GAZDASÁGTANA?

A politikai gazdaságtan mint tudomány az embereknek a társadalom különböző fejlődési fokain kialakult termelési viszonyait tanulmányozza. A figyelem középpontjában az anyagi és a szellemi javak termelését, elosztását, cseréjét és fogyasztását irányító gazdasági törvények állnak. A szocializmus politikai gazdaságtana — mint a marxista—leninista közgazdasági elmélet legfontosabb alkotórésze — a szocialista társadalom termelési viszonyait tanulmányozza. Mivel a szocialista termelési viszonyok elvileg különböznek minden megelőző (ősközösségi, rabszolgatartó, feudális, tőkés) termelési viszonytól, a szocializmus politikai gazdaságtana tárgyának is megvannak a maga sajátosságai.

A szocialista társadalom azon a bázison jön létre és fejlődik, amelyet a kapitalizmustól örököl. Ebben az értelemben az egész megelőző társadalmi fejlődés terméke. A politikai gazdaságtan a szocializmust úgy tekinti, mint a társadalmi fejlődés folytatását, egy olyan minőségileg új fokra való felemelkedését, amely megőrzi és elsajátítja mindazt a haladót, amit az emberiség anyagi és szellemi téren eddig létrehozott. A szocialista társadalom nemcsak a termelőerőket veszi át a kapitalizmustól, hanem sok olyan gazdasági formát is, amely a termelés társadalmi jellegével kapcsolatos. Megtisztítja ezeket a gazdasági formákat kizsákmányoló jellegüktől, és új, a társadalom szocialista természetének megfelelő tartalommal tölti meg őket. A többi között az olyan közgazdasági kategóriák, mint az áru, a pénz, a pénzügyek, a hitel, amelyek az emberiség több évszázados történelmének termékei, és a termelés társadalmi jellegét tük-

rözik, eredményesen szolgálják a szocializmust. Ezeket a formákat és kategóriákat csak akkor lehet megérteni, ha figyelembe vesszük keletkezésük és fejlődésük történetét. Meg kell tehát ismerni mind az általános vonásaikat, mind azokat a specifikus vonásaikat, amelyek egy adott társadalmi-gazdasági formációban vagy a fejlődés egy meghatározott szakaszán jellemzik őket.

A kapitalizmus és a szocializmus politikai gazdaságtana között persze elvi különbségek vannak, amelyeket a tőkés, illetve a szocialista termelési viszonyok mibenléte idéz elő.

A szocialista termelési viszonyok jellege, valamint a szocialista termelési viszonyoknak a termelőerőkkel és a felépítmény elemeivel (állam, jog, politika stb.) való kölcsönhatásuk sajátossága a szocializmus politikai gazdaságtanának tárgyát minőségileg különbözővé teszi.

Az a körülmény, hogy a szocializmusban a termelési viszonyok és a termelőerők, illetve a felépítmény kapcsolata elvileg más, szükségessé teszi, hogy magukat a termelési viszonyokat is teljesen új módon közelítsük meg. A társadalmi termelés tervszerű fejlődése, a szocialista állam elvileg más szerepe, a szubjektív tényező szerepének fokozódása feltétlenül összefüggésben van azzal, hogy a dolgozók tevékenységét össztársadalmi szinten és ágazatonként szervezik, ami megváltoztatja a gazdasági törvények működésének és felhasználásának feltételeit.

A szocializmus politikai gazdaságtana a termelési viszonyokat a termelőerőkkel való elszakíthatatlan kapcsolatban és kölcsönhatásban vizsgálja. A szocializmus bármely gazdasági törvényét és gazdasági kategóriáját (a tervszerű fejlődés törvényét, a munka szerinti elosztás törvényét, az értéktörvényt, az önálló elszámolást, a hitelt, a különbözeti járadékot stb.) csak akkor lehet megérteni és a gyakorlatban felhasználni, ha abból a szempontból vizsgáljuk őket, hogy hogyan és milyen mértékben hatnak a termelőerők fejlődésére.

A termelőerők fejlettségi szintjének és jellegének tanulmányozása nélkül nem lehet megérteni, hogy a termelési viszonyok mely elemei az előremutatók és melyek azok, amelyek fékezik a termelőerők fejlődését. A szocializmus politikai gazdaságtana a termelés, az elosztás, a csere és a fogyasztás fejlődésének törvényeit tanulmányozza és ez azt jelenti, hogy nemcsak a termelési viszonyok, hanem a termelőerők fejlődéstörvényeit is vizsgálja. A politikai gazdaságtan, miközben feltárja a szocialista termelés fejlődésének gazdasági formáit, feltételeit és ösztönzőit, megmutatja a szocializmus anyagi-műszaki bázisa fejlődésének, a kommunizmus anyagi-műszaki bázisává való átfejlődésének útjait is. A termelési viszonyokat dinamikusan, a termelési tényezők fejlődésével és tökéletesedésével, a termelés hatékonyságának növekedésével összefüggésben vizsgálja. Az anyagi-műszaki bázis fejlődését közgazdasági szempontból mint a társadalmi munkatermelékenység növelésének legfontosabb tényezőjét tanulmányozza, ami lehetővé teszi a gazdasági jelenségek és folyamatok mennyiségi jellemzését és ezzel a gazdasági viszonyok matematikai és statisztikai kutatási módszereinek széles körű alkalmazását.

A kommunista társadalom fejlődése során két szakaszon megy át: a szocializmuson és a kommunizmuson. Mindkét fázisnak megvannak a közös, valamint a csak rá jellemző viszonyai. A szocializmusban egy sor olyan termelési viszony létezik, amely a kommunista társadalom magasabb fokán megszűnik (például az áru- és pénzviszonyok, a munka szerinti elosztás stb.). A kommunizmusban pedig olyan termelési viszonyok jönnek létre és fejlődnek, amilyenek nincsenek a szocialista társadalomban. Ha nem volnának különbségek a termelési viszonyokban, akkor nem kellene a két szakaszt külön vizsgálni. A szocializmusnak és a kommunizmusnak — valamennyi különbözőségük ellenére — azonban közös termelési viszonyaik vannak, és ezért nem két külön

társadalomról, hanem egy és ugyanazon társadalom különböző fejlődési fokairól beszélünk.

A szocializmus politikai gazdaságtana a szocializmus és a kommunizmus közös vonásait, valamint a szocializmus specifikus sajátosságait tanulmányozza. Azzal, hogy a szocialista termelési viszonyokat dinamikájukban tárja fel, megmutatja a kommunista viszonyokba való átnövésük alapvető útjait.

2. HOGYAN KAPCSOLÓDIK A SZOCIALIZMUS POLITIKAI GAZDASÁGTANA A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY MÁS ÁGAIHOZ ÉS A GAZDASÁGPOLITIKÁHOZ?

A politikai gazdaságtan elszakíthatatlan kapcsolatban és kölcsönhatásban fejlődik a közgazdaságtudomány más ágaival: a statisztikával, a számvitellel, a gazdasági kibernetikával, a népgazdasági tervezéssel, az ipar, a mezőgazdaság, a kereskedelem stb. gazdaságtanával. A kölcsönös kapcsolat és a kölcsönhatás abban nyilvánul meg közöttük, hogy az egyes tudományágakban elért eredmények kedvező feltételeket teremtenek a többi diszciplina előrehaladásához, és fordítva. Ha például a statisztika színvonala alacsony, ez akadályozza a politikai gazdaságtani kérdések kidolgozását.

A szocializmus politikai gazdaságtana a tudományágak adataira és az általuk kidolgozott, tudományosan megalapozott módszerekre támaszkodva teszi meg elméleti általánosításait. Az olyan tudományágak, mint a népgazdasági tervezés, a gazdasági kibernetika, az ágazati gazdaságtanok — közelebb állnak a társadalmi gyakorlathoz. Ezek az egyes népgazdasági ágakra és a gazdasági élet különböző szféráira alkalmazva konkretizálják és fejlesztik az általános közgazdasági elméletet. A közgazdasági tudományok, köztük a politikai gazdaságtan, azzal, hogy elősegítik a társadalom tervszerű fejlődését, a szocialista társadalom anyagi és szervező erőivé válnak.

A közgazdaságtudományok közötti specializációt és a funkciók megosztását a gyakorlatnak és magának a tudománynak igényei váltották ki. A politikai gazdaságtan a társadalom fejlődésének általános gazdasági törvényszerűségeit tárja fel, az ágazati gazdaságtanok pedig a szocialista termelési viszony különböző szférákban való megnyilvánulásának sajátosságait, szervezésük és felhasználásuk konkrét formáit tanulmányozzák.

A politikai gazdaságtan és a többi közgazdaságtudomány fejlettségi színvonala mindenekelőtt a szocialista társadalom gazdaságpolitikájában mutatkozik meg, amely kijelöli a gazdaságfejlesztés alapvető elveit, céljait, útjait és eszközeit. A gazdaságpolitika a közgazdaságtudomány következtetéseire támaszkodva, valamint a szükségleteket és a rendelkezésre álló forrásokat figyelembe véve alakítja ki azoknak az intézkedéseknek, módszereknek és ösztönzőknek a rendszerét, amelyeknek a gazdasági törvényekkel összhangban biztosítaniuk kell a szocialista gazdaság működését.

Az ágazati gazdaságtanok azzal, hogy a gazdasági törvények és kategóriák valamely ágazatban való alkalmazásának sajátosságait vizsgálják, konkrét gyakorlati feladatokat oldanak meg. Mivel az ágazati gazdaságtanok az adott területet elméletileg általánosítják, a politikai gazdaságtan elméleti következtetéseit és általánosításait el tudják juttatni az egyes vállalatokhoz és a társadalmi termelés más egységeihez. Az ágazati gazdaságtanok a termelőerők szervezési formáit az egyes ágazatokban és szférákban vizsgálják. Az ágazat vagy szféra sajátosságaiból kiindulva dolgozzák ki az általános közgazdasági elvek és törvényszerűségek alkalmazásának formáit.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a gazdaságpolitika csak az ágazati gazdaságtanok következtetéseire és általánosításaira szorul, hogy a politikai gazdaságtan nem vesz részt közvetlenül a gazdaságpolitika kialakításában. A gazdaságpolitika olyan általános elveit, mint az árképzés, a munkatermelékenység és a bérek növekedési ütemének aránya, a társadalmi termelés két osztá-

lyának fejlődése, a felhalmozási és a fogyasztási alap növekedése stb., a politikai gazdaságtan dolgozza ki. Ezek az általános elvek alkotják a gazdaságpolitika alapját. Az ágazati gazdaságtanok következtetéseinek figyelembevételével a gazdaságpolitikának elsősorban az általános elvekből kell kiindulnia, amelyek meghatározzák az arányok a társadalmi termelés ágazatai és alágazatai között. A gazdaságpolitika tehát támaszkodik mind a politikai gazdaságtan, mind az ágazati gazdaságtanok megállapításaira és általánosításaira.

3. MELYEK A SZOCIALIZMUS POLITIKAI GAZDASÁGTANA MÓDSZERÉNEK SAJÁTOSSÁGAI?

Mindenféle tudományos kutatás általános módszere a materialista dialektika. Ez a módszer a jelenségeket kölcsönös kapcsolatukban és kölcsönhatásukban, állandó fejlődésükben vizsgálja, és az egész gazdasági életet egy dialektikus folyamatnak tekinti. A materialista dialektika azonban általános, bármely tudományra alkalmazható módszer. A közgazdaságtudomány viszont egy különös tudományág, és a materialista dialektika törvényei felhasználásának itt megvannak a maga sajátosságai. Az a legfontosabb, hogy az általános vonások alapján megtalálja a saját, specifikus kutatási módszereit.

A gazdasági jelenségeknek minőségi és mennyiségi jellemzőik vannak. A minőségi változás folyamata mindig a mennyiségi változások felhalmozódásához kapcsolódik. A kutatás ezért *mind minőségi, mind mennyiségi elemzést* igényel. Amennyiben a politikai gazdaságtan mennyiségekkel dolgozik, nemcsak az aritmetikát használhatja és kell felhasználnia, hanem a korszerű matematika és statisztika egész apparátusát. A matematikára szükség van a közgazdasági modellek, a grafikonok, a számszerű és algebrai példák stb. összeállításánál is.

Valamely folyamat vizsgálatánál a politikai gazdaságtan legfontosabb elve a *történelmi és a logikai egysége.*

Amikor a politikai gazdaságtan a gazdasági viszonyokat történeti síkon vizsgálja, nem követheti szigorúan a történelmet, hiszen a történelmi fejlődés gyakran véletlen tényezők hatása alá kerül, kitérőket tesz, megtorpan stb. Ebben a helyzetben a közgazdaságtudomány logikája jön segítségül. A szocializmus politikai gazdaságtana módszerének legfontosabb elve ezért az, hogy *szervesen össze kell kapcsolni a történelmi megközelítést a szocializmus specifikus tartalmának szigorúan logikus feltárásával.* A logikai módszer, ahogy Engels megállapította, ugyanaz, mint a történeti módszer, csak megtisztítva a történelmi fejlődés véletlenjeitől.

A történelmi és a logikai egységét a szocializmus politikai gazdaságtanának struktúrájában is figyelembe veszik. A gazdasági törvények és kategóriák rendszerének oly módon kell felépülnie, hogy ne csak a logikát, hanem a szocializmus kialakulásának és fejlődésének történetét is vegye figyelembe. Így például a szocializmus alapját az átmeneti időszak veti meg, amelynek során szocialista átalakulások mennek végbe a politika, a gazdaság, az anyagi és a szellemi élet területén. A szocializmus létrejötte a gazdaságban a szocialista tulajdon uralmának megszilárdulásával függ össze. Éppen vele kezdődik a szocializmus fejlődése. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak vizsgálata után a gazdasági viszonyok elemzése ezért a szocialista tulajdon elemzésével kezdődik, ami megfelel a történelmi folyamatnak és logikailag is igazolt.

4. MIÉRT KELL FEJLESZTENI A KÖZGAZDASÁGI ELMÉLETET ÉS TÖKÉLETESÍTENI A SZOCIALISTA GAZDÁLKODÁS FORMÁIT ÉS MÓDSZEREIT?

A szocializmus politikai gazdaságtana jelentős és bonyolult fejlődési utat tett meg. Kialakulása és fejlődése elválaszthatatlan a szocialista építés eredményeitől. A szocialista gyakorlat ellenőrzi az egyes elméleti tételek he-

lyességét, és egyre újabb és újabb feladatok elé állítja a közgazdasági elméletet. A szocializmus felépítésével nem fejeződik be a szocializmus közgazdasági elméletének fejlődése. Ez nemcsak azért van így, mert újabb országok lépnek a szocializmus útjára, hanem azért is, mert a győztes szocializmus társadalma nem áll egy helyben: állandóan fejlődik, gazdasági viszonyai mind bonyolultabbá válnak, amelyeket vizsgálni kell.

A gazdasági folyamatok és jelenségek vizsgálata elengedhetetlen ahhoz, hogy helyesen értelmezzék őket és jól válasszák ki a gazdaságvezetési formákat és módszereket. A gazdálkodás módszerein a termelés szervezésében, a munkások és az egyes egységek ösztönzésében, a népgazdaság vezetésében alkalmazott módszerek és eszközök összességét értjük. Alapjukat meghatározott gazdasági törvények alkotják. A feladat az, hogy a leghatékonyabb gazdálkodási módszereket találjuk meg és használjuk fel.

A gazdálkodási módszerek tökéletesítése az emberek különböző típusú tevékenységeinek egész komplexumától függ. Közülük elsősorban a szocializmus gazdasági törvényeinek *megismerését* kell kiemelni, mint az első fontos szakaszt a gazdálkodási módszerek tökéletesítéséhez vezető úton. Amikor a gazdasági törvények megismeréséről beszélünk, akkor nemcsak a szocializmus közgazdasági elméletének tudományos kutatásairól van szó, hanem arról is, hogy a dolgozók nagy tömegei rendelkezzenek közgazdasági ismeretekkel. A gazdasági törvények felhasználásának gyakorlata nemcsak a vezető munkatársak, a tervezéssel és a társadalmi termelés szervezésével foglalkozó központi szervek dolga. Ez minden dolgozónak is ügye, függetlenül attól, hogy milyen területen tevékenykedik és mi a munkaköre.

A vezetés javítása, a szocialista gazdálkodás formáinak és módszereinek tökéletesítése közvetlenül függ a gazdasági folyamatok megismerésének mélységétől, a szocializmus közgazdasági elméletének továbbfejlődésé-

től, valamint attól, hogy ezt az elméletet helyesen tudjuk-e alkalmazni a gyakorlati tevékenységben.

A szocializmus közgazdasági elméletének jelentősége nem korlátozódik csupán arra, hogy a dolgozók termelő tevékenységének a megszervezésében elméleti alapul szolgáljon. Óriási a szerepe az imperializmussal folytatott ideológiai harcban, ezenkívül abban a folyamatban, amelyben a dolgozók új rétegeit állítják át a szocializmus oldalára, valamint az új társadalom embereinek kommunista nevelésében is.

A szocializmus kialakulása és fejlődési szakaszai

1. MIÉRT VÁLTJA FEL A SZOCIALIZMUS ELKERÜLHETETLENÜL A KAPITALIZMUST?

A kapitalizmus fejlődésének korábbi szakaszaiban haladó társadalmi rendszer volt. Abban az időszakban elősegítette a termelőerők gyors fejlődését. A termelési eszközök magántulajdonára épülő tőkés termelési viszonyok azonban nem teszik lehetővé a termelőerők szakadatlan fejlődését. Sőt a kapitalizmus meghatározott szakaszában megoldhatatlan konfliktusba kerülnek a fejlődő termelőerőkkel, fejlődésük gátjává válnak.

A kapitalizmus fejlődésével, az imperializmus szakaszába való belépésével mélyül a társadalmi munkamegosztás, előrehalad a termelés és a tőke koncentrációs és centralizációs folyamata. Munkások százait és ezreit foglalkoztatják a tőkés vállalatoknál, kiszélesednek a termelési kapcsolatok. A termelés egyre inkább társadalmivá válik. A termelés eredményeinek elsajátítása viszont továbbra is magántőkés jellegű marad. Ezzel egyre jobban elmélyül a kapitalizmus alapvető ellentmondása. Megoldani csak úgy lehet, ha a tőkés tulajdont megszüntetik és szocialista tulajdonnal váltják fel. Az az objektív szükségszerűség tehát, amely szerint a kapitalizmust fel kell hogy váltsa a szocializmus, a tőkés termelés fejlődésében rejlik.

A kapitalizmus a fejlődése során létrehozza az anyagi előfeltételeket ahhoz, hogy az emberiség áttérjen az új, a kommunista társadalmi-gazdasági formációra, amelynek első fázisa a szocializmus. A kapitalizmus szocializmussal való forradalmi felváltásának megvalósításához azonban kell egy erő, amely felismervén ennek a felváltásnak a szükségszerűségét, képes véghezvinni ezt a történelmi tettet. A kapitalizmus megteremti ezt a társa-

dalmi erőt, mégpedig a proletariátust. A proletariátus a dolgozó parasztsággal és más dolgozó rétegekkel szövetségben, a marxista párt vezetésével tölti be történelmi küldetését. Az objektív szükségszerűséggel együtt tehát a lehetősége is létrejön annak, hogy a kapitalizmust felváltsa a szocializmus.

A szocializmusra való világméretű áttérés korszakát a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyitotta meg. A második világháború után kedvező feltételek jöttek létre a forradalmi mozgalom újabb fellendüléséhez. Szocialista forradalom ment végbe Európa, Ázsia számos országában. Később a szocializmus útjára lépett az első amerikai ország — Kuba is. A szocializmus viszonylag rövid történelmi időszak alatt világrendszerré vált. Nemcsak a kommunisták, hanem az egész haladó emberiség szemében is rendkívüli vonzóerő lett.

A szocializmus évről évre egyre több hívet szerez. Erősödik a néptömegeknek az imperializmus ellen, a békéért, a demokráciáért, a társadalmi haladásért folytatott harca. Fokozódik a nemzeti felszabadító mozgalom. Mindez aláássa a kapitalizmust és előkészíti az egész emberiség áttérését a szocializmusra.

Az imperializmus gyengülésének és a szocialista világrendszer erősödésének feltételei között bármely ország vagy nép előtt megnyílt a lehetőség, hogy elért fejlettségi szintjétől függetlenül a szocializmus útjára lépjen. Ez azt jelenti, hogy egymástól igen különböző fejlettségű országok léphetnek a szocializmus útjára, ami a társadalmi-gazdasági átalakulások formáinak és módszereinek sokféleségét idézi elő.

2. MILYEN KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT LEHET A KAPITALIZMUST ELKERÜLVE ÁTTÉRNI A SZOCIALIZMUSRA?

Az emberi társadalom egészében a fejlődése során öt egymást követő társadalmi-gazdasági formáción megy át: az ősközösségi, a rabszolgatartó, a feudális, a tőkés és

kommunista formáción. Mindegyik formációt a termelőerők és a termelési viszonyok meghatározott fejlettségi színvonala, és a termelési eszközök adott tulajdonformája jellemez. A társadalom, miközben fejleszti a termelőerőket, a termelési viszonyok egyik típusáról a másikra tér át. Bizonyos körülmények között azonban egyes népek elkerülhetik az egyik vagy másik társadalmi-gazdasági alakulatot, sőt akár többet is.

Egyetlen formáció sem terjedt még ki rögtön a Föld egész lakosságára. Mindig voltak olyan népek, amelyek a fejlődés magasabb szakaszán voltak, és olyanok, amelyek elmaradtak a társadalmi-gazdasági fejlődésben. A szocializmus egy vagy több országban kivívott győzelme után létrejött a lehetősége annak, hogy a lemaradt népek egy vagy több megelőző formációt elkerülve térjenek át a szocializmusra.

A tudományos kommunizmus megalapítói rámutattak, hogy az elmaradt országok lerövidíthetik a szocializmushoz vezető utat, feltárták az elmaradt országok nem-kapitalista fejlődési útjának általános törvényszerűségeit. A „lerövidített" út elengedhetetlen feltétele, hogy a szocialista forradalom győzzön valahol, még ha csak egy vagy néhány iparilag fejlett országban is. Engels a következőket írta: „csak ha az elmaradott országok... látják..., hogyan kell a korszerű ipari termelőerőket mint társadalmi tulajdont a közösség szolgálatába állítani, csak akkor foghatnak hozzá ezek az országok ehhez a lerövidített fejlődési folyamathoz". Hangsúlyozta, hogy ez a fejlődési út mint lehetőség „vonatkozik minden országra, amely a kapitalizmust megelőző fokon van".*

A Szovjetunióban, a világ első szocialista államában a közép-ázsiai köztársaságok számos népe a tőkés szakasz kihagyásával tért át a szocializmusra, Szibéria és a Távol-Kelet egyes népei pedig az ősközösségből léptek a szocializmusba. A Szovjetunió többi népének baráti se-

* *Marx—Engels* Művei. 22. köt. Budapest 1970. 402. old.

gítségével erős anyagi-műszaki bázist hoztak létre, és mélyreható társadalmi-gazdasági átalakulásokat valósítottak meg azzal, hogy megteremtették a szocialista termelési viszonyok rendszerét.

A Mongol Népköztársaság a Szovjetunió segítségével közvetlenül a feudalizmusból — kikerülve a kapitalizmust — tért át a szocializmusra. A mongol nép a Szovjetunió termelőerőire támaszkodva átfogóan fejlesztette saját termelőerőit, megvalósította a megfelelő társadalmi-gazdasági átalakulásokat, és ezzel a feudális viszonyokat szocialista termelési viszonyokkal váltotta fel. Négy évtized alatt olyan utat tett meg, amely más népeknél évszázadokat vett igénybe.

Napjainkban, amikor létrejött és egyre jobban erősödik a szocialista világgazdasági rendszer, növekszik hatása a világ fejlődésének menetére, még nagyobb lehetőségek nyílnak a gazdaságilag elmaradott országok számára, hogy a szocializmus útjára lépjenek. A korszerű termelőerők hiánya jellegzetes vonást kölcsönöz fejlődésüknek: a szocializmust csak a többi ország gazdasági segítségével tudják felépíteni. A mai helyzetben a gazdaságilag elmaradott országok támaszkodhatnak a fejlett országok és az egész szocialista világrendszer anyagi-műszaki bázisára, sokoldalú segítséget kaphatnak és felhasználhatják a többi nép értékes tapasztalatait, hogy mozgósítsák saját belső erőforrásaikat, felszámolják a múlt rendszertől örökölt elmaradottságot, fejlesszék saját termelőerőiket.

A korábban gazdaságilag elmaradott országok szocializmusba való átmenete különféle formákban valósul meg és minden országnak megvannak a sajátosságai, amelyeket a termelőerők és a termelési viszonyok határoznak meg. A kapitalizmusra jellemző kizsákmányolás, a társadalmi és nemzeti elnyomás, valamint az, hogy a legégetőbb szükségleteket nem elégíthetik ki, visszataszítja az elmaradott országok dolgozóit a kapitalizmustól, és ráébreszti őket arra, hogy a fejlődésnek nem tőkés jellegű útját kell választaniuk.

A szocialista világrendszernek a kapitalizmussal folytatott versenyében elért sikerek óriási hatást gyakorolnak arra, hogy milyen utat válasszanak ezek a népek. A szocializmus korlátlan teret nyújt a gyors társadalmi fejlődésnek. Megszünteti a nemzeti és a társadalmi elnyomást, a legnagyobb lehetőségeket teremti meg a dolgozók gyors anyagi és szellemi fejlődéséhez.

3. MILYEN TÉNYEZŐK HATNAK AZ ÁTMENETI IDŐSZAK SZOCIALISTA ÁTALAKULÁSÁNAK FORMÁIRA, MÓDSZEREIRE ÉS ÜTEMÉRE?

A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése folytán minden országban kialakul a gazdasági fejlettség egy sajátos szintje, amely jelentősen befolyásolja a szocialista átalakulások formáinak, módszereinek és ütemének megválasztását. Egy ország gazdasági fejlettségének színvonalát végső soron a termelőerők állapota határozza meg. Azokban az országokban, ahol a termelőerők fejletlenek, általában több kapitalizmus előtti viszony marad fenn. Ezek fékezik a termelőerők fejlődését, a szocialista forradalom győzelme után pedig megnehezítik a társadalmi-gazdasági átalakulást. Az átmeneti időszakot ezekben az országokban bonyolultabbá teszi az, hogy nagyobb átalakításokat kell végrehajtani a gazdaságban, a politikában, az ideológiában, a kultúrában és a társadalmi élet más szféráiban. A termelőerők és a termelési viszonyok meglevő, illetve szükséges fejlettségi szintje között itt jóval nagyobb a különbség. A fejlett tőkésországokban a termelőerők fejlettségi szintje magas, ami megkönnyíti a szocialista átalakítást.

Lenin hangsúlyozta, hogy megkezdeni a szocialista forradalmat a magasan fejlett országokban nehezebb, mint a kevésbé fejlettekben, felépiteni a szocializmust azonban sokkal könnyebb lesz. A kapitalizmus magasabb fejlettségi szintje megkönnyíti a szocializmus építését, mivel szilárdabb anyagi alapot jelent, jártasságot

és tapasztalatokat nyújt a gépi nagyipar stb. megszervezésében. A kapitalizmus fejlődése azonban meg is nehezíti a társadalom szocialista átalakulását. Elegendő megemlíteni egyes társadalmi csoportok megrögzött magántulajdonosi szemléletét, a földmagántulajdon elvének meggyökeresedettségét stb.

A fejlett tőkés termelési viszonyokról a szocialista viszonyokra való áttérés nemcsak időben zajlik le gyorsabban, hanem tökéletesebb szervezeti formákban is megy végbe. A kapitalizmus előtti vagy a nem eléggé fejlett tőkés viszonyokról való átmenet több közbenső, átmeneti fokot tesz szükségessé. Kis magángazdaságok szocialista átalakítása például hosszabb időt követel a különböző előkészítő intézkedések megvalósítására, mint a nagy tőkés gazdaságoké. Ezen kívül a kis magángazdaságok a szocialista gazdálkodás kevésbé érett formáivá alakulnak. Minél több eleme van tehát a kapitalizmus előtti vagy a nem elég fejlett tőkés viszonyoknak, annál bonyolultabb és hosszabb a szocialista átalakulás folyamata.

A szocialista átalakulás formái és üteme szorosan összefüggnek egymással. A szocialista átalakulás formáinak helyes megválasztása meggyorsítja a szocializmusra való áttérést, és fordítva, a szervezeti formák kiválasztásában elkövetett hibák lassítják az átmenetet. Ha például a mezőgazdaság szocialista átalakítását anélkül valósítják meg, hogy felhasználnák a termelési eszközök társadalmasításának alacsonyabb formáit (a föld közös megművelését szolgáló társulásokat, a mezőgazdasági köröket, a munkabrigádokat stb.), akkor ezzel jelentős paraszti rétegeket riaszthatnak el a gazdálkodás szocialista formáitól, és fékezhetik a szocialista átalakulások ütemét.

A szocialista átalakítás sikere nagymértékben függ attól, hogy megvalósításának ütemét helyesen határozzák meg. Bármilyen kapkodás, előreszaladás, olyan szervezeti formák alkalmazása, amelyekhez még nem

értek meg a feltételek, nem gyorsítja, hanem ellenkezőleg, fékezi a társadalom szocialista átépítését. Ha például elhamarkodjuk az általános kollektivizálás előtt a kulákság mint osztály felszámolásának politikáját, komoly kárt okozunk a termelés fejlődésének:

Az ország gazdasági fejlettségének színvonala, a politikai, történelmi, nemzetközi és egyéb tényezők meghatározzák a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak tartamát is. A Szovjetunióban például a szovjethatalom megteremtésétől a kolhozrendszer győzelméig 17 év telt el, Mongóliában pedig 38 év. A néphatalom megteremtésétől a termelőszövetkezetek létrehozásáig eltelt időszak néhány más országban rövidebb volt: Bulgáriában 14, a Német Demokratikus Köztársaságban 11, Csehszlovákiában 12, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban 13 év. Az átmeneti időszak tartamának meghatározó tényezője az adott ország gazdasági fejlettségének a szintje.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak hosszára valamely országban nagy hatással van a szocializmusnak más országokban elért győzelme és a tőlük kapott támogatás. A szocialista világrendszer gyors fejlődése és megerősödése elősegíti az átmeneti időszak lerövidülését.

4. HOGYAN ALAKUL ÁT A TŐKÉS MAGÁNTULAJDON SZOCIALISTA TULAJDONNÁ?

A magántulajdon megszüntetésének és társadalmi, szocialista tulajdonnal való felváltásának szükséges előfeltétele, hogy hatalomra jusson a munkásosztály, hogy megteremtsék a proletárdiktatúrát. A proletariátusnak, hogy megőrizze és megszilárdítsa a forradalom eredményeként kivívott politikai hatalmat, gazdasági uralmával kell alátámasztania azt. „A hatalom megragadása után — mondta Lenin —, a munkásosztály, mint min-

den osztály, a tulajdonviszonyok megváltoztatásával ... tartja, óvja és erősíti a hatalmat."*

Különfélék az utak, amelyekkel a proletariátus hatalomra jut, különbözők a magántulajdon szocialista társadalmi tulajdonnal való felváltásának útjai is. A szocialista forradalom győzelmének konkrét történelmi feltételeiben meglevő országonkénti különbözőségek okozzák, hogy eltérőek a termelési eszközök szocialista társadalmasításának módszerei és üteme.

A proletariátus által végrehajtandó szocialista intézkedések jellegét jelentősen befolyásolják az osztály-erőviszonyok, a burzsoázia helyzete és magatartása. Ha a burzsoázia szembeszegül ezekkel az intézkedésekkel és nyíltan fellép a proletariátus ellen, a proletariátus gyorsan és elkobzással kénytelen végrehajtani a burzsoázia tulajdonában levő alapvető termelési eszközök államosítását. Ha a burzsoázia ellenállása gyenge, akkor az államosítás fokozatosan is végbemehet. Meghatározott történelmi körülmények között, amikor a nemzeti burzsoázia részt vesz a munkásosztály vezette demokratikus erők szövetségében és támogatja a külföldi imperialisták elleni harcot, lehetőség van rá, hogy a tőkés magántulajdon fokozatosan, az államkapitalizmus rendszerének lépcsőjén alakuljon át szocialista tulajdonná.

Bizonyos történelmi feltételek mellett lehetővé válik, hogy megváltsák a termelési eszközöket a tőkésektől.

Mivel az állammonopolista kapitalizmus minden tőkésországban kialakul, a szocialista forradalom kezdetére a termelési eszközök egy része a tőkésállam tulajdonában van. A tőkés uralom felszámolásával ezek a termelési eszközök rögtön szocialista termelési eszközökké válnak. Ha a tőkésállamot, amely bizonyos termelési eszközöknek tulajdonosa, szétzúzzák és megteremtik a proletárdiktatúrát, a termelési eszközök az egész társadalom tulajdonába kerülnek át, függetlenül attól, szen-

* *Lenin* Összes Művei. 40. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 257—258. old.

tesítik-e ezt törvényhozással vagy sem. Felszámolják egyúttal a monopolista egyesülések óriási tőkés tulajdonát is. A monopoltőke népellenes tevékenysége, a nemzetközi tőkéhez fűződő szoros kapcsolata a leggyorsabb és leghatározottabb intézkedéseket követeli meg a győztes proletariátustól, hogy a monopóliumok kezében levő termelési eszközöket össznépi tulajdonná változtassa.

A tőkés vállalatok és az egyes ágazatok az egyenlőtlen fejlődés következtében jelentősen különböznek egymástól a termelés társadalmasodásának és koncentrációjának mértékében. A tőkés magántulajdon felszámolásánál ezért nem lehet valamilyen egységes és állandó séma szerint eljárni, hanem differenciált megközelítésre van szükség. Ha például kevés bérmunkást foglalkoztató tőkés kisüzemeknél és különösen azokban az ágazatokban, ahol a kisüzemek adják a termelés zömét, elhamarkodják az államosítást, ez nagy károkat okozhat, fékezheti a termelőerők fejlődését, és — ha az osztályerők az országon belül és a nemzetközi életben úgy csoportosulnak — a proletariátus vívmányainak megsemmisülésére is vezethet.

A tőkés magántulajdon szocialista tulajdonná való átalakításához nemcsak hogy időre van szükség, hanem meghatározott társadalmi-gazdasági formákra is, amelyekben végbemegy. A kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti forma a munkásellenőrzés és az államkapitalizmus.

A munkásellenőrzés nem szünteti meg formálisan a magántulajdont és a magángazdálkodás érdekeinek a korlátozását jelenti. A tőkés tevékenysége olyan feltételek közé kerül, amelyek között a termelés egyre inkább a dolgozók érdekeinek rendelődik alá. A munkásellenőrzés alá vont tőkés vállalatok dolgozói ezért fellépnek a munkatermelékenység növeléséért, a termelés racionalizálásáért, az önköltség csökkentéséért stb.

Az államkapitalizmus mint az átmeneti időszak gazdasági rendszere a termelési eszközök két ellentétes tu-

lajdonformája: a szocialista állami és a magántőkés tulajdon (valamilyen) egyesítésén alapul. Az államkapitalizmus lényege az átmeneti időszakban az, hogy a szocializmus érdekében szabályozzák, ellenőrzik, korlátozzák és felhasználják a gazdaságba beengedett tőkés elemeket. A szocialista állam korlátozza az államkapitalizmus negatív oldalait (az értéktöbblet tőkések általi elsajátítását és a munkások kizsákmányolását, a termelés anarchiáját, a konkurrenciát stb.), és úgy alakítja a politikát, hogy a kapitalizmus „ne léphesse túl és ne merje túllépni a proletariátus által megszabott kereteket és feltételeket, a proletariátusnak előnyös feltételeket".*

A proletariátus a társadalom gazdasági alapjának átalakítása folyamán különböző módszereket és eljárásokat alkalmaz tehát a burzsoáziával folytatott harcban: némelykor azonnal megfosztja a burzsoáziát a termelési eszközöktől, máskor fokozatosan, közbenső lépcsőkön át szilárdítja meg a szocialista tulajdont. A szocializmus útjára lépett ország konkrét történelmi feltételeitől függően a proletariátus gyorsan vagy fokozatosan, békésen vagy nem békésen, erőszakkal vagy meggyőzéssel, a kizsákmányoló osztályokat közvetlenül vagy közvetve kisajátítva cselekszik. Annak következtében, hogy a szocialista forradalom pillanatára a tőkés gazdaságnak nem mindegyik oldala egyformán kész a gyökeres átalakulásokra, a proletariátus a szocialista társadalmasításnak hol az egyik, hol a másik módszerét alkalmazza, vagy párosítja őket. Az alkalmazható módszerek sokfélesége ellenére a *szocialista tulajdon kialakulásának általános törvényszerűsége azonban az alapvető termelési eszközök államosítása*, ami azt jelenti, hogy a kizsákmányolókat megfosztják a termelési eszközöktől és a proletárállam tulajdonába adják őket. *A szocialista államosítás a tőkés magántulajdon szocialista tulajdonná való átalakításának szükséges állomása.*

* *Lenin* Összes Művei. 45. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 119. old.

A szocialista forradalom oroszországi győzelme az első szakadás volt az imperializmus láncán. A tőkés magántulajdont itt a megdöntött kizsákmányoló osztályok termelési eszközeinek gyors, erőszakos és ellenszolgáltatás nélküli államosításával alakították át szocialista tulajdonná. Ezzel létrejöttek a tőke elleni további támadás és a szocializmus építésének feltételei.

Az európai szocialista országokban az államosítást a monopoltőke legnagyobb vállalataival, elsősorban a fasisztákkal, a háborús bűnösökkel és a megszállókkal együttműködő tőkések vállalataival kezdték. Ez az államosítás erőszakosan és mindenféle kártalanítás nélkül történt. A forradalom adott szakaszában az államosítást nem terjesztették ki a középburzsoáziára. Az államosított vállalatok körét csak később bővítették, amikor a burzsoázia politikai és gazdasági pozíciói meggyengültek, az államrend pedig a proletárdiktatúra egyik formájává vált. A középburzsoázia vállalatainak államosításánál azonban törvényesen meghatározott (teljes vagy részleges) térítést nyújtottak az államosított javakért. Az európai szocialista országok többségében — Bulgáriában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, a Német Demokratikus Köztársaságban — a vállalatok egy részét kártalanítással államosították, emellett a térítés részleges volt és államkölcsönkötvényekben fizették ki. Hasonló elvek szerint hajtották végre az államosítást az ázsiai szocialista országokban is. A Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban és a Vietnami Demokratikus Köztársaságban megváltották a tőkések termelési eszközeit.

A szocialista állami tulajdon kialakulását nem lehet csak arra korlátozni, hogy kisajátítják a földbirtokosok és a tőkések tulajdonát, hogy államosítják az alapvető termelési eszközöket. Szocialista tulajdonná való átalakulásukhoz nem elegendő a megfelelő rendeletet kiadni. Ténylegesen kell megvalósítani a termelés szocialista társadalmasítását, vagyis el kell sajátítani a kizsákmányolóktól a termelési eszközöket és arra felhasználni

őket, hogy a társadalmi termelés új, szocialistá szervezetéhez szolgáljanak anyagi alapul.

A szocialista termelési viszonyok megteremtésével összefüggő szervezési, gazdasági feladatok bonyolult, fáradságos, körültekintő munkát igényelnek annak kapcsán, hogy megszervezik a tervszerű termelést és termékelosztást társadalmi méretekben átfogó új viszonyok finom és összetett hálózatát.

5. HOGYAN TÉR ÁT A PARASZTSÁG A SZOCIALIZMUSRA?

A szocialista átalakításokban az egyik legbonyolultabb feladat a parasztok átvezetése a szocialista gazdálkodási formákra. Az áttérés szükségességét Marx és Engels is kiemelték. Lenin kidolgozott egy szövetkezeti tervet, amelyben megjelölte a kisparaszti gazdaság szocialista átalakulásának konkrét útjait.

A parasztok más úton jutnak el a szocializmushoz, mint a munkásosztály. Következik ez abból, hogy a helyzetük a kapitalizmusban eltér a munkásokétól.

A parasztok kistulajdonosok. Tulajdonuk személyes munkán alapul. Ezért a kis magántulajdont nem lehet ugyanúgy kisajátítani, mint a tőkés tulajdont. A kis magántulajdon szocialista tulajdonná való átalakításának folyamata hosszú folyamat. „A paraszti kisgazdaságok tömegéből nem lehet egy csapásra nagyüzemi gazdaságot csinálni — mondta Lenin. — Egy csapásra elérni, hogy a külön-külön folytatott mezőgazdaság társadalmivá váljon és nagy, állami méretekben folytatott termelés formáit öltse . . . nem lehet."*

Ezenkívül a parasztság tulajdonosi természete nem teszi lehetővé a számára, hogy azonnal hozzáfogjon a termelés és a munka társadalmi méretű társadalmasításához. „Ostoba gondolat lenne, ha ezeket a gazdaságo-

* *Lenin* Összes Művei. 37. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 165—166. old.

kat valamilyen gyors módszerrel, valamilyen parancscsal, külső beavatkozással akarnók átalakítani ... milliónyi apró parasztgazdaságra csak fokozatosan, óvatosan, csakis sikeres gyakorlati példával lehet hatni, mert a parasztok nagyon is gyakorlati emberek, sokkal erősebb szálak fűzik őket a föld megmunkálásának régi módjához, semhogy kizárólag tanácsok, könyvek útmutatásai alapján hajlandók lennének bármilyen komoly változtatásra."* Csak fokozatosan, az önkéntesség és az anyagi érdekeltség elvének szigorú betartásával lehet a parasztokat a szocializmus útjára átvezetni.

A parasztok szocialista úton való előrehaladásának alapvető sajátossága az, hogy a termelési eszközöket önkéntesen, egyes csoportok keretében társadalmasítják. Az önkéntesség elve azonban távolról sem jelenti azt, hogy a parasztok spontán követik a munkásosztályt a szocialista fejlődés útján. A kommunista párt, miközben erősíti a munkásosztály és a parasztság közötti szövetséget, aktívan befolyásolja a parasztságot és segíti a kollektív gazdálkodási formára való áttérését. A szovjet állam sokoldalú segítséget nyújtott a megalakuló kolhozoknak: hitelt, pénzügyi, műszaki, szervezési stb. támogatást adott.

A parasztok a szocializmus útjára tehát csak úgy léphetnek, ha szövetkezetekben egyesítik a termelési eszközöket és a munkájukat.

Hasonló politikát folytat valamennyi szocialista ország. A mezőgazdaság szocialista átalakítását a parasztgazdaságok szövetkezetekbe tömörítésével valósították meg. Kivételt csak Kuba jelent, ahol állami mezőgazdasági vállalatokat (állami birtokokat) szerveztek. A kubai parasztok a forradalom pillanatára már nem voltak kistulajdonosok, lényegében bérmunkásokká váltak. Kuba tapasztalata nem cáfolja a lenini eszmét, amely szerint a parasztokat szövetkezetekbe kell tömöríteni, mert ez a

* Lenin Összes Művei. 39. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 354. old.

szocializmus felé haladásuk egyetlen lehetséges útja. A szövetkezetesítés szükségessége elesik, ha nincs kit a mezőgazdasági szövetkezetekben egyesíteni. A szövetkezetesítés szükségszerűsége ott van meg, ahol nagyszámú, saját kisgazdaságát saját munkával művelő paraszti osztály létezik.

6. MILYEN ISMÉRVEK ALAPJÁN ÍTÉLHETJÜK MEG, HOGY EGY ORSZÁGBAN FELÉPÜLT A SZOCIALIZMUS?

A szocialista építés szakaszainak vizsgálatánál számos kérdés vetődik fel. Mikor fejeződik be a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszaka? Mikor mondhatjuk, hogy egy adott országban felépült a szocializmus? Miért mondjuk, hogy az egyik országban felépült a szocializmus, a másikban pedig még csak építik? A kérdések helyes megválaszolásának nagy jelentősége van egyrészt annak meghatározásánál, hogy egy adott ország melyik szakaszban van, másrészt akkor, ha egymással összehasonlítva vizsgáljuk a különböző, szocializmust építő vagy a szocializmust már felépített országokat.

A szocializmus építése egy sor bonyolult politikai, gazdasági és ideológiai feladat megoldását foglalja magában. A szocialista építés bonyolult anyagi-műszaki, társadalmi-gazdasági, politikai és kulturális átalakítások egész komplexuma. Ezeknek az átalakításoknak az eredményeként megszűnnek a kizsákmányoló osztályok, eltűnik a kizsákmányolás, mélyrehatóan megváltozik a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség helyzete, egészen más viszonyok alakulnak ki az osztályok és a társadalmi csoportok között. Az emberek közötti viszonyok az együttműködés és a kölcsönös elvtársi segítség elveire épülnek.

A szocialista forradalom különböző fejlettségi szintű termelőerőkkel rendelkező országokban győz. Ebből következően a munkatermelékenység, az anyagi jólét és a

kultúra színvonala sem egyforma. A kapitalizmus anyagi-műszaki bázisának jellemzője, hogy az országok, az ágazatok és a vállalatok között nagy eltérések vannak a technikai színvonalban. A szocializmus ezeket a nagy eltéréseket megszünteti, és nemcsak az egyes vállalatok és ágazatok, hanem az országok technikai fejlettségi szintjeit is fokozatosan közelíti. Az eltéréseket azonban nem képes teljesen megszüntetni. Ezt a feladatot csak a kommunista társadalomban lehet megoldani.

A szocializmus építésének elengedhetetlen feltétele a *megfelelő anyagi-műszaki bázis megteremtése.* A szocialista átszervezés során megvalósítják valamennyi népgazdasági ágazat technikai rekonstrukcióját és végrehajtják az iparosítást, amely lehetővé teszi a továbbiakban a gépi nagyipar uralmát, valamint a kisparaszti gazdaság szövetkezetesítését.

A szocializmus győzelmének egyik legfontosabb feltétele a *kulturális forradalom megvalósítása.* A szocialista társadalom minden dolgozó érdekében fejlődik, és nemcsak az anyagi szükségletek magas szintű kielégítését, hanem a kultúra magas színvonalát is lehetővé teszi. A kulturális forradalom megfelel a dolgozók érdekeinek és ugyanakkor elősegíti a termelés továbbfejlődését, hiszen a gépi nagyipar nagy általános műveltségű és magas szakképzettségű dolgozókat igényel. A kulturális forradalom során felszámolják az analfabetizmust, növelik az általános képzettségi színvonalat, lehetővé válik, hogy tömeges méretekben tegyenek szert szakmai-technikai jártasságra.

A szocializmus győzelme fontos társadalmi-gazdasági átalakításokat követel, mindenekelőtt a *tőkés társadalmi viszonyok szocialista átalakítását, a szocialista társadalmi tulajdon megszilárdítását.* A termelési eszközök szocialista társadalmasításának formáiban és módszereiben a különböző országokban meglevő sajátosságok ellenére minden ország számára elengedhetetlen a tőkés magántulajdon felszámolása és a kis magántulajdon fokozatos szocialista átalakítása.

A szocializmus győzelme mindenekelőtt feltételezi a *tervszerűen működő népgazdaság megteremtését, amely a szocializmus gazdasági törvényeit széleskörűen felhasználja*, valamint a munka szerinti elosztás elvére való áttérést. Olyan fontos társadalmi-gazdasági feladatok megoldását irányozza elő, mint a *város és a falu, a szellemi és a fizikai munka közötti ellentétek megszüntetése.*

A szocializmus építését jellemző folyamatok szorosan összefüggenek egymással. A szocializmus anyagi-műszaki bázisának megteremtése például megköveteli és megteremti a feltételeket a kulturális forradalom végrehajtásához. A kulturális forradalom pedig meggyorsítja a szocializmus anyagi-műszaki bázisának építését. Mindegyik folyamat azonban viszonylag önállóan megy végbe, és elmaradhat vagy megelőzheti a többi folyamatot. A szocializmus győzelméhez azonban elengedhetetlen, hogy valamennyi fentebb említett folyamat megvalósuljon.

A szocializmus felépítése azt jelenti, hogy megszűnik az osztály- és a nemzeti elnyomás, a dolgozók politikailag és gazdaságilag felszabadulnak, a társadalom minden vagyona a nép köztulajdonává válik. Éppen az általános ismérvek alapján határozzák meg egy adott országban a szocialista társadalom felépítésének fokát.

7. MILYEN SZAKASZOKON MEGY ÁT A SZOCIALISTA TÁRSADALOM?

A szocializmus — a kommunista társadalom fejlődésének első, alsóbb fázisa — egy viszonylag hosszú történelmi periódus. Fejlődésében több szakaszon megy át, amelyek mindegyikének megvannak a maga társadalmi-gazdasági feladatai, jellemző sajátosságai.

A szocializmus létrejöttének és kialakulásának *első szakasza* az átmeneti időszak volt, amely a Szovjetunióban a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal kezdő-

dött és a szocializmus győzelmével fejeződött be a harmincas évek végén. Ebben a szakaszban a szocializmus egységes, mindent átfogó gazdasági formává alakult át. A szocialista társadalom fejlődése ezzel azonban nem áll meg. A szocializmus győzelme után az anyagi-műszaki bázis és minden társadalmi viszony tökéletesedik, magasabb érettségi fokra emelkedik.

A második szakaszban, amely a Szovjetunióban a harmincas évek végétől a hatvanas évekig tartott, a fejlett szocialista társadalom épült fel.

A hatvanas években kezdődött és tart ma is a *harmadik szakasz* — a fejlett szocialista társadalom tökéletesítése és a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának építése. Ennek a szakasznak a feladatai nem kevésbé bonyolultak, mint az első két szakaszé, és megoldásuk több ötéves időszakot igényel.

Az említett szakaszok mindegyike történelmileg indokolt és bármely, a szocializmus útjára lépett ország számára elkerülhetetlen. Elkerülhetetlen a fejlett szocialista társadalom szakasza is, mivel a termelési viszonyoknak már egy meghatározott érettségi fokát tükrözi. A fejlett szocialista társadalom azt mutatja, hogy fokozatos fejlődésük során a termelőerők és a termelési viszonyok meghatározott fokot értek el, amelyet az előző fokhoz képest új vonások és ismérvek jellemeznek. Mivel a szocialista társadalomban törvényszerű a termelőerők állandó és fokozatos fejlődése, fokozatos fejlődésük során a termelési viszonyok is több szakaszon mennek át. A fejlett szocializmusra való áttérés nem jelenti a termelési mód vagy a társadalmi-gazdasági formáció megváltozását. A szocializmus további fejlődését, valamennyi viszonyának érlelődését foglalja magába.

8. MELYEK A FEJLETT SZOCIALISTA TÁRSADALOM JELLEMZŐ ISMÉRVEI?

A fejlett szocialista társadalom a szocializmus felsőbb foka, új történelmi szakasz a kommunizmushoz vezető úton. Ebben a szakaszban szervesebben kapcsolódnak össze a kibontakozó tudományos-technikai forradalom eredményei a szocializmus előnyeivel, gazdagon megnyilvánulnak a kommunista társadalom első fázisának gazdasági és társadalmi lehetőségei. A szocializmus termelőerőinek és termelési viszonyainak minőségileg új fejlettségi foka lehetővé teszi, hogy a társadalom olyan, jellegükben és méretükben bonyolultabb gazdasági feladatokat tűzzön ki és oldjon meg, amelyekről az előző szakaszokban még szó sem lehetett. E feladatok közül az első helyen áll a nép anyagi és kulturális színvonalának szakadatlan és gyors növelése a szocialista termelés gyors ütemű fejlődése, hatékonyságának fokozása a tudományos-technikai haladás alapján.

A fejlett szocializmus társadalmának egész sor jellemző ismérve van, amelyek a szocialista társadalom többi szakaszától megkülönböztetik. Ezt a szakaszt nem lehet például csak a termelőerők vagy a termelési viszonyok fejlettségi szintjével jellemezni. Az anyagi termelés és a társadalmi viszonyok valamennyi alapvető elemében bekövetkezett változásokat, a kölcsönös kapcsolatuk és kölcsönhatásuk jellegének változásait kell vizsgálni.

A fejlett szocialista társadalomra dinamikus, komplex és hatalmas méretű népgazdaság, a társadalmi élet többi szférájának magas szintű fejlettsége jellemző. Az anyag-műszaki bázisban a fejlett szocialista társadalom felépítésével bekövetkezett legfontosabb minőségi változás az, hogy a gépi nagyipar széleskörűen kifejlődött. A harmincas évek végén a Szovjetunióban, amikor már felépült a szocializmus, megvalósult a szocialista iparosítás és széles körben alkalmaztak a termelésben gépeket, még magas volt a kézi munka aránya. A fejlett szocializmus anyagi-műszaki bázisának legfontosabb sajá-

tossága, hogy *széleskörűen felhasználja a mai tudományos-technikai forradalom vívmányait.* A tudomány behatol a termelés minden szférájába és a társadalom közvetlen termelőerejévé válik.

A fejlett szocialista társadalom anyagi-műszaki bázisát nemcsak a tudomány és a technika magas fejlettségi szintje és termelésben való széles körű alkalmazása jellemzi, hanem a *komplex, sokoldalú fejlődés is.* A szocializmus építésének időszakában a társadalom az erőfeszítéseit a legégetőbb, az életfontosságú irányokra koncentrálta, amelyek nélkül a szocialista társadalom nem maradhatott volna életben, a fejlett szocialista társadalom időszakában viszont az ágazatok egész komplexumát tökéletesíti a szocialista nemzetközi munkamegosztás figyelembevételével. Olyan ágazatok fejlődtek, amelyek korábban még csak születőfélben voltak, és sok új ágazat is megjelent.

A népgazdaságban jelentős *strukturális változások* mentek végbe, amelyek a technikai haladást meghatározó ágazatok — a villamosenergia-ipar, a vegyipar, a kőolajfeldolgozó ipar, a gépipar és különösen a rádióelektronika és a műszergyártás — gyorsabb növekedésében fejeződnek ki.

A fejlett szocialista társadalomra való áttérés együtt jár a *fő termelőerő, az ember mélyreható változásával.* Az 1939. évi népszámlálás adatai szerint a Szovjetunió városban dolgozó lakosságából 24,2%-nak volt közép- (befejezett és be nem fejezett) és felsőfokú végzettsége, falun pedig csak 6,3%-nak. 1974-ben a városi dolgozók 81%-ának és a falusi dolgozók több mint 60%-ának volt közép- és felsőfokú végzettsége. Mindez indokolja azt a megállapítást, hogy 1940-ben a termelés fő szereplője az alapfokú, 1973-ban viszont már a középfokú végzettségű munkás volt.

Az SZKP XXIV. kongresszusán megállapították: „Óriási gazdasági potenciál jött létre, amelynek alapja: a sokágazatú ipar és a nagyüzemi szocialista mezőgaz-

daság, az élenjáró tudomány, a szakképzett munkások, szakemberek, gazdasági vezetők."*

A fejlett szocialista társadalom fontos mutatója a *szocialista termelési viszonyok érettségi foka.* A társadalmasítás színvonalának növelése, az elsajátítás szocialista elveinek erősítése a termelés állami és szövetkezeti-kolhoz szektoraiban alaposan elősegítették a szocialista tulajdon fejlődését. Megszilárdult a szocialista állami tulajdon vezető szerepe. Az össznépi tulajdonnal való rendelkezésben erősödött a demokratikus centralizmus elve. Mélyebben kapcsolódnak össze a társadalom, a termelő kollektíva és az egyén érdekei.

A fejlett szocialista társadalom felépítésének egyik legfontosabb eredménye a *társadalom osztályszerkezetének megváltozása,* a lakosság döntő tömegének áttérése a szövetkezeti-kolhoz szférából a termelés össznépi szférájába. Ez a jelenség a termelés technikai feltételeinek és szervezetének mélyreható változásaival függ össze. 1939-ben az ország lakosságának mintegy a fele állt kapcsolatban a szövetkezeti szektorral, 1974-ben már csak 17,8%-a.

A fejlett szocialista társadalmat a *döntően intenzív gazdaságvezetési módszerekre való áttérés* jellemzi. Első helyre a meglevő termelési eszközök és a munkaerő hatékonyabb felhasználása kerül.

A fejlett szocialista társadalom szakaszára való áttérés a szocializmus gazdasági törvényei: a szocializmus gazdasági alaptörvénye, a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye, a munka szerinti elosztás törvénye, az értéktörvény stb. működési és alkalmazási szférájának kibővülésével függ össze.

A szocialista társadalom fejlődésének nemcsak a belső, hanem a külső feltételei is jelentősen megváltoztak. Ez mindenekelőtt annak a következménye, hogy az egész szocialista világrendszer új fokra emelkedett.

* Az SZKP XXIV. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1971. 43. old.

A fejlett szocialista társadalmat a társadalmi élet más területein a *nép társadalmi-politikai és eszmei egységének erősödése* jellemzi. Jellemző rá a megfelelő politikai felépítmény — az össznépi állam is.

III. FEJEZET

A szocialista termelési viszonyok rendszere

1. MELYIK AZ ALAPVETŐ VISZONY?

A termelés, az elosztás, a csere és a fogyasztás szféráját átfogó termelési viszonyok kölcsönösen összefüggő rendszert alkotnak. A meghatározóak ebben a rendszerben a termelés viszonyai. Ezek a viszonyok sokfélék, magukban foglalják a termelési eszközökkel, az előállított termékekkel, a munkamegosztással, a termelés specializációjával és koncentrációjával stb. összefüggő viszonyokat. *Az alapvető viszony a termelésben a termelési eszközök és az előállított termékek elsajátításával kapcsolatos viszony: a tulajdon formája.* A termelési eszközök elsajátításának jellegétől függően alakul az összes többi termelési viszony. A termelési viszonyok bármely elemét vegyük is — az előállított termékekkel, a termelés specializációjával és koncentrációjával kapcsolatos viszonyokat, a termelők, a termelési egységek, a gazdasági körzetek közötti viszonyokat stb. —, közvetlenül vagy közvetve mindegyik a termelési eszközök tulajdonformájától függ.

A termelési eszközök tulajdonformája határozza meg bármely társadalmi-gazdasági alakulatban a társadalom szociális-gazdasági szerkezetét, az osztályok, az embercsoportok gazdasági és politikai helyzetét és a közöttük levő kölcsönös kapcsolatokat.

A szocialista társadalomban a *termelési eszközök társadalmi tulajdona* uralkodik. Ez az a fő ismérv, amely a szocializmust jellemzi. A föld és méhének kincsei, a gyárak és az üzemek, a bányák, a vasutak, a hírközlési eszközök az egész nép, a dolgozók tulajdonában vannak. A dolgozók közös tulajdonosai a termelési eszközöknek, amelyeket az egész társadalom érdekében közösen hasz-

nálnak fel, részt vesznek a közös munkában és élvezik annak eredményeit. A termelési eszközök szocialista tulajdona mint közgazdasági kategória a szocialista társadalom tagjai között a társadalmi termelés anyagi feltételeinek közös elsajátítása során kialakuló viszonyokat fejezi ki.

Mivel a szocializmusban a termelési eszközök maguknak a dolgozóknak a tulajdonában vannak, a szocialista társadalomban nem létezik az ember ember általi kizsákmányolása, a munkaerő többé nem áru. A termelési eszközök szocialista tulajdona ily módon a munkaerő és a termelési eszközök egyesülésének új módját határozza meg: a termelők közvetlenül egyesülnek a termelési eszközökkel, ami kizárja a kizsákmányolás lehetőségét.

A termelési eszközök szocialista tulajdona:

1. új viszonyokat hoz létre a termelők tevékenységének és a tevékenység eredményeinek a cseréjében. A szocialista társadalomban a csere a népgazdaság ágazatai és alágazatai, a vállalatok stb. közötti összehangolt munkamegosztáson alapszik;

2. meghatározza a dolgozók által előállított anyagi javak elosztási viszonyainak jellegét. A közös tulajdont képező anyagi javakat a nép érdekében osztják el;

3. megszabja az anyagi javak fogyasztása során kialakuló viszonyok jellegét. A munkaeszközöket és a munkatárgyakat a termelési folyamatban közösen, a fogyasztási cikkeket közösen (a társadalmi alapokon keresztül) és egyénileg használják fel, döntően a társadalmi termelésben kifejtett munkával arányosan.

A termelési eszközök szocialista tulajdona tehát az alapvető viszony az anyagi javak termelése, elosztása, cseréje és fogyasztása viszonyainak rendszerében.

2. MI A SZOCIALIZMUS GAZDASÁGI ALAPTÖRVÉNYÉNEK LENYEGE?

Minthogy a gazdasági jelenségek és folyamatok hatása, mélysége, a többi jelenséggel való kapcsolatuk formája különböző, az őket kifejező gazdasági törvények szerepe sem azonos a társadalmi fejlődésben. Kiemelkedik közülük az alapvető gazdasági törvény, amely az adott termelési mód fejlődésének fő célját és eszközét fejezi ki. Azokat a legfontosabb ismérveket és kapcsolatokat fogja át a gazdaságban, amelyek meghatározzák a termelés, az elosztás, a csere és a fogyasztás kölcsönös kapcsolatait. Ezek az ismérvek és kapcsolatok a legsűrítettebben a termelés céljában fejeződnek ki. A termelés célja az uralkodó termelési viszonyok specifikumát fejezi ki.

A kapitalizmusban, mint ismeretes, az értéktöbblettörvény a gazdasági alaptörvény. Ebből következően minden egyes tőkésnek az a célja, hogy maximális értéktöbbletet sajtoljon ki a munkásokból a kizsákmányolás eszközével, hogy az értéktöbbletet az áru realizálása során a legnagyobb profittá alakítsa át, amelynek jelentős része ismét új profitot hozó tőkévé válik. A dolgozók fogyasztása a kapitalizmusban nem a termelés célja, hanem csak a tőke önnövekedésének eszköze, a tőkést csak annyiban érdekli, amennyiben ez a tőke felhalmozásához szükséges.

A szocializmus gyökeresen megváltoztatja a termelés célját, mivel a termelést a dolgozók, vagyis az egész nép érdekeinek rendeli alá. A marxizmus—leninizmus klasszikusai ezt előre látták. Engels írta, hogy a szocializmus megteremti annak lehetőségét, „hogy a társadalmi termelés révén a társadalom minden tagjának olyan egzisztenciát biztosítsanak, amely nemcsak anyagilag tökéletesen kielégítő és napról napra bőségesebbé lesz, hanem szavatolja nekik testi és szellemi adottságaik tel-

jes szabad kiképzését és működtetését..."* Lenin még 1902-ben leszögezte, hogy a termelésnek úgy kell folynia a szocializmusban, „hogy ez a társadalom valamennyi tagjának teljes jólétét és mindenirányú szabad fejlődését biztosítsa"**. Általánosítva a szocializmus és a kommunizmus építésének tapasztalatait, az SZKP programja leszögezi: „a szocializmus célja: a nép növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek mind teljesebb kielégítése, a társadalmi termelés szakadatlan fejlesztése és tökéletesítése útján."*** Ez a cél logikusan következik a termelési eszközök társadalmi tulajdonából és a szocialista termelési viszonyok összességéből, abból a tényből, hogy a termelési eszközök tulajdonosai, a termékek előállítói és fogyasztói egy személyben, magában a népben olvadnak egybe. A termelés bármely más célja ellentmondana a szocializmus lényegének. Ez a szocializmus gazdasági alaptörvényének lényege.

A társadalom szükségletei legteljesebb kielégítésének a termelés mindenirányú fejlesztése, műszaki színvonalának és szervezeti struktúrájának tökéletesítése jelenti az alapját. A gazdasági alaptörvény a szocialista termelés szülötte és további fejlődésének mozgatóereje.

A szocializmus céljának sikeres megvalósítása érdekében szakadatlanul fejleszteni kell a társadalmi termelést, az anyagi-műszaki bázist, meg kell teremteni a gyors tudományos-technikai haladást.

A kommunista párt és a szocialista állam gazdaságpolitikája figyelembe veszi a gazdasági törvények egész rendszerét, mindenekelőtt a szocializmus gazdasági alaptörvényét. A háború előtti időszakban az alaptörvény működése a termelés viszonylag szűk körére korlátozódott. A társadalom tudatosan vállalta, hogy a meglevő erőforrásokat az ország védelmi képességének

* *Marx—Engels* Művei. 20. köt. Budapest 1974. 278. old.

** *Lenin* Összes Művei. 6. köt. Kossuth Könyvkiadó 1964. 188. old.

*** Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1962. 721. old.

a megerősítésére mozgósítsák, és megteremtsék az ország technikai-gazdasági függetlenségét. A társadalom, mivel minden eszközzel fejlesztette a termelést, számos fontos szükséglet kielégítését tagadta meg magától. Napjainkra a feltételek megváltoztak, a társadalom figyelmét a szovjet nép anyagi és kulturális színvonalának jelentős növelésére összpontosíthatja.

A dolgozók jólétének növelését a termelés fejlesztésével érik el. A termelés növekvő követelményeket támaszt a dolgozókkal szemben, ezért speciális ismeretek, magas szintű szakképzettség, általános műveltség megszerzését irányozzák számukra elő. Mindez csak a dolgozók magas életszínvonala mellett valósítható meg. A gazdaságnak a népjólét növelésével kapcsolatos sokféle feladat megoldására vett iránya ily módon a szocialista termelés alapvető céljának a megvalósulását segíti elő.

3. MI A KÖZÖS ÉS MI A KÜLÖNBÖZŐ AZ ÖSSZNÉPI ÉS A SZÖVETKEZETI-KOLHOZ TULAJDONBAN?

A termelési eszközök szocialista tulajdona két formában, az össznépi és a szövetkezeti-kolhoz formában létezik. A két formának közös társadalmi-gazdasági természete van. A termelési eszközöket és az előállított termékeket az egész társadalom, illetve az egyes kollektívák sajátítják el, ami kizárja az ember ember általi kizsákmányolását, idegen munka eredményének ellenszolgáltatás nélküli elsajátítását, azt, hogy valamelyik csoport kiváltságos helyzetbe kerüljön más embercsoportokhoz képest. Az anyagi és szellemi javakat az egész társadalom, illetve egyes kollektíváinak érdekében sajátítják el. A viszonyok az elvtársiasság és a kölcsönös segítség elveire épülnek. Minden, amit az állami és a szövetkezeti-kolhoz vállalatok előállítanak, a szocialista termelés bővítésére, a munka szerinti elosztás alapjába és a különböző társadalmi szükségletek kielégítésére ke-

rül. Mindkét termelő szektorban ugyanazok a szocialista elvek érvényesülnek: az általános munkakötelezettség, a termelés tervszerű fejlődése, a munka szerinti elosztás stb. Ebből a szempontból nincs elvi különbség az állami és a szövetkezeti-kolhoz tulajdon között.

Egyidejűleg azonban a két tulajdonforma között vannak lényeges különbségek. Az alapvető eltérést a termelés társadalmasításának különböző színvonala jelenti, ami a társadalom termelőerőinek nem eléggé magas fejlettségéből fakad. A két tulajdonforma tökéletesítésére tett intézkedések szükségképpen a termelőerők és a termelési viszonyok egész rendszerének fejlődését eredményezik, elősegítve a kétféle vállalat közeledését és egységes vállalattípussá való alakulását.

A szocialista országokban az *állami, össznépi tulajdon* átfogja az alapvető, döntő termelési eszközöket és a szocialista tulajdon fő formáját jelenti. A társadalom termelő és nem-termelő alapjainak döntő hányada állami tulajdonban van. A nagyiparban osztatlanul ez a forma uralkodik. Az ipari termelési eszközöknek csupán jelentéktelen hányada tartozik szövetkezeti szervezetekhez. Ezek zöme a fogyasztási cikkeket előállító ágazatokban található, és nem játszhatnak meghatározó szerepet a termelés fejlődésében. Az államhoz tartozik az összes ipari nagyvállalat, az alapvető szállítási és hírközlési eszközök, a kereskedelmi és hitelintézmények, a mezőgazdasági nagyüzemek egy része, valamint számos tudományos és kulturális intézmény. Bár néhány szocialista országban a földnek csak egy része van az állam tulajdonában (a Szovjetunióban és Mongóliában az egész föld össznépi tulajdon), a föld méhének kincsei azonban társadalmi tulajdont alkotnak.

Az állami tulajdon — helyzetéből következően — döntő mértékben meghatározza az egész népgazdaság irányát és növekedési ütemét, a nemzeti jövedelem növekedési ütemét, az egész társadalmi termelés tökéletesítését, a nép anyagi és kulturális színvonalának emelkedését.

A nemzeti vagyon zöme a szocialista állam kezében van, ami lehetővé teszi a társadalom számára, hogy mélyreható technikai és társadalmi-gazdasági átalakításokat valósítson meg, tervszerűen, a nép érdekében fejlessze a gazdaság minden ágát.

Az állami tulajdon nemcsak a fő szocialista tulajdonformát jelenti a Szovjetunióban és a szocialista világrendszer országaiban, hanem egyben a szocialista tulajdon fejlettebb, érettebb, magasabb formáját. Össznépi tulajdon lévén, a szövetkezeti-kolhoz tulajdonhoz képest a szocialista termelési viszonyok magasabb fejlettségi fokát fejezi ki és a termelés szervezésében, a termékek elosztásában stb. a szocialista elvek következetesebb megvalósítását teszi lehetővé. Teljesebben testesíti meg a társadalmasítás szocialista elvét is, mivel az állami vállalatoknál a termelési eszközök, a munkások és alkalmazottak munkája társadalmi méretekben társadalmasított. Bár a termelési eszközök fel vannak osztva az egyes vállalatok között, amelyek önálló gazdasági egységként lépnek fel, mégis egységes alapot alkotnak és az egész népet képviselő államhoz tartoznak. A termelési eszközöket az egész társadalom birtokolja. Az állami vállalatoknál előállított termékek ugyancsak össznépi tulajdont alkotnak, amelyekkel az állam rendelkezik az egész társadalom érdekében. Az állam a termékeket a szocialista társadalom tagjai között, illetve a közös szükségletekre osztja el.

A *szövetkezeti vállalatok* is szocialista vállalatok. Náluk is kizárt, hogy a termelési eszközöket és az előállított termékeket egyes személyek az egész nép rovására sajátítsák el. A társadalomban az össznépi tulajdonforma az uralkodó, ezért a szövetkezeti vállalatok is az egész nép érdekében fejlődnek.

A szövetkezetekben a termelést a szövetkezeti tagok folytatják. A szövetkezet csak kivételes esetekben alkalmazhat kívülállókat. Az elosztás a szövetkezetben szocialista módon történik, a mindenki képességei szerint, mindenkinek munkája szerint elv alapján valósul meg. A szövetkezeti tagok maguknak, a saját közösségüknek

dolgoznak. A szövetkezetekben ily módon a termelési eszközökkel és az előállított termékekkel, a szükséges és a többlettermék elosztásával és felhasználásával kapcsolatos társadalmi viszonyok egész rendszere szocialista típusú.

4. MILYEN SZFÉRÁKBAN LÉTEZIK A SZÖVETKEZETI TULAJDON?

A szocialista társadalomban a szövetkezeti tulajdonnak több válfaja létezik, amelyek nemcsak a tevékenység szféráját, hanem a társadalmasítás fokát, a szervezeti jelleget illetően is eltérnek egymástól. A Szovjetunióban például a szövetkezeti tulajdon kolhoz, kisipari és fogyasztási szövetkezet formájában alakult ki. A kolhozok egyesítették a mezőgazdaságban a kistermelőket és győzelemre vitték a szocializmust ebben az életbevágóan fontos népgazdasági ágazatban. Az iparban a kistermelőket (a kézműveseket és a kisiparosokat) a kisipari szövetkezetek egyesítették. A csere szférájában kialakult és eredményesen fejlődik a fogyasztási szövetkezet, amely a fogyasztó és az eladó érdekeit egyesíti. A szövetkezeti vállalatok tehát a népgazdaság valamennyi fő szférájában — az iparban, a mezőgazdaságban, a kereskedelemben — létrejöttek és fejlődnek. Ezen kívül a szocialista építés egyes szakaszaiban különféle hitel-, ellátási, értékesítési, lakásépítési szövetkezetek alakulnak meg és működnek. A Szovjetunióban kialakult szövetkezeteknek szinte minden válfaja megtalálható a többi szocialista országban is.

A mezőgazdaságban a szövetkezeti tulajdon fő formája a *kolhoztulajdon,* amely nagy szerepet játszik a szocialista országok életében. A kolhozok részesedése az összes termelésből a Szovjetunióban 1973-ban így festett: gabonafélék — 53, nyersgyapot — 74, cukorrépa — 91, burgonya — 23 és gyümölcs 27%. Az állati termékek termelésében a kolhozok részaránya a következő volt:

hús — 38, tej — 38, gyapjú — 36%. A mezőgazdasági termelésben tehát a kolhozok jelentik az uralkodó formát.

A *kisipari szövetkezeti vállalatok* fő feladata közszükségleti cikkek előállítása a helyi nyersanyagforrások felhasználásával. A kistermelők termelési eszközeinek koncentrálásával és szocialista szövetkezeti tulajdonná alakításával az ipari termelés bővítésének pótlólagos forrása jött létre. Ugyanakkor a kistermelők tömegesen léptek a szocializmus útjára, kapcsolódtak be a szocialista termelésbe.

A szocialista építés gyakorlata azt mutatja, hogy a szövetkezeti tulajdonforma akkor szükséges viszonylag hosszú ideig az iparban, ha valamely országban jelentős az ipari kistermelők hányada. Ez a tulajdonforma azonban nem szükségszerű a szocializmus egész időszakában, mivel az iparban alkalmazzák, ahol a szocializmus építésével gyorsan nő a termelőerőknek és társadalmasításuknak a színvonala.

A kisipari szövetkezeti tulajdon szocialista állami tulajdonná való átalakításának feltételei az állami iparnak és maguknak a kisipari szövetkezeti vállalatoknak a fejlődésével jönnek létre. A Szovjetunióban a hatvanas években a közszükségleti cikkek gyártását teljesen átadták az állami iparvállalatoknak, aminek következtében fokozatosan megszűnt a kisipari szövetkezetek tevékenysége.

Fogyasztási társulások formájában a kereskedelemben is működnek szövetkezeti vállalatok, amelyek főleg a mezőgazdasági népességet egyesítik. A Szovjetunióban 1974-ben a fogyasztási szövetkezeteknek több mint 62 millió tagja (résztulajdonosa) volt, vagyis az ország felnőtt lakosságának csaknem fele. 1973-ban a kiskereskedelmi forgalom 28,7%-a a fogyasztási szövetkezetekre jutott. A falusi területeken a fogyasztási szövetkezetnek szerteágazó kereskedelmi és közétkeztetési vállalati hálózata van. A fogyasztási szövetkezet egyidejűleg a kol-

hozok és a kolhoztagok mezőgazdasági termékeinek értékesítésével is foglalkozik.

A szövetkezeti tulajdonforma életrevalóságát a forgalom szférájában a többi szocialista ország tapasztalatai is bizonyítják, ahol kialakulását és funkcióit tekintve bizonyos sajátosságok is jellemzik. A fogyasztási szövetkezet a Német Demokratikus Köztársaságban és Lengyelországban például nemcsak a falusi, hanem a városi lakosságot is kiszolgálja. Más országokban csak falun működik.

A termelőerők gyors fejlődése és a mezőgazdaságban végbemenő társadalmi-gazdasági változások hatására a fogyasztási szövetkezeti tulajdon is megváltozik. Itt is előrehaladnak a koncentrációs és centralizációs folyamatok. A fogyasztói társulások kibővülnek. A nagyobb szövetkezeti szervezetek létrejötte a forgalmi szféra társadalmasításának növekedéséről tanúskodik.

5. MILYEN SAJÁTOSSÁGAI VANNAK A SZEMÉLYI TULAJDONNAK A SZOCIALIZMUSBAN ÉS HOGYAN VÁLTOZIK A KOMMUNIZMUSRA VALÓ ÁTTÉRÉSSEL?

A termelési eszközök szocialista társadalmi tulajdona a fogyasztási cikkek tekintetében nem tagadja, hanem feltételezi az állampolgárok személyi tulajdonát. A társadalom által előállított termékek egy részét, amely személyes fogyasztási cikkekben ölt testet, a munkaráfordítások arányában osztják el a szocialista társadalom tagjai között. Az össztermék egy részével munkabér, nyugdíj, ösztöndíj, prémium stb. formájában teljesen a dolgozók rendelkeznek, a személyi tulajdonukat alkotja. A személyi tulajdon az anyagi és szellemi javak meghatározott körére terjed ki, amelyek arra szolgálnak, hogy kielégítsék a dolgozók és családjuk személyes szükségleteit.

A személyi tulajdon a szocializmusban eredetét, rendeltetését, felhasználásának jellegét tekintve szocialista

termelési viszonyokat fejez ki. A személyi tulajdon elválaszthatatlanul összefügg a termelési eszközök társadalmi tulajdonával. Ez a személyi tulajdonnak egy teljesen új formája, amely nem létezhet más társadalmi-gazdasági alakulatokban.

A személyi tulajdon létrejöttének és növekedésének alapvető forrása az egyéni munka.

A szocializmus gazdasági viszonyainak rendszere kizárja annak a lehetőségét, hogy egyes egyének magántermelés megszervezésére termelési eszközöket és bérmunkásokat szerezzenek. A szocializmus gazdasági viszonyainak megfelelően épülnek fel a jogi normák is. A szocialista társadalom vigyáz arra, hogy a személyi tulajdon tárgya ne váljék a társadalom rovására történő kizsákmányolás, illetve haszonszerzés eszközévé. A személyi tulajdonban levő tárgyak és dolgok köre ezért csak a személyi fogyasztást szolgáló tárgyakra korlátozódik.

Mivel a dolgozók munkaráfordításai nem egyformák, a társadalmi termék egyéni elsajátításra kerülő hányada sem egyforma. Minél több anyagi terméket állít elő egy dolgozó, a nemzeti jövedelemnek annál nagyobb részét kapja meg a társadalomtól. A munka szerinti elosztás szocialista elvének következetes érvényesítése az állami és szövetkezeti vállalatokban érdekeltté teszi anyagilag a munkásokat, a termelőszövetkezeti parasztokat és az alkalmazottakat a termelés további növelésében, a társadalmi munka hatékonyságának fokozásában. Ennek eredményeként megerősödik és gyarapodik a társadalmi tulajdon, és ezen a bázison szakadatlanul nő a szocialista társadalom tagjainak személyes tulajdonába kerülő anyagi javak tömege. Minél gyorsabban nő a szocialista társadalmi tulajdon, annál gyorsabban nő az állampolgárok személyi tulajdona, annál jobban él a társadalom valamennyi tagja. A személyi tulajdonnak az a jellege, hogy a társadalmi tulajdontól függ, meghatározza az egyéni és a társadalmi érdekek harmonikus összekapcsolását, az egyéneknek a társadalmi tulajdon fejlődésében való érdekeltségét.

A termelés fejlődésének színvonalától közvetlenül függ az anyagi javak volumene és struktúrája, következésképpen a személyi fogyasztásra kerülő javak választéka, amely állandóan bővül. Az egyéni elsajátítás természetbeni dologi struktúráját tehát közvetlenül a termelőerők fejlődése határozza meg, amelyek megteremtik az anyagi alapot az egyéni elsajátítás jellegének folytonos változásához.

A termelőerők fejlődése együtt jár az élet és az emberi lét számos területének társadalmasodásával, személyes szükségletek kielégítésére szolgáló olyan eszközök megjelenésével, amelyek nem lehetnek személyi tulajdonban. A fogyasztás társadalmasításának folyamata a szükségletkielégítés társadalmi alapjainak szakadatlan növekedésében, a közétkeztetés, a dolgozók kommunálisjóléti és kulturális ellátásának bővítésében stb. nyilvánul meg. A termelőerők fejlődése maga bővíti ily módon a társadalmi elsajátítás szféráját. Ez a folyamatnak azonban csak az egyik oldala. A másik oldala az, hogy a tudomány és a termelés fejlődésével a személyi fogyasztási cikkek köre állandóan nő, ezzel összefüggésben bővül a fogyasztási cikkek választéka és emelkedik azoknak a tömege, amelyek, mivel egyéni szükségleteket elégítenek ki, személyi tulajdonban vannak.

A kommunizmushoz való közeledés mértékében a személyi tulajdon fejlődésében tehát két ellentétes tendencia nyilvánul meg. Először, nő a dolgozók által elsajátított anyagi és szellemi javak tömege és választéka. Másodszor, az anyagi javak széles köre kikerül a személyi tulajdonból: elhal az egyéni háztáji gazdaság, a nagyarányú állami lakásépítés csökkenti a magánlakások részarányát stb. Az ezekkel a javakkal kielégítendő szükségleteket a társadalmi alapokból kezdik kielégíteni.

A társadalmi alapok és a személyi tulajdon tehát nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. Elhalnak a személyi tulajdonnak azok az elemei, amelyek ellentétbe kerülnek a társadalmi tulajdon növekedésével. A társadalmi tulajdon kiszorítja a személyi tulajdont azokon a te-

rületeken, amelyeken elsőbbsége van a dolgozók szükségleteinek kielégítésében. A személyi tulajdon csökkenése ebben az esetben nem sérti az egyén érdekeit. „Az egyéni fogyasztási cikkek teljes mértékben a társadalom tagjainak birtokába jutnak és azokkal ők rendelkeznek"* — szögezi le az SZKP programja.

A munka az anyagi és szellemi javak bőségének megteremtése mértékében és ahogyan elsőrendű létszükségletté válik, már nem igényli a személyes anyagi ösztönzést. A személyi tulajdon ezért már nem lesz a társadalmi termelés fejlődésében való egyéni anyagi érdek fenntartásának eszköze. Ahogyan a társadalom közeledik az anyagi és szellemi javak bőségéhez, a termelés kezd ellentétbe kerülni a munka szerinti elosztással, szükségessé és lehetségessé válik az áttérés a szükségletek szerinti elosztásra. A társadalom az áttérést azonban nem egyszerre valósítja meg, mivel a bőség megteremtése hosszú időt igényel.

* Ugyanott, 764—765. old.

A munkaerő és a munkafolyamat

1. HOGYAN EGYESÜL A MUNKAERŐ A TERMELÉSI ESZKÖZÖKKEL A SZOCIALIZMUSBAN?

A szocializmusban a társadalom minden tagja együttesen (az egész társadalmon vagy az egyes kollektívákon keresztül) lép fel a termelési eszközök és az előállított termékek tulajdonosaként. Mivel a termelési eszközök nem magán-, hanem társadalmi tulajdonban, maguknak a dolgozóknak a birtokában vannak, a munkaerő sem áru többé, nem képezi adásvétel tárgyát.

A termelési eszközök nem állnak idegen és elnyomó erőkként szemben a közvetlen termelővel. A termelő mint a társadalom vagy a kollektíva tagja, mint a termelési eszközök tulajdonosa közvetlenül egyesül a termelési eszközökkel. A termelési eszközök nem jelentik valamely osztály, embercsoport vagy egyén monopóliumát, és ezért csak az egész társadalom, illetve a társadalom tagjainak érdekében lehet felhasználni őket. A szocialista társadalomban nincs társadalmi és gazdasági akadálya a munkaerő és a termelési eszközök egyesülésének. A munkásnak a termelési eszközökkel való közvetlen egyesülése azzal valósul meg, hogy belép az üzem, a gyár stb. termelési kollektívájába. A belépést munkaszerződésben rögzítik, amelyben a vállalat vezetősége kötelezettséget vállal arra, hogy meghatározott szakmát és képzettséget igénylő munkát biztosít, és a végzett munkáért meghatározott munkabért fizet. A munkás a vállalattal munkaviszonyra lépve ezzel szentesíti jogát, hogy ezekkel és nem valamilyen más termelési eszközökkel dolgozzék. A vállalat azonban nem különül el mint önálló tulajdonos a társadalomtól. A vállalatok tulajdonosa az egész szocialista társadalom. A dolgozó ezért még az üzembe lépés előtt a többiekkel együtt tu-

lajdonosa volt annak, ami az egész társadalomé. A dolgozók mint tulajdonosok következésképpen korábban egyesülnek a termelési eszközökkel, mint ahogy munkaerejük egyesül velük.

A munkaerő és a termelési eszközök egyesülésének jellegét a termelési eszközök tulajdonának jellege határozza meg. A társadalom mint tulajdonos meghatározza a munkaerő bevonásának és a termelési folyamatban való felhasználásának fő elveit, kiképezi a munkaerőt, szabályozza mozgását.

Minden dolgozó hajlamainak és képességeinek megfelelően választhatja meg foglalkozását és munkahelyét, a társadalom pedig a vállalatok révén alkalmazza a szükséges munkaerőt. A dolgozó nemcsak a foglalkozás és a munkahely megválasztásában szabad, hanem akadálytalanul mehet az egyik vállalattól a másikhoz is. A társadalom a gazdasági intézkedések egész rendszerével (munkabér, lakásfeltételek, kulturális-jóléti intézmények építése stb.) azonban a szükséges mederbe tereli a munkaerő mozgását, és megvalósítja ezzel az egyéni és a társadalmi érdekek optimális összekapcsolását.

2. MILYEN OKOK HATÁSÁRA VÁLTOZIK A TERMELÉSBEN DOLGOZÓK SZAKMA- ÉS KÉPZETTSÉGI STRUKTÚRÁJA?

A termelőerők három elemet foglalnak magukban: a munka tárgyát, a munkaerőt és a munka eszközét. Ezek csak a három elem egységében, a személyi és a tárgyi tényezőknek a termelési folyamatban való egyesülésében válnak termelőerőkké.

A termelőerők fejlettségi fokát az elemeinek együttes fejlettségi színvonala határozza meg. Ez azt jelenti, hogy egy magas szakképzettséggel és általános műveltséggel rendelkező új munkás megjelenése csak abban az esetben növeli a termelőerőket, ha a munkájához megvannak a feltételek, mindenekelőtt a megfelelő anyagi-műszaki bázis. A társadalom nem tud például kotrógépkezelőket

és villanymozdony-vezetőket kiképezni és még kevésbé hatékonyan alkalmazni őket, ha még nincsenek kotrógépei és villanymozdonyai. Pontosan ugyanez a helyzet bármely más szakmával: az esztergályoséval, a marósével, a gépkocsivezetőével stb. Megfelelő technika nélkül ezek a szakemberek csak potenciális termelőerőt jelentenek. Az összefüggés fordítva is fennáll. Egy új gép megjelenése szakképzett káderekre igényel, akik képesek termelékenyen működtetni azt. Szakképzett káderek nélkül egy új gép hiábavaló dolog. A technika és a munkaerő tehát elválaszthatatlanul összefügg. A termelőerők fejlettségi fokát nem a fejlődésében előrehaladott elem határozza meg, ellenkezőleg, az az elem, amelyik a leginkább elmaradott, hiszen visszatartja a többi elem felhasználását és fejlődését.

A technikai haladás a munkaerő mélyreható változásával jár együtt. Az új vállalatok építése, a régi gépek újakkal való helyettesítése, az új iparágak megjelenése új vagy magasabb szakképzettségű munkásokat igényel, egy sor szakma megszűnésére vezet. A gyors tudományos-technikai haladás körülményei között ugyanannak a munkásnak nemcsak a szakképzettségét kell állandóan növelnie, de tőle független okok miatt szakmáját is gyakran fel kell cserélnie egy másikkal. Ha például egyes ágazatokban a géppark 7—10 évenként teljesen megújul, akkor 30 év alatt a munkásnak 3—4-szer újra át kell képeznie magát.

A technikai haladás hatására állandóan emelkedik a munkások kulturális-műszaki színvonala. Évről évre nő a mérnöki-technikusi munkát végzők aránya, a munkások között pedig emelkedik a középfokú végzettségűek hányada. A Szovjetunióban 1973-ban a munkásoknak több mint a fele volt magasan szakképzett, illetve szakképzett, 1925-ben csak a 18,5%-a volt az. Változnak az arányok a különböző szakmacsoportok között. Gyorsan nő a gépi munkát végző munkások száma és aránya, mindinkább kiszorul a nehéz fizikai munka. Bizonyos szakmák eltűnnek, így a kubikosé, a ráverő kovácsé, a

rakodómunkásé stb. Nem lehet azonban teljesen megszüntetni azokat a szakmákat, amelyeknél a kézi munka dominál. A termelés automatizálása megnöveli a karbantartó, szabályozási, javító munkák szerepét, amelyek általában kézi úton végezhetők. Ebben az esetben azonban megváltozik a kézi munka jellege, szakképzett, széles körű általános műveltséggel és alapos szakismeretekkel rendelkező munkásokat igényel.

A technika fejlődésének eredményeként megjelenik a széles látókörű munkás, akinek több szakmája van, aki ellenőrző és szabályozó funkciót lát el. Az ilyen típusú munkásokhoz tartoznak egyebek között az automata vonalak beszabályozói, akiknek részaránya állandóan emelkedik a munkások összlétszámában.

A nagy sorozatú és a tömegtermelés, amelyek lehetővé teszik az áttérést a hatalmas volumenű folyamatos termékkibocsátásra, más oldalról is lényeges hatást gyakoroltak a munkásra. A széles profilú szakmával rendelkező munkásokat olyanok váltják fel, akiknek munkája egy vagy néhány elkülönült művelet végzésére szorítkozik. A specializáció eredményeként nőtt a munkatermelékenység, ezzel együtt azonban leszűkült a személyiség fejlődésének tere. Ezt a negatív jelenséget a munkaerő különleges képzési rendszerével és sokoldalú felhasználásának megszervezésével lehet visszafogni vagy gyengíteni.

A technikai haladás azt eredményezi, hogy a működő vállalatoknál a munkaerő egy része felszabadul és új vállalatoknál, illetve más ágazatokban alkalmazható. Gondok keletkeznek a munkaerő átképzésével, ágazatközi és területi újraelosztásával kapcsolatban. A Szovjetunióban köztársasági állami bizottságokat és helyi szervezeteket hoztak létre a munkaerőforrások felhasználására.

Jelentős változások mennek végbe a munkaerő területi és ágazati felhasználásában. Szibériában és a Távol-Keleten, valamint a közép-ázsiai köztársaságokban nagyarányú ipari építkezések folynak, új ipari közpon-

tok születtek, nőtt a szakképzett munkáskáderek, a mérnökök és a technikusok száma. A munkások számának általános emelkedése mellett gyorsabban nőtt az ezekben a körzetekben dolgozók száma, ami a lakosság más területekről való elvonásával és a helyi káderek kiképzésével volt lehetséges.

A népgazdasági ágazatok nem egyenletesen fejlődnek. Gyorsabb ütem jellemzi a nehézipart, ezen belül a vegyipart, a villamosenergia-ipart, a gépipart stb. Ezekben az ágazatokban ezért gyorsabban nő a dolgozók, különösen a magas szakképzettségűek száma.

A munkaerő ágazati megoszlásának változásában lényeges vonás a mezőgazdasági foglalkoztatottak számának abszolút és relatív csökkenése. A mezőgazdasági munkatermelékenység gyors növekedését megteremtő technikai haladás eredményeként állandóan csökken a mezőgazdasági dolgozók száma, akik más népgazdasági ágazatokba mennek át. A mező- és erdőgazdaságban dolgozók 1928-ban az összes foglalkoztatottak 80%-át tették ki, 1973-ban viszont már csak 25%-át.

A munkaerő megoszlásának változását jellemzi a nemtermelő szférában foglalkoztatottak arányának emelkedése. A dolgozók kulturális-műszaki színvonalának növelése, az egészségvédelem, a tudomány, a kultúra, a művészet, a jóléti ellátás gyors fejlesztése a dolgozók számának gyorsabb emelkedését teszi szükségessé ebben a szférában. Így 1940—1973 között az anyagi termelés ágazataiban dolgozók aránya az összes foglalkoztatottakhoz viszonyítva 88,3%-ról 76,5%-ra csökkent, a nemtermelő szférában foglalkoztatottak hányada ugyanabban az időszakban kétszeresére, 11,7%-ról 23,5%-ra nőtt.

A termelésben dolgozók szakma- és képzettségi struktúrájára következésképpen számos tényező hat: a tudományos-technikai haladás, az új ágazatok megjelenése és fejlődése, a termelőerők elhelyezkedésében bekövetkezett változások, a nem-termelő szféra fejlődése.

3. MILYEN TÉNYEZŐK BEFOLYÁSOLJÁK A MUNKANAP HOSSZÁT?

A dolgozó napja munkaidőre és munkán kívüli időre oszlik. A munkaidő (munkanap) alatt a dolgozó anyagi javakat hoz létre vagy különböző szolgáltatásokat végez. A munkán kívüli idő a természeti, fiziológiai szükségletek (alvás, étkezés, öltözködés stb.) kielégítéséhez szükséges időre, a háztartásra és a gyermeknevelésre fordított időre, valamint szabad időre oszlik. A munkaidő csökkenése — egyébként változatlan feltételek mellett — a szabad idő növekedését eredményezi. A munkaidő és a munkán kívüli idő tehát elválaszthatatlanul összefügg, mivel lehetővé teszi az ember normális működését a munkafolyamatban, életerejének helyreállítását és képességeinek fejlődését.

Minden dolgozó, az egész társadalom érdekelt a munkaidő ésszerű kihasználásában, a munka időtartama, termelékenysége és intenzitása közötti helyes összefüggés meghatározásában.

A munkanapnak megvan az alsó és a felső határa, amelyen túl nem lehet növelni vagy csökkenteni. A munkanap alsó határát azzal a munkaidővel közelíthetjük meg, amely alatt a munkaerő-ráfordítások fedezéséhez szükséges terméket hozzák létre. Ezzel azonban sohasem eshet egybe, hiszen akkor a munkás csak saját maga számára hoz létre terméket, és semmit nem ad a termelés bővítésére és más társadalmi szükségletek kielégítésére. Ha a munkanap eléri az alsó határt, akkor elapad a dolgozók életszínvonala növelésének forrása. A munkanap felső határát azzal az időtartammal közelíthetjük meg, amely nemcsak a munkaidőt, hanem a szabad időt is magában foglalja. A munkásnak ebben az esetben nem lesz szabad ideje és nem tud szellemi és fizikai fejlődését elősegítő tevékenységet folytatni. A munkanap alsó és felső határa ezért csak elméletileg létezik. A munkanap hossza ténylegesen e két szélső pont között alakul ki, számos gazdasági és politikai tényező hatására. A

munkanap határait a munkatermelékenységet közvetlenül befolyásoló anyagi-műszaki bázis fejlettségi szintjétől és az emberek szükségleteinek kielégítési fokától függően állapítják meg. A társadalom érdekelt a munkanap csökkentésében és a szabad idő növelésében, de ezt csak akkor valósíthatja meg, ha a csökkentett munkanap mellett egyidejűleg fejleszti a termelést és növeli a nép jólétét.

A szocialista társadalom a munkanapot nem állapíthatja meg a munkaerő egyszerű újratermeléséhez szükséges munkaidő tartamában. A munkanapon belül többletidőt is elő kell irányoznia. A munkanap hosszát azonban nemcsak a szükséges és a többletidőre való megoszlása befolyásolja, hanem a munkaidő és a szabad idő aránya is. Annak folytán, hogy a társadalom egyre inkább mentesíti az embereket a túlzott munkától, és megteremti a személyiség mindenirányú fejlődésének feltételeit, a munkanap hosszának meghatározásánál mind nagyobb jelentőségre tesz szert a munkaidő és a szabad idő aránya.

A szocialista társadalom törvényes rendben szabályozza a munkaidőt: a munkanap, a munkahét hosszát, a szabadságok időtartamát stb. Ezzel minden ágazatban és körzetben gondoskodik az állami normák egységességéről. A normákat még a munkások és a vállalat közötti megállapodás sem hághatja át. Túlórázásra csak a munkaügyi törvényekben rögzített különleges esetekben kerülhet sor. A pótlék fizetése bizonyos gazdasági korlátokat szab a túlórázásnak, a szakszervezetek ellenőrzésével pedig a feltétlenül szükségesre szorítható.

A vállalat csak a munkanap határai között szabályozhatja a munkaidőt: meghatározhatja a munkanap kezdetét és befejezését, az ebédszünet, a műszakok idejét és tartamát. Ezeket a kérdéseket is a helyi szakszervezeti bizottságokkal egyeztetve dönti el.

A munkanap és a szabadság állami szabályozása nem terjed ki a termelőszövetkezetekre. A gazdaság elért színvonalából és a meglevő munkaerőforrásokból kiin-

dulva a termelőszövetkezetek maguk határozzák meg a munkanap, a szabadság hosszát stb. A termelőszövetkezetekben a tagok munkanapja és munkahete mezei munkák idején a termelés erős szezonalitása és a munkaerőhiány miatt átlagosan hosszabb, mint a munkásoké és alkalmazottaké. Ha azonban a munkaidő megoszlását az egész év folyamán nézzük, a munkanap évi átlagos hossza a termelőszövetkezeti parasztoknál alacsonyabb, mint az állami vállalatoknál. A termelőszövetkezetek gazdasági fejlettségi színvonalának emelkedésével és kiegyenlítődésével szükséges lesz a munkaidő állami szabályozása. Egyidejűleg közeledik egymáshoz a termelőszövetkezeti parasztok, a munkások és alkalmazottak munkaidejének és szabadságának hossza. Ebben a szocialista társadalom osztályai közötti társadalmi-gazdasági különbségek eltörlésének egyik jellemző vonása nyilvánul meg.

A munkanap hosszának meghatározásánál figyelembe veszik, hogy a különböző ágazatokban a munka nem azonos nehézségű. A munkanapot rövidebbre állapítják meg azokban az ágazatokban, ahol a munka nehezebb, és hosszabbra ott, ahol könnyebb. A Szovjetunióban az iparban a munkahét 1973-ban átlagosan 40,7 órás volt, a szénbányászatban pedig, amelyben magas a föld alatti munka aránya, 37,6 órás.

A munkatermelékenység emelkedésével a szocialista társadalom csökkenti a munkanap hosszát. A munkatermelékenység és a munkanap hossza között azonban nincs egyenes összefüggés. A munkatermelékenység növelésével megtakarított idő valamilyen hányadát mint a munkaerő bővített újratermelésének megvalósításához szükséges időt kell fenntartani, másik részét a többletidő bővítésére kell fordítani és csak az ezután fennmaradó része lehet szabad. Ezzel a résszel csökkenthető is a munkanap.

A munkaidő csökkentése bonyolult közgazdasági probléma, amely szorosan összefügg a termelés és bérezés

szervezésével, a berendezések és a munkaerő kihasználásával, a munkatermelékenység növelésével.

A munkanap csökkentése mértékében a szabad idő minden újabb órája a munkatermelékenység magasabb növekedési ütemét követeli meg. Ha különböző hosszúságú munkanapokat egy órával csökkentenek, a munkaidőalap csökken, de nem azonos mértékben. Nyolcórás munkanapnak 7 órára való csökkentése esetén a munkaidőalap csökkenésének ellensúlyozásához a munkatermelékenységet 12,5%-kal, 7 órásról 6 órásra való csökkenésnél 17%-kal, 6 órásról 5 órásra való csökkenésnél pedig 20%-kal kell emelni. Ebből világosan látható, milyen nagy jelentősége van a munkatermelékenység növelésének a munkaidő csökkentésében.

3. MIÉRT KELL NÖVELNI A SZABAD IDŐT ÉS MELYEK ÉSSZERŰ FELHASZNÁLÁSÁNAK MÓDJAI?

A szabad idő Marx kifejezésével az emberi személyiség és képességek kibontakozásához nyújt teret. „A szabad idő — mondotta Brezsnyev a szakszervezetek XV. kongresszusán tartott beszédében — azonban csak akkor tekinthető valóban társadalmi gazdagságnak, ha az ember és képességei sokoldalú fejlesztésére, s ily módon az egész társadalom anyagi és szellemi erőforrásainak további növelésére használják fel."*

A munkaidő csökkenése és a szabad idő növekedése elősegíti a személyiség teljes kifejlődését, kulturálisműszaki színvonalának emelkedését, ami azután hozzájárul a munkatermelékenység növeléséhez és a munkaidő további csökkentéséhez.

A szabad idő tehát *nemcsak következménye, hanem fontos tényezője a munkatermelékenység további növekedésének.*

* *L. I. Brezsnyev:* A gazdaságirányítás kérdései a fejlett szocialista társadalomban. Kossuth Könyvkiadó 1977. 376. old.

A munkaerő újratermelése szempontjából a szabad idő két részre osztható: az egyik rész a munkaidő alatt elfogyasztott erők helyreállítását, a másik pedig gyarapítását és fejlesztését szolgálja. A szabad idő felhasználását azonban nem lehet csupán a termelés szükségleteinek a szemszögéből vizsgálni. Szabad időre szüksége van az embernek, hogy társadalmi funkciókat töltsön be, baráti kapcsolatokat tartson fenn, elmélyüljön a tudományban, a technikában, az irodalomban, a művészetekben, aktívan részt vegyen a tudományos-műszaki és a művészeti tevékenységben.

Bár a szabad idő azt jelenti, hogy minden dolgozó a saját belátása szerint használja fel, a társadalom számára nem közömbös, hogyan használják fel. A társadalom a szabad idő ésszerű felhasználásában érdekelt. Ehhez megteremtik az anyagi feltételeket: állandóan növekednek a társadalmi fogyasztási alapok, bővül az oktatási, kulturális-művelődési és egyéb intézmények és szervezetek hálózata. A társadalom jelentős nevelő munkát végez. A kommunista tudatosságra nevelés, a kapitalizmus maradványainak leküzdése az emberek gondolkodásában fontos tényezői annak, hogy az emberek ésszerűen használják fel szabad idejüket.

A szabad idő a munkán kívüli idő egyik összetevője. A szabad idő növelésének ezért jelentős tartaléka a munkán kívüli idő struktúrájának tökéletesítése. Egyelőre a szabad időre jutó hányad nem nagy. Egy reprezentatív felmérés adatai szerint a hét munkán kívüli 127 órájából csak 20 óra (napi 3 óra) jelent szabad időt. Körülbelül 14 óra közvetve a termeléshez kötődik (utazás a munkahelyre és vissza), heti 31 óra megy el a házi munkára és a bevásárlásra.

A szabad idő felhasználásában egyenlőtlenségek mutatkoznak az egyes társadalmi csoportok között, ami a termelőerők nem kielégítő fejlettségi színvonalával magyarázható. Így a termelőszövetkezetekben a szövetkezeti tulajdon csoportjellege és az egyéni háztáji gazdaság fennmaradása miatt a termelőszövetkezeti parasztok

szabad ideje kevesebb, mint a munkásoké és nem használják ki azt olyan ésszerűen. A falun lakók kevesebb kulturális-jóléti szolgáltatásban részesülnek, nehezebben jutnak el a kulturális és művészeti alkotásokhoz, mint a városlakók. A város és a falu közötti társadalmi-gazdasági különbségek megszüntetése szükségessé teszi a szabad idő felhasználásában köztük mutatkozó különbségek felszámolását is. Az anyagi jólét növekedése, a termelőszövetkezeti parasztok kultúrájának emelkedése, a nagyarányú falusi iskola-, kultúrház-, moziépítés, a televízió, a rádió, a közlekedés fejlődése közelíti a falut a városhoz.

A szabad idő felhasználásában egyenlőtlenségek vannak még a férfiak és a nők között is. A nőre hárulnak a háztartás vezetésének fő gondjai: az ételek elkészítése, a gyerekek gondozása, a lakás takarítása stb. Ha a háztartási munkák gépesítése alacsonyfokú, a nő szabad ideje kevés. A szociális intézmények (mosodák, étkezdék, közszükségleti üzemek, bölcsődék, óvodák stb.) hálózatának széles körű fejlesztése, a háztartási munka további gépesítése (porszívó, padlókefélőgép, mosógép stb.) fontos tényezői a nők szabad ideje növelésének és ésszerűbb felhasználásának.

A szabad idő csak ésszerű felhasználása esetén válik a társadalmi gazdagság növekedésének és a személyiség teljes kifejlődésének tényezőjévé.

5. HOGYAN KELL ÉRTELMEZNI A TÁRSADALMI MUNKA TERMELÉKENYSÉGÉNEK NÖVEKEDÉSÉT?

A munkatermelékenység a termelőszférában foglalkoztatott munkások célirányos tevékenységének a hatékonysági mutatója. Az egységnyi idő alatt létrehozott használati értékek mennyiségével vagy az egységnyi munkatermék előállítására fordított idő nagyságával mérik.

A társadalmi munkatermelékenység végeredményben

az egyes dolgozók munkatermelékenységéből tevődik össze. A munkások munkatermelékenységének emelkedése növeli a társadalmi munkatermelékenységet. A szocialista társadalom ezért arra törekszik, hogy a munkatermelékenység minden munkahelyen állandóan növekedjék.

Az egyes munkahelyeken bekövetkező termelékenységnövekedés azonban nem mindig jelent egyben társadalmi szinten is emelkedést, mint ahogyan az egyes termelő szempontjából mutatkozó munkamegtakarítás a társadalom számára a munka pazarlását okozhatja. A munkás például azzal, hogy csökkenti az alkatrészek előállítására fordított időt, ronthatja a minőségüket, ami azután az egész gépcsoport vagy gép idő előtti romlását idézheti elő. Az adott esetben látszólag megtakarítás van, ez azonban több száz vagy több ezer rubel kárt okoz a társadalomnak. Ugyanez a helyzet akkor is, amikor a munkás vagy a vállalat elavult terméket állít elő, bár megvan a lehetőség a kevésbé munkaigényes és minőségileg értékesebb termelésre. Előfordul, hogy az egyes termelő vagy valamely vállalat termelékenysége csökken. Ez akkor van így, ha például a munkás vagy a vállalat a termék minőségének javítása céljából növeli a munkaráfordításokat. Ennek a terméknek a kibocsátása és további felhasználása azonban nagyobb munkamegtakarítást tesz lehetővé a társadalom számára, mint amennyit a minőség javítására fordítottak. A társadalmi munkatermelékenység tehát nem egyenlő a munkások egyéni munkatermelékenységének összegével.

A szocializmus előnyei a termelőerők fejlesztésében és a termelési viszonyok jellegében a munkatermelékenység magasabb növekedési ütemében nyilvánulnak meg. A kizsákmányoló osztályok, a munkanélküliség, valamint a túlmunka megszüntetése, az összes munkaképes ember társadalmilag hasznos foglalkoztatása, a termelési válságok és anarchia okozta károk kiküszöbölése, és főleg a rendelkezésre álló munka megszervezésének tervszerű jellege felmérhetetlen előnyökhöz juttatta

a szocialista társadalmat a kapitalizmussal szemben a munkatermelékenység növelésében. A munkamegtakarítás e formái a kapitalizmus számára elérhetetlenek.

A szocialista országokban a munkatermelékenység gyorsabban emelkedik, mint a tőkésországokban. A munkatermelékenység növekedési indexe a szovjet iparban például 1950—1973 között 401% volt, az Egyesült Államokban 221, Angliában 197, Franciaországban 334%. Az ipari munkatermelékenység évi átlagos növekedési üteme a Szovjetunióban 1951—1973 között több mint 1,7-szer magasabb volt, mint az Egyesült Államokban. A szocialista országokban a munkatermelékenység évi átlagos növekedési üteme meghaladja a legfejlettebb tőkésországok növekedési ütemét, a szocialista és a tőkésországok között a munkatermelékenység növekedésében mutatkozó különbség a szocialista országok javára nő. A munkatermelékenység azonban a szocialista országok többségében tapasztalható magas növekedés mellett is egyelőre alacsonyabb, mint a fejlettebb tőkésországokban. A Szovjetunióban például 1973-ban a munkatermelékenység színvonala a magasabb növekedési ütem ellenére az Egyesült Államokénak az iparban 54, az építőiparban 65, a mezőgazdaságban körülbelül 20—25%-át tette ki. A szocialista országok többségének a munkatermelékenység színvonalában egyes fejlett tőkésországoktól való elmaradását a történelmi múlt magyarázza. 1913-ban például a Szovjetunióban az ipari munkatermelékenység az Egyesült Államokénak mindössze 11%-a volt. A szocialista országok az országok között a múltban kialakult nagyarányú munkatermelékenységi szintkülönbség miatt a magasabb növekedési ütem ellenére sem érhették még utol a fejlett tőkésországokat.

A szocialista országokban tapasztalható magas termelékenységnövekedési ütem azonban végeredményben ezen a területen is biztosítja a győzelmet a tőkésországok fölött. Annak a ténynek, hogy a szocializmus a munkatermelékenység színvonalában legyőzi a kapitalizmust, óriási jelentősége lesz a kapitalizmussal folytatott

versenyben, mivel végső soron ettől függ sok más gazdasági feladat megoldása: a munkanap csökkentése, a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának emelése stb.

6. MELYEK A MUNKATERMELÉKENYSÉG NÖVELÉSÉNEK TÉNYEZŐI A JELENLEGI SZAKASZBAN?

A munkatermelékenység színvonala és növekedési üteme számos tényezőtől függ, amelyek a következő három csoportba sorolhatók:

1. a munka anyagi-műszaki és természeti feltételei (a munkatárgyak és a munkaeszközök mennyisége és minősége, a termelési és munkafolyamat specializációja és kombinációja, a tudomány fejlettségi szintje és gyakorlati alkalmazásának mértéke, a természeti feltételek stb.);

2. a felhalmozódott termelési tapasztalatok, a szakképzettség, a munkaműveletek intenzitása és egyéb, a munkás egyéni képességeitől függő tényezők;

3. a gazdasági viszonyok és szervezeti feltételek összessége.

A valóságos termelési folyamatban ezek a tényezők kölcsönös kapcsolatban, szoros kölcsönhatásban léteznek.

Minden ágazatnak, minden vállalatnak, minden munkahelynek megvannak a maga munkatermelékenység-növelési módszerei. A munkatermelékenység növelésének ugyanakkor vannak általános módszerei is, amelyeket minden ágazatban és minden vállalatnál alkalmaznak. *A munkatermelékenység növelésének legfontosabb tényezője a jelenlegi körülmények között a tudományos-technikai forradalom mindenirányú kibontakoztatása és eredményeinek meghonosítása a termelésben.* A tudomány és a technika haladása mélyreható változásokat idéz elő a termelési folyamatok és szervezetük jellegében, a termelékenységre jutó eleven és holt munka jelentős megtakarítását eredményezi, hatására új termékfajták jelennek meg, amelyek fogyasztói tulajdonságai lé-

nyegesen jobbak, mint a korábban előállított termékeké. A komplex gépesítés, a villamosítás, az automatizálás, a kemizálás stb., amelyek a technikai haladás és a tudományos fejlődés legfontosabb irányai, lehetővé teszik a munka termelőerejének gyors növelését, az eleven- és holtmunka-ráfordítások megtakarítását. Ha a fémeket például olyan műanyagokkal helyettesítik, amelyek olcsóbbak és tartósabbak, és a megmunkálásnál kisebb munkaráfordítást igényelnek, a munkatermelékenység ezzel 6—10-szeresére, sőt még többszörösére is nőhet.

A tudományos-technikai haladás eredményeinek felhasználása, új, tökéletesebb technika és technológia meghonosítása, a termelés műszaki színvonalának növelése elsőrendű fontosságú, a munkatermelékenység emelkedésének több mint a felét adja.

A jelenlegi szakaszban a munkatermelékenység növelésében fontos szerepe van a *termelési specializáció és kooperáció elmélyítésének.* A specializáció kiszélesíti az új technika alkalmazásának és termelékenyebb felhasználásának lehetőségeit, fontos feltétele az automatizálásra és a folyamatos tömegtermelésre való áttérésnek. A specializáció jelentős eleven- és holtmunka-megtakarítást tesz lehetővé.

A munkatermelékenység emelkedését jelentősen befolyásolja a *munkások kulturális-műszaki színvonalának növekedése.* A szakképzett munkás több terméket állító egy óra alatt, mivel alkalmazni tudja az új technikát és termelékenyebben tudja felhasználni a régit. A szakképzett munkás aktívabban vesz részt a tudományos-technikai haladásban, több találmányt és ésszerűsítési javaslatot dolgoz ki. A munkások kulturális színvonalának, műszaki ismereteinek és szakképzettségének gyors növekedése elősegíti a munkatermelékenység emelkedését.

A termelés technikai színvonalának emelkedésével fokozódik a munkás kulturális-műszaki képzettségi színvonalának jelentősége.

A jelenlegi szakaszban a társadalmi munkatermelékenység növelésében különleges helyet foglal el a *termékek minőségének emelése.* A terméktömeg ebben az esetben ugyan nem emelkedik, a minőség emelése azonban munkamegtakarítást jelent a társadalom számára. Ha a traktorok működésének időtartama például 8 évről 10 évre nő, akkor azonos évi terhelés mellett a működés egész időtartama alatt 4 traktor végzi el ugyanazt a munkát, amit korábban 5 traktor. A minőség javítása nagyobb volumenű szükségletkielégítést tesz lehetővé. A társadalom egészében véve még akkor is munkamegtakarítást ér el, ha a minőség javítása a munkaráfordítások valamelyes növelését igényli. A gépkocsiabroncsok ráfordításai a minőség emelése miatt például 20%-kal emelkedtek, az élettartamuk viszont megkétszereződött. Ez azt jelenti, hogy az abroncsok minőségének javítására fordított pótlólagos 20 rubellal a társadalom 100 rubel megtakarításhoz jut, azaz ötször annyihoz, mint amennyit ráfordít. Más szóval, a társadalom azzal, hogy a minőség javítása céljából az abroncsokra fordított kiadásokat egyötödével növeli, mintegy kétszer annyi abroncshoz jut.

A termelőerők fejlődésének mértékében fokozódik az *ember hatása a természetre,* és ezzel összefüggésben egyre jobban előtérbe kerül a természeti erőforrások helyreállításának, megőrzésének és gyarapításának, a termelési folyamatba való bevonásának kérdése. A társadalmi munkatermelékenység további növelése attól függ, milyen sikerrel oldják meg ezt a feladatot.

A termelés területi elhelyezésének társadalmi méretű javítása csökkenti a szállítási ráfordításokat, lehetővé teszi a gazdagabb természeti erőforrások bevonását a termelésbe. Ez azt jelenti, hogy azonos, sőt növekvő terméktömeg mellett a társadalom kevesebb munkát használ fel.

A szocialista társadalom állandóan törekszik a munkatermelékenység növelésére, mivel csak ezen az alapon lehet megoldani a szocialista társadalom gazdasági fel-

adatait. A munkatermelékenységben nyilvánul meg az új társadalmi rend valamennyi technikai és társadalmi-gazdasági előnye. „A munka termelékenysége — mutatott rá Lenin —, ez végeredményben a legfontosabb, a legfőbb az új társadalmi rend győzelme szempontjából."*

A munkatermelékenység növelésében a szocializmus döntő fölénye a szocialista termelési viszonyok jellegében rejlik, amelyek hatalmas ösztönzőket és mozgatóerőket hoztak létre a termelés fejlődésében. Az elvtársi együttműködés és kölcsönös segítség viszonyai jelentik az alapját a szocialista verseny, az egyes munkások, valamint a vállalatok, körzetek, területek és köztársaságok kollektívái közötti állandó tapasztalatcsere és kölcsönös segítség fejlődésének. Az össznép tulajdon egyesíti az összes termelő és termelési kollektíva érdekeit, ezért a termelési eredmények nem jelentenek kereskedelmi titkot, mint a magántulajdon viszonyai között, hanem közkincsé válnak. A munkatermelékenységnek az egyik területen való emelkedése láncreakciót vált ki a többi területen és az egész népgazdaságban. A példa ereje hat a tömegekre és ezzel elősegíti a munkatermelékenység általános növelését. Az, hogy a szocialista termelési viszonyok érettsége növekszik, azt is jelenti, hogy serkentik a munkatermelékenység növekedését.

A munkatermelékenység növekedésének vizsgált tényezői nem egymástól elszigetelten hatnak, hanem egy egységes komplexumban. Nem lehet például a tudomány és technika vívmányainak termelési alkalmazását a szocialista versenytől elszakítva, vagy a kulturális és műszaki színvonalat a tudomány és technika eredményeitől elszakítva vizsgálni. Csak mindezen tényezők teljes kihasználása és szoros kölcsönhatása teszi lehetővé a munkatermelékenység gyorsabb növekedését.

* *Lenin* Összes Művei. 39. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 21. old.

A munkatermelékenység növelésében óriási jelentősége van a munkaszervezésnek. Az új gépek és technológiai folyamatok megjelenésével, a munkások kulturális-műszaki színvonalának emelkedésével bonyolulttá váló termelés még bonyolultabbá teszi a munkaszervezést, mivel jelentősen megnő a munkások és a termelési eszközök lehetséges elosztásának, kölcsönös kapcsolatuknak a száma. Az első pillantásra látható ismérvek alapján, a „szemre" történő munkaszervezés már nem éri el a szükséges gazdasági hatást. Égető szükség van a tudományos munkaszervezésre, és ez a szükségszerűség a termelés fejlődésével tovább fokozódik.

A tudományos munkaszervezés intézkedések komplexuma, amely lehetővé teszi, hogy tudományos alapon egyesítsék a technikát és az embereket az egységes termelési folyamatban. A tudományos munkaszervezés arra hivatott, hogy feltárja az összes termelési tartalékot, kiküszöbölje a veszteségeket, javítsa a munkafeltételeket, növelje a munka hatékonyságát. A munkás egy munkanap alatt ezernyi különböző vagy azonos típusú műveletet végez. Milyen sorrendben és hogyan hajtsa végre jobban a műveleteket? Hogyan helyezhetők el jobban a gépek és hogyan adagolható jobban a nyersanyag? Hol kell lenniük a segédeszközöknek és az anyagoknak. Hová kell kerülniük a késztermékeknek, és hogyan kell számba venni őket? Ilyen és sok hasonló kérdést válaszol meg a tudományos munkaszervezés. Feltárja, melyek a fölösleges munkaműveletek és hogyan végezhetők el jobban a szükséges műveletek. Eldönti, hogy milyen feltételek a legkedvezőbbek a munkás munkája hatékonyságának növelésére.

A tudományos munkaszervezésnek nemcsak két hasonló műhelyre, hanem az üzemekre és minisztériumokra is érvényes sok közös vonása van. A tudományos munkaszervezésnek ezzel együtt minden műhelyben és munkahelyen megvan a maga specifikuma. A tudományos

munkaszervezés tehát kifejezésre juttatja az általános körülményeket és figyelembe veszi a helyi feltételeket.

A tudományos munkaszervezés sokrétű és bonyolult feladatokat: gazdasági, pszichofiziológiai és társadalmi feladatokat old meg. Gazdasági területen a tudományos munkaszervezés a termékkibocsátás volumenének növelését és minőségének javítását, az anyagi és munkaerőforrások leghatékonyabb felhasználását, a munkatermelékenység emelését célozza. A tudományos munkaszervezésnek pszichofiziológiai oldalról azt kell elérnie, hogy az ember a legkisebb fizikai és idegi energiával lássa el a munkafolyamatot. A tudományos munkaszervezés társadalmi feladata az, hogy elősegítse a személyiség mindenirányú fejlődését, a munka tartalmasságának és vonzerejének növekedését, az alkotó kezdeményezés fejlődését, valamint azt, hogy a munka elsőrendű emberi létszükségletté váljék.

A tudományos munkaszervezés meghonosítása és tökéletesítése elsősorban a munka ésszerű megosztásával és kooperációjával, a munkahelyek megszervezésének és kiszolgálásának tökéletesítésével, az élenjáró eljárások és munkamódszerek elterjesztésével folyik. A tudományos munkaszervezés célja a káderek szakképzettségi és kulturális színvonalának növelése, a normamegállapításnak és a munka ösztönzésének tökéletesítése, a munkához való kommunista viszony kialakítása. A tudományos munkaszervezésben nagy figyelmet fordítanak a munkafeltételek javítására és a környezet szépítésére, ami emeli a termelési kultúrát.

V. FEJEZET

A szocialista gazdaság tervszerű fejlődése

1. MIÉRT SZÜKSÉGSZERŰ ÉS LEHETSÉGES A SZOCIALISTA GAZDASÁG TERVSZERŰ FEJLŐDÉSE?

A termelési eszközök társadalmi tulajdona létrehozza a tervszerűséget mint a termelők gazdasági kapcsolatának formáját. A társadalmi tulajdon megszilárdulása azt jelenti, hogy a termelési eszközök és az előállított termékek az egész társadalom birtokában vannak, amely képes meghatározni a termelés fejlődési irányát és eredményét, képes szabályozni a népgazdaság arányait.

A tervszerű fejlődés *szükségességét* a gépi nagyipar még a kapitalizmusban megteremti, az ott fennálló gazdasági feltételek azonban nem teszik lehetővé, hogy tervszerűen folytassák a társadalmi termelést. A gazdaságot csak akkor lehet tervszerűen fejleszteni, amikor társadalmi méretekben válik lehetővé a termelés tudatos központi szabályozása. A termelési eszközök magántulajdona azonban elválasztja és szembeállítja a vállalatokat, anarchiát és konkurrenciát szül. A terv mint előre meghatározott ésszerű cselekvési program a kapitalizmusban csak egy tulajdonos gazdaságának szintjén — egy vállalat vagy monopolista egyesülés szintjén — létezhet. Szigorúan véve azonban még az egyes tőkés vállalatoknál sem folyhat tervszerűen a termelés, mivel ehhez az egész társadalomban összehangolt tevékenységeire van szükség.

A háború után több tőkésországban hosszú távú gazdaságszabályozási programokat kezdtek kidolgozni. Speciális szerveket hoztak létre, amelyek a gazdaságfejlesztési tervek kidolgozásával foglalkoznak. Az állami szabályozás e kísérletei azonban nem képesek megváltoztatni a tőkés termelés magántulajdonosi természetét.

Az antagonisztikus ellentmondások, a termelés anarchiája továbbra is megmaradnak. A gazdasági programozás, a hosszú távó gazdasági programok összeállítása csak nagyon korlátozott sikerrel járhat a tőkés magántulajdon viszonyai között.

Csak a szocialista társadalomban, ahol az össznépi tulajdon egységes egésszé egyesíti a gazdaságokat, van meg a termelés tervszerű fejlődésének objektív szükségszerűsége és gazdasági lehetősége is.

A szocialista társadalom az alapvető termelési eszközök tulajdonosa, ami lehetővé teszi számára, hogy számba vegye az össztársadalmi szükségleteket, a rendelkezésre álló munkaerő- és anyagi forrásokat és a termelési feltételeket. Kialakul a gazdasági *lehetősége* annak, hogy a társadalom rendelkezzék az összes erőforrásokkal, megfelelő arányokban ossza el őket az ágazatok, a gazdasági körzetek és a vállalatok között. Más szóval, létrejön a tervszerű fejlődés gazdasági lehetősége. A szocialista gazdaság ugyanakkor nem is fejlődhet a tervszerű szabályozás nélkül, mivel a termelési eszközök magántulajdonának megszüntetésével felszámolták a gazdasági fejlődés spontán szabályozóját is. A fejlődés tervszerűsége következésképpen a szocialista gazdaság objektív szükségszerűsége.

A tervszerűség minden adott pillanatban meghatározott arányosságot tart fenn a napgazdaságban. A tervszerűség azonban több, mint az arányosság. Az arányosság a különböző ágazatok és szférák közötti összhangot fejezi ki, a tervszerűség azonban nemcsak az összhangot, hanem elérésének módját is kifejezi.

Az arányosság általános gazdasági törvény, hiszen semmiféle társadalmi-gazdasági rend nem létezhet a népgazdasági szférák, ágazatok és alágazatok közötti meghatározott arányok betartása nélkül.

Az arányosság spontán módon is megvalósulhat, vagyis tervszerűség nélkül is létezhet. Az arányosság csak a szocializmusban válik tervszerűvé. „Az állandó, tuda-

tosan fenntartott arányosság — mutatott rá Lenin — valóban tervszerűséget jelentene..."*

A tervszerűséget meg kell különböztetni a *tervezéstől.* A tervszerűség objektív szükségszerűséget és lehetőséget, a szocialista termelési viszonyok egyik legfontosabb oldalát fejezi ki, a tervezés viszont az adott objektív szükségszerűség megvalósítására irányuló gyakorlati emberi tevékenységet jelenti.

A tervezést oly módon szervezik meg, hogy figyelembe vegye a termelési tényezőket és a termelésben szükséges arányokat. Ebből még nem következik, hogy mindig megfelelő mértékben figyelembe is veszi őket. A szocialista társadalom számára azonban nincs akadálya annak, hogy a lehető legteljesebben felhasználja a tervezésben a tervszerű fejlődés törvényét. A termelési eszközök össznépi tulajdona megszilárdításának eredményeként a szocialista állam személyében megjelenik az egységes társadalmi központ, amely meghatározza a feladatokat és teljesítésük határidejét, elosztja az eszközöket a termelés továbbfejlesztéséhez és a tervfeladatok teljesítéséhez. A különböző állami szervek (állami Tervbizottság, minisztériumok, állami bizottságok) végzik a népgazdaság központi tervezését, irányítják a népgazdaság szféráiban a termelő láncszemek összehangolt tevékenységét.

2 MI A JELENTŐSÉGE A DEMOKRATIKUS CENTRALIZMUS ELVÉNEK A TERVEZÉSBEN?

A termelési eszközök össznépi tulajdonának uralma szükségessé és lehetővé teszi az egész társadalom érdekeit szolgáló, egy központból való irányítást és tervezést. A központi tervezés elsősorban a gazdasági fejlődés alapvető feladatainak megoldásával foglalkozik. Ez a nép-

* *Lenin* Összes Művei. 3. köt. Kossuth Könyvkiadó 1964. 577. old.

gazdaság fő arányainak meghatározását, az állami terv legfontosabb mutatóinak kidolgozását, a tudományos-technikai haladás, a beruházások, a termelőerők elhelyezése, a bérezés, az árak, a pénzügyek stb. területén egy egységes politika folytatását jelenti. A sok ágazatból, vállalatból és termelési egységből álló bonyolult társadalmi gazdaságot nem lehet azonban eredményesen működtetni csupán a központból jövő utasításokkal.

A vállalatok a jóváhagyott tervfeladatokkal összhangban önállóan dolgozzák ki a hosszú távú és az éves terveket, amelyek saját tevékenységük számos mutatóját (a termelés önköltsége, állományi létszám, intézkedési rendszer a termelés gazdasági hatékonyságának növelésére, a munkások anyagi ösztönzése, új munkamódszerek bevezetése) tartalmazzák.

Az egyes vállalatok, egyesülések, körzetek, városok területek stb. szintjén azért kell önálló terveket elfogadni, mert az egész népgazdaságra vonatkozó arányok mellett vannak részarányok is, amelyek csak egyes ágazatokat, vállalatokat, egységeket érintenek. Az első esetben központi tervirányításra van szükség, a másodikban csupán az adott termelési láncszem tervszerű irányítására.

A szocialista gyakorlatban nagy jelentősége van a tervszerű irányítási funkciók helyes szétválasztásának a központi és a helyi szervek között. A tervezés túlzott központosítása visszafogja a helyi és az alsóbb tervező szervek kezdeményezését és aktivitását, végeredményben tehát csökkenti a széles dolgozó tömegek aktivitását. Egyetlen központi szerv, bármilyen tökéletes is legyen, sem képes figyelembe venni az összes helyi feltételeket. Ezt csak adott termelési kollektíva tudja jól elvégezni, ha megteremtik számára a tervezésben és a terv teljesítésében a gazdasági lehetőségeket és a szükséges jogokat. A vállalatok és más alsóbb termelési láncszemek terveinek feladata a közös terv konkretizálása és minél teljesebb megvalósítása. Erősíteni és bővíteni kell ezért az alsóbb láncszemek szerepét a tervezésben és a terv

teljesítésében. A centralizmus elvének és a helyi kezdeményezésnek az egysége lehetővé teszi, hogy a dolgozók millióit vonják be a tervezésbe, hogy növeljék a kollektíva minden egyes tagjának szerepét a termelési tervek összeállításában. Ez az ország gazdaságának irányításában a demokratikus centralizmus lenini elvének teljesen megfelel. A helyi szervek és termelő kollektívák jogainak a központi tervező szervek rovására történő túlzott kiszélesítése azonban az anyagi és munkaerő-források ésszerűtlen felhasználására, népgazdasági aránytalanságok kialakulására vezethet.

A demokratikus centralizmus a tervezésben egyebek között abban nyilvánul meg, hogy a különböző tervek — az össznépitől a különböző láncszmek tervéig — összeállításában, megvitatásában a dolgozó tömegek vesznek részt, akik megjegyzéseikkel és javaslataikkal elősegítik, hogy a társadalom teljesebben vegye figyelembe és használja fel a meglevő tartalékokat.

A demokratikus centralizmus elve a tervezésben erősíti a dolgozókban a gazda tudatot, elősegíti a terveljesítés folyamán az új tartalékok feltárásáért folytatott szocialista verseny fejlődését.

3. MIÉRT KELETKEZHETNEK ARÁNYTALANSÁGOK A NÉPGAZDASÁGBAN ÉS HOGYAN KÜZDIK LE ŐKET?

Aránytalanság, vagyis az objektíve szükséges népgazdasági arányok megsértése a szocialista gazdaságban is előfordulhat. Okai és jellege azonban elvileg különböznek a kapitalizmusbeli aránytalanságoktól. A kapitalizmusban az aránytalanságok a magántulajdon uralmának és a termelés anarchiájának elkerülhetetlen következményei, és antagonisztikus jellegűek. A szocializmusban az aránytalanságok számos ok miatt jöhetnek létre: a munkások anyagi ösztönzési formájának helytelen megválasztása miatt, spontán természeti erők hatására,

tervezési hibák, egyes hivatali személyek tévedése stb. miatt.

A tervezésnek meghatározott időtartamra kell előirányoznia az arányok változását, nem mindig tudja azonban tökéletesen figyelembe venni a népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének törvényét és a többi gazdasági törvényt. Magukban a tervekben is előfordulhat ezért az arányosság megsértése.

A tervteljesítés folyamán is fölléphetnek aránytalanságok a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek hiánya vagy fölöslege miatt, mennyiségük, összetételük és minőségük, valamint a társadalmi kereslet meg nem felelése miatt stb. Részleges aránytalanság akkor is előfordulhat, amikor az alapvető arányok létrejöttek, a technikai haladás azonban rövid időn belül szükségessé teszi a változásukat. Ha például az egyik fűtőanyagfajtát egy másik, gazdaságosabb és hatékonyabb anyaggal kell helyettesíteni, ez aránytalanságot okozhat az ország fűtőanyag-mérlegében, ha a helyettesítést korábban nem irányozták elő és nem biztosították (gépekkel, káderekkel stb.). Az új, tökéletesebb gépek, technológiai folyamatok, anyagok stb. megjelenése a kialakult és előirányzott arányok jelentős megváltoztatását teheti szükségessé. Az aránytalanságok kialakulásának fontos oka a természeti erők működése. A termelőerők jelenlegi állapota mellett a társadalom még nem képes úgy maga alá rendelni a természetet, hogy kizárja a természeti erők hatását. Különösen világosan nyilvánul meg ez a mezőgazdaságban. A tudomány és a technika fejlődésével a társadalom egyre inkább korlátozni fogja a természeti erők pusztító hatását. A csatornák és gátak létesítése, a mesterséges öntözés és a mocsarak lecsapolása, a víztárolók és mezővédő erdősávok kialakítása, a műtrágyák, a tudományos földművelési eljárások széles körű alkalmazása és számos hasoló intézkedés csökkenti annak lehetőségét, hogy természeti tényezők hatására aránytalanságok alakuljanak ki.

Aránytalanságokat idéz elő a társadalom, a kollektíva és az egyén gazdasági érdekei egységének a megsértése is. Aránytalanságot okozhat például, ha túlzottan nagy figyelmet fordítanak az egyéni vagy a csoportérdekekre a társadalmi érdekek rovására. Ha valamely termelő kollektíva elfelejti az össznépi érdekeket és csak a saját csoportérdekét tartja szem előtt, olyan termékeket kezd gyártani, amelyek neki előnyösek, az egész társadalomnak azonban nem. Az ilyen jellegű eltéréseket különböző gazdasági és adminisztratív szabályozókkal szüntetik meg, a csoport- és az egyéni érdekeket pedig összehangolják az össznépi érdekekkel.

Az aránytalanságokat kiváltó okokhoz kell sorolni azt is, hogy az áru- és pénzviszonyokat még nem tudjuk tökéletesen felhasználni. A tervezésben széles körben használják fel az árutermelés kategóriáit: a pénzt, az árat, a hitelt stb. Az értékkategóriák mozgása azonban nem mindig esik egybe a naturális mutatók mozgásával. Mivel az értékkategóriák a munka és a termék közvetett mércéjét jelentik, nem mindig felelnek meg egymásnak, az értékben történő értékelés nem esik egybe a naturálissal, az ármozgás az áru előállításához társadalmilag szükséges ráfordítások mozgásával, a pénzmozgás a termékmozgással stb. Ezeket az ellentmondásokat a gazdasági jelenségek mélyebb megismerésével, az árak, a nyereség, a hitel helyes felhasználásával, a tervezési technika tökéletesítésével stb. küzdik le.

Jelentősen befolyásolja az arányosságot az, hogy a tervek alá vannak-e támasztva megfelelő erőforrásokkal. A termékkibocsátási terveknek összhangban kell lenniük az anyagi-műszaki ellátás és a kooperációs szállítások terveivel. Az építési terveket ugyancsak alá kell támasztani anyagi, pénzügyi és munkaerőforrásokkal, idejében benyújtott tervrajzokkal, berendezés- és nyersanyagszállításokkal.

Aránytalanság keletkezhet a tervfeladatok túlteljesítése miatt is. A tervek túlteljesítése csak akkor fogadható el, ha a társüzemek is túlteljesítik tervüket és a tár-

sadalomnak szükséges termékek kibocsátását növelik. Ellenkező esetben a túlteljesítés hatására egyes részlegeknél eszközöket és munkát kötnek le, míg másoknál hiány lép fel. A terv túlteljesítése gazdaságilag a hiánycikkeknél célszerű, mivel hozzájárul termelésük növeléséhez, és ezzel társadalmi szükségletet elégít ki. Ebben az esetben nem jött létre aránytalanság, hiszen a korábban összeállított terv termelésük nem kellően magas fejlettségi szintjéből indult ki.

Az aránytalanságok leküzdésében és megelőzésében nagy jelentősége van az anyagi, a pénzügyi és a munkaerő-tartalékoknak. A tartalékok lehetővé teszik, hogy kiküszöböljék a természeti erők spontán működésének következményeit, hogy pótolják az anyagi erőforrásoknak meghatározott okok miatt keletkező esetleges hiányát és ezzel biztosítsák az egész társadalmi újratermelés normális menetét. Az anyagi tartalékoknak olyan nagyságúaknak kell lenniük, hogy megszüntethessék a fennakadásokat a termelésben és ugyanakkor ne fagyasszanak be anyagi eszközöket. A túlságosan nagy tartalékkészletek anyagi értékeket vonnak el a termelési folyamattól és fékezik a fejlődését. A szocialista társadalom ezért minden szakaszban feltárja a biztonsági alap képzésének nagyság és összetétel szerint egyaránt legcélszerűbb változatát.

4. HOGYAN VALÓSÍTJA MEG A SZOCIALISTA ÁLLAM A TERMELŐSZÖVETKEZETEK TERVIRÁNYÍTÁSÁT?

A termelőszövetkezetek a szocialista gazdaság szerves részét jelenti, és elválaszthatatlanul kapcsolódnak az egész népgazdasághoz.

A termelőszövetkezet tulajdonosa a termelési eszközöknek és az előállított termékeknek. Ezért önállóan tervezi termelését. Az arányosságot azonban be kell tartani a termelőszövetkezetnek a népgazdasághoz fűződő kapcsolataiban is. A termelőszövetkezetnek be kell szerez-

nie a szükséges mezőgazdasági gépeket, az építőanyagokat, a műtrágyákat, a termékenyebb állat- és növényfajtákat, értékesíteni kell a termékeit a szocialista államnak. A szocialista állam ezeken a különféle kapcsolatokon keresztül tervszerűen befolyásolja a termelőszövetkezeti termelést, és fejlődését az egész társadalom érdekében irányítja.

A történelmi és gazdasági feltételek változásával, a tervezési tapasztalatok felhalmozódásával megváltoztak a termelőszövetkezetek tervszerű irányításának formái is. A termelőszövetkezetek fejlődésének első időszakában, amikor az állam vállalta magára a gép- és traktorpark fenntartását és még alacsony volt a termelés fejlettségi színvonala, a tervfeladatokban meghatározták az alapvető mezőgazdasági kultúrák vetésterületét és az állatállományt. Ilyen tervezési módszer mellett azonban megbénult a termelőszövetkezetek kezdeményezése, gyakran nem vették figyelembe a helyi termelési feltételeket.

Amikor áttértek arra, hogy a termelőszövetkezeteknek a mezőgazdasági technikát eladják, és kiszélesedett a termelőszövetkezetek önállósága, az állam a mezőgazdasági termékek felvásárlását kezdte tervezni. A vetésterület és az állatállomány terve helyett, amelynek alapján ilyen vagy olyan mezőgazdasági kultúrával kellett a vetésterületet beültetni, a termelőszövetkezet most a mezőgazdasági termékek — gabona, hús, tej stb. — állami értékesítésének feladatát kapja meg. E tervfeladat keretei között a termelőszövetkezet maga tervezheti meg a vetésterület és az állatállomány összetételét, figyelembe véve a helyi feltételeket. Végeredményben több lehetőség nyílt így a gazdaságilag előnyös ágazatok fejlesztésére. Ez kedvező az államnak is, mivel nő a lakosság számára szükséges termékek termelése. A termelőszövetkezeteknek az állam számára szükséges termékek termelésében való érdekeltségét az állam meghatározott gazdaságpolitikája támasztja alá. Prémiumok, a termelőszövetkezeteknek technikával, anyagokkal, műtrágyával,

szakképzett káderekkel való ellátása, az árak ösztönzik a szükséges mezőgazdasági termékek termelését. A termelőszövetkezet érdekeit ezáltal még nagyobb mértékben összehangolják az egész társadalom érdekeivel.

A jelenlegi szakaszban a termelőszövetkezeti termelés tervezése tökéletesítésének fontos sajátossága a mezőgazdasági termékek 5 évre rögzített felvásárlási tervének bevezetése. Ez a rendszer lehetővé teszi a termelőszövetkezetek számára, hogy hosszabb időre tervezzék a termelésüket, szélesebb körben alkalmazzák az agronómia és a zootechnika eredményeit, és jobban tudjanak manőverezni. A rendszer stabilitása lehetővé teszi a termelőszövetkezet számára, hogy a termelését úgy szervezze meg, hogy teljesen kielégítse a társadalom érdekeit és a legnagyobb gazdasági eredményhez jusson.

3. HOGYAN TÖKÉLETESÍTIK A TERVEZÉST A SZOVJETUNIÓBAN ÉS A TÖBBI SZOCIALISTA ORSZÁGBAN?

Az európai szocialista országok többségében a végrehajtott gazdasági reformokkal összefüggésben tökéletesednek a tervezés formái és módszerei. E tökéletesítési folyamat jellemzői: a tervezés központi alapjainak megerősítése, a vállalatok és termelési egyesülések jogainak és gazdasági önállóságának kiszélesítése, az áru- és pénzviszonyok teljesebb felhasználása, a termékek értékesítési feltételeinek figyelembevétele. A súlypont az adminisztratív intézkedésekről egyre inkább a gazdasági szabályozókra: az árakra, a nyereségre, a munkabérre, a hitelre, az eszközlekötési járulékra stb. helyeződik át.

A vállalatok gazdasági önállóságának fokozása a terv összeállításában és teljesítésében semmiképpen nem gyengíti a központi tervező szervek szerepét. A szocialista társadalom valamennyi alkorórésze gazdasági tevékenységének tudatos koordinálása a népgazdasági terv útján a szocialista gazdaság egyik döntő előnyét jelenti. A vállalatok és a népgazdaság többi gazdasági és területi

láncszeme jogainak kiszélesítése azt irányozza elő, hogy hatásosabban különüljenek el a funkciók a központi és az alsóbb tervező láncszemek között. Azokat a funkciókat, amelyeket az egyes vállalatok vagy területi egységek láthatnak el eredményesen, átadják nekik, az össznépi jelentőségű funkciók pedig a központi szerveknél maradnak. A feladat abban van, hogy a központi tervirányítást, illetve a vállalatok és egyesülések széles körű önállóságát és kezdeményezését optimálisan kapcsolják össze.

A funkcióknak a központi és a helyi tervező szervek közötti elhatárolása elsősorban a vállalati tevékenység mutatóinak kötelező és számítási jellegű mutatókra való elhatárolásában nyilvánult meg, amelyek közül némelyek megmaradnak „belső használatra", mások a gazdasági tevékenységnek az egész társadalom szempontjából való értékelését szolgálják.

A tervmutatók három csoportba sorolhatók: kötelező mutatók, tájékoztató mutatók és az úgynevezett gazdasági eszközök. A kötelező mutatók köre szűkült, a tájékoztató mutatóké, amelyeknek ellenőrzési funkciói vannak, valamelyest bővült. Több szocialista országban mutatkozott tendencia a kötelező tervmutatók csökkentésére. A cél ezzel az, hogy növeljék a termelés gazdasági hatékonyságát. Bulgáriában például az olyan mutatókat, mint a termelés volumene, az önköltség, a nyereség, a béralap, a munkások és alkalmazottak száma, a munkatermelékenység stb., a vállalat önállóan dolgozza ki. Csehszlovákiában több kötelező mutató átkerült a tájékoztató mutatók közé. Fokozódott az operatív gazdasági eszközök — így az árak, a felárak és árengedmények, dotációk, forgalmi adó, díjtételek, bérformák, teljesítménynormák, a vállalati alapok képzési normái, céljellegű támogatások, devizahitelek, pénzbírságok, késedelmi kamatok stb. — szerepe is. A gazdasági szabályozók alkalmazásával a szocialista állam a terv valamennyi mutatójának teljesítésére ösztönzi a vállalatokat. Meg-

változik egyidejűleg a kötelező mutatók jellege is. Céljuk a termelés gazdasági hatékonyságának a növelése.

A technikai haladás, a népgazdasági arányok változása megköveteli az egész tervező munka tudományos színvonalának növelését. A tervek tudományos megalapozása feltételezi az optimális arányok megállapítását a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek termelése a felhalmozás és a fogyasztás, a kereslet és a kínálat, a munkatermelékenység és a béremelkedés stb. között. Mindezek az arányok szükségesek ahhoz, hogy minden ágazatban és az egész népgazdaságban biztosítsák a kiegyensúlyozott gazdasági növekedést. Ezzel összefüggésben nő a közgazdaságtudomány, a gazdasági elszámolások és a gazdasági hatékonyság szerepe. A szocialista társadalom bonyolult, fokozatosan fejlődő rendszer. A termelés, az elosztás, a csere, a fogyasztás folyamatai mindinkább összekapcsolódnak és kölcsönösen összefüggnek egymással. Fokozódik a szükségszerűsége annak, hogy a kölcsönösen függő ágazatok egész komplexumát tervezzék. A komplex megközelítés a tervirányításban nemcsak a társadalmi termelés vertikális és horizontális kapcsolatainak, az elosztással, a cserével és a fogyasztással való kölcsönös kapcsolatainak, hanem a társadalmi élet többi szférája hatásának figyelembevételét is igényli. Ez magyarázza, hogy az egyes vállalatokon termelési egyesüléseken, körzeteken stb. belül széles körben és gyorsan fejlődik a társadalmi folyamatok komplex tervezése.

A tervezés tökéletesítésének legfontosabb iránya a tervek tudományos megalapozottságának növelése, ami a szükséges népgazdasági arányok és kapcsolatok mélyebb ismeretét, az eszköztár kiszélesítését és a tervezési módszerek tökéletesítését igényli.

A jelenlegi szakaszban a népgazdasági tervezés a folyó (éves) és a perspektivikus (ötéves és hosszú távú) tervek szerves összekapcsolására épül. A tervek összekapcsolása azért fontos, mert így lehet helyesen meghatározni a

népgazdasági arányokat, és a tudományos-technikai forradalom követelményeivel összhangban módosítani őket.

A hosszú távú tervezés hosszabb időtartamra határozza meg az ország gazdasági fejlődésének fő vonalát. Ezekben a tervekben az alapvető társadalmi-gazdasági feladatok megoldását irányozzák elő. A szocialista állam első hosszú távú terve a GOELRO-terv volt, amely a társadalmi fejlődés minden területét — a termelési technológiától és gazdálkodástól a társadalmi és kulturális fejlődésig — felölelő programot jelentett. A hosszú távú tervek a párt és a szocialista állam tudományosan megalapozott gazdaságpolitikáját testesítik meg.

A Szovjetunióban jelenleg az 1976—1990 közötti időszakra dolgozzák ki a népgazdaság fejlődésének hosszú távú tervét. A hosszú távú tervben konkretizálni kell az SZKP programjában kitűzött társadalmi-politikai és gazdasági feladatokat. A szocialista társadalom fejlődéséről 2000-ig is dolgoznak ki prognózisokat, amelyek nemcsak a népgazdaság fejlődését, hanem az ember életének és tevékenységének sok más szféráját is felölelik.

A prognózisok és a hosszú távú tervek lehetővé teszik a folyó tervek tudományos színvonalának és realitásának növelését.

VI. FEJEZET

Áru- és pénzviszonyok a szocializmusban

1. MIÉRT SZÜKSÉGSZERŰ AZ ÁRUTERMELÉS A SZOCIALIZMUSBAN ÉS MELYEK A SAJÁTOSSÁGAI?

Az árutermelés és a vele kapcsolatos kategóriák (áru, pénz, hitel stb.) létezésének oka minden társadalmi-gazdasági formációban a társadalmi munkamegosztás és a különböző tulajdonosok vagy a gazdaságilag elkülönült láncszemek megléte. Ha bármelyik feltétel hiányzik, árutermelés nem létezhet.

A szocialista társadalomban mindkét feltétel megvan. A társadalmi munkamegosztás, amely feltételezi a termékek cseréjét az ágazatok, vállalatok között, nemcsak fennmarad, hanem még inkább kifejlődik. A két tulajdonforma (állami és szövetkezeti) léte, valamint magának a szocialista tulajdonformának a jellege magyarázza a gazdaságilag elkülönült egységek létezését mind a szövetkezeti, mind az állami szektoron belül.

Az állami és a szövetkezeti vállalatok, valamint a termelőszövetkezetek közötti gazdasági kapcsolatok alapja az áru és a pénz, hiszen különböző tulajdonosok kapcsolatairól van szó. A csere közöttük a ráfordított munka megtérítése alapján, adásvétel révén valósul meg.

Az áru- és pénzviszonyok az állami szektoron belül, az állami vállalatok között is léteznek. Ennek oka az össznépi tulajdon sajátos jellege, amely elsősorban a szocialista állami vállalat viszonylagos gazdasági elkülönültségében nyilvánul meg. Az állami vállalat a társadalom által kiutalt anyagi és pénzügyi erőforrásokat használja fel és birtokolja. A vállalati kollektíva meghatározott keretek között önállóan rendelkezik ezekkel az erőforrásokkal, amelyek nem tartozhatnak más vállalathoz. Ilyen körülmények között a vállalatok közötti kapcsolatok a térítéses, egyenértékű cserén alapulnak.

A szocializmusban az áruviszonyok létezése a munka sajátosságaiból is fakad, amelyek a termelőerők eddig elért fejlettségi szintjével kapcsolatosak. A szocializmusban a munka még nem ért el olyan érettségi fokot, hogy egyenesen és közvetlenül a természetes mértékében, a munkaidőben lehetne kifejezni. Az egyik munkatermléknek a másik munkatermékkel való egybevetésében megközelítőleg, közvetve fejeződik ki a termékben megtestesült munkaidő mennyisége.

Az áruviszonyok a szocialista országok külgazdasági kapcsolataiban is szükségszerűek. A szocialista országok egymás közötti és a tőkésországokkal folytatott termékcseréjében különböző tulajdonosok lépnek fel, ezért a csere is árucsereformát ölt.

A szocializmusban is létezik tehát az árutermelés, vannak áru- és pénzviszonyok. Melyek viszont a szocialista árutermelés sajátosságai?

A szocializmusbeli áruviszonyokat elsősorban az különbözteti meg a tőkés áruviszonyoktól, hogy más tartalmat hordoznak. A szocializmusban az áruviszonyok és a rájuk jellemző kategóriák (áru, pénz, hitel stb.) nem az ember ember általi kizsákmányolásának viszonyait fejezik ki, hanem a szabad emberek elvtársi együttműködésének és kölcsönös segítségének viszonyait. A szocialista társadalomban az áruviszonyokat az egész társadalom érdekében, a termelés erőteljes fejlesztésére és hatékonyságának növelésére használják fel, a kapitalizmusban viszont a kizsákmányolók szolgálatában állnak. Megváltozik az áruviszonyok érvényesülésének jellege is. A szocializmusban tervszerű jellegük van és a gazdaság terv-elveinek megvalósítására és megerősítésére használják fel őket. A kapitalizmusban viszont az áruviszonyok spontán érvényesülnek, a konkurrenciaharcot szolgálják, fokozva ezzel a társadalom gazdasági fejlődésének anarchiáját.

A szocialista tulajdon uralma szűkíti az áruviszonyok szféráját. A munkaerő itt nem áru, a nemzeti vagyon jelentős része kikerül az áruviszonyok szférájából, így a

föld és méhe, az erdők és a vizek, az ipari, mezőgazdasági és közlekedési vállalatok. Az áruforma ily módon a társadalmi termelésnek már nem általános és uralkodó formája.

A szocializmusban nincs ellentmondás a munka magán- és társadalmi jellege között, mivel nincs magánmunka. A munka a társadalmi tulajdon alapján folyik, társadalmi szinten tervszerűen szervezett. A társadalmi munka arányai, a munkaerő képzése, a különböző szférák közötti elosztása az előre kitűzött terv alapján, társadalmi ellenőrzés alatt valósulnak meg. A munka a szocializmusban tehát közvetlenül társadalmi jellegű, mivel a termelési eszközök és az előállított termékek társadalmi tulajdona alapján valamennyi munkafajta a szocialista munka egységes kooperációjának részét jelenti. A munka közvetlenül társadalmi jellege azonban még nem fejlődött ki teljesen. A két tulajdonforma létezése, a termelési láncszemek gazdasági elkülönültsége miatt a termékek előállítására fordított munkának a csere folyamatában, az áru adásvételi aktusaiban kell elismertetnie társadalmi jellegét.

A munka a szocializmusban tehát ellentmondás hordozója. A termelésbe bevont munka egyfelől mint közvetlenül társadalmi jellegű munka lép fel, másfelől a konkrét munkafajtákat nem közvetlenül munkaidőben mérik, hanem közvetve, a termékekben-árukban foglalt munka különböző fajtáinak egybevetésével. A társadalom ezért csak akkor ismeri el a munkát, amikor az árut realizálják.

2. MIBEN NYILVÁNUL MEG A HASZNÁLATI ÉRTÉK ÉS AZ ÉRTÉK ELLENTMONDÁSA A SZOCIALIZMUSBAN?

Az áru a használati érték és az érték egysége. Ha a két oldal valamelyike hiányzik, a munkatermék már nem áru. A munkaterméknek hasznos tulajdonságokkal kell rendelkeznie, a társadalom vagy az egyén valamilyen

szükségletét kell kielégítenie. Az áru fizikai tulajdonságai csak ebben az esetben jelentenek használati értéket. A szocializmusban a használati érték társadalmi jellege tovább fejlődik. A használati érték a társadalom növekvő szükségleteinek kielégítését szolgálja, amelynek érdekében a termelés folyik.

A használati értékek cseréjében nyilvánul meg az áru másik oldala, az érték. Az érték a szocialista termelési viszonyok egyik megnyilvánulási formájaként lép fel. Az áruban megtestesült közvetlen társadalmi munkát fejezi ki. Mint használati értékek az áruk minőségileg különbözőek, mint értékek viszont minőségileg egyneműek és mennyiségileg különböznek. Az áru mint használati érték a fogyasztás, mint érték az értékesítés, a realizálás tárgya. Az áru kettéválása az eladó és a vevő érdekeinek eltérésében nyilvánul meg. Az eladót az érték, a vevőt a használati érték érdekli. Az áru mint használati érték csak akkor realizálódik, ha már mint érték realizálódott. Másfelől, az áru csak akkor realizálhatja értékét, ha használati értéke van, vagyis ha mások számára hasznos formában kifejtett munka van benne.

A szocialista társadalom számára az áru mindkét oldala fontos. A használati értékek a társadalmat nemcsak mint az érték dologi hordozói érdeklik, hanem önmagukban is, mint dologi értékek, amelyek különböző emberi szükségletek kielégítésére alkalmasak. A társadalom számára azonban fontos egyidejűleg az érték is, mivel benne tükröződik a társadalmilag szükséges munkaráfordítások nagysága, a társadalmi munkatermelékenység színvonala.

A népgazdaság tervirányításában a naturális és az értékmutatókat egyaránt széles körben használják. A társadalom számára az a fontos, hogy a használati értékeket meghatározott összetételben és minőségben kapja meg. Ezért például a nyersvas- és acéltermelési előirányzatokat tonnában, a villamos energiáét kilowattórában, a szövetét méterben, az esztergáét darabban stb. adja meg. A társadalom azonban a társadalmilag szük-

séges munkaráfordítások számbavételében és csökkentésében, a gazdasági eredmény növelésében, a különböző termékfajták egybevetésében is jelentősen érdekelt. A szocializmusban ezt csak pénzben kifejezett értékmutatókkal lehet megtenni. E mutatók nélkül nem ismerhetjük meg a változó termékösszetételű termelés dinamikáját, az ágazatok közötti összefüggéseket és sok más gazdasági mutatót sem (önköltség, jövedelmezőség, a felhalmozás nagysága, az alapok mozgása stb.).

Az áru két oldala — a használati érték és az érték — nem merevedik meg, nem marad változatlan. Mindkét oldal állandóan változik, s e változások gyakran nincsenek összhangban egymással. Ha például, az olcsó nyersanyagot drágával helyettesítik, ez a késztermék értékét megváltoztatja. Előfordulhat, hogy az áru, bár használati értéke gyakran változatlan marad, az érték emelkedése miatt nem realizálódik. A használati érték változása nem mindig jár együtt az érték megfelelő változásaival, és fordítva, az érték nagysága megváltozhat a használati érték változása nélkül is, aminek következtében rejtett formában ellentmondás nyilvánul meg az áruban a használati érték és az érték között. Az új áruk megjelenése olykor azt eredményezi, hogy a régi áruk elvesztik használati értéküket. Lehet, hogy az árut sem az első, sem a második esetben nem ismerik el társadalmilag, és a ráfordított munka puszta időveszteségnek bizonyul. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az áruk nem találnak vevőre, hogy növekednek az eladatlan árukészletek.

A szocialista vállalatoknál a használati érték és az érték közötti ellentmondás megoldását az összetételre vonatkozó és az értékben meghatározott tervfeladatok kidolgozása és végrehajtása jelenti. A vállalattól egyrészt meghatározott használati értékek kibocsátását igénylik, másrészt az értékben kifejezett terv teljesítésére, vagyis a maximális pénzbevételt hozó, kedvező termékek kibocsátására ösztönzik őket. Ha a tervfeladatokban megsértik az érték és a használati érték összhangját, akkor

a vállalat fölösleges vagy drága terméket fog előállítani és ugyanakkor csökkenti a szükséges és olcsó termékek termelését. A népgazdasági irányító szervek feladata éppen az, hogy a gazdasági emelők (terv, árak, ösztönzési alapok stb.) felhasználásával anyagilag és erkölcsileg érdekeltté tegyék a vállalatot a szükséges összetételű és magas minőségű termékek gyártásában, a dolgozók szükségleteit kielégítő használati értékek tömegének növelésében és az értékük csökkentésében. A társadalomnak minden szükséges eszköze megvan ahhoz, hogy a helyi vagy hatósági érdekeket a saját érdekeinek rendelje alá, hogy fenntartsa az egész gazdaság arányosságát és tervszerű szervezetét.

A használati érték és az érték ellentmondását helytelen volna csupán az egyik oldallal magyarázni, azzal, hogy az árutermelő az érték realizálásában érdekelt. Ellenkező eset is előfordulhat, amikor a vállalat a naturális mutatókban, a használati értékek tömegében érdekelt. A vállalat, mivel összetételében teljesíti a tervet, nem mindig törődik a termék előállításához társadalmilag szükséges munkaráfordítások csökkentésével.

Az áru két oldala közötti ellentmondás más tényekben is megnyilvánulhat. Az árutömeg területi elhelyezésében elkövetett hibák például oda vezetnek, hogy egyes területeken és körzetekben nincs elég áru, máshol viszont fölösleg keletkezik.

Milyen okok hatására nyilvánulnak meg az ellentmondások a használati érték és az érték között? Ezek lehetnek szubjektív tényezők: a a gazdaságirányítási formák nem megfelelő megválasztása, tervezési hiányosságok, hibák, tévedések stb. Ha csak a szubjektív tényező okozná a gondot, az ellentmondást könnyen meg lehetne szüntetni. Vannak azonban olyan okok is, amelyek mélyebben gyökereznek és az árutermelés fennállásának általános feltételeiből következnek.

A szocialista vállalat a népgazdaság alkotórészeként az egész népgazdaság számára állít elő termékeket. Mint gazdaságilag viszonylag elkülönült láncszem azonban

olykor abban érdekelt, hogy nagyobb értéket realizáljon és a társadalmi érdekek rovására (a minőség rontásával, a választék szűkítésével, indokolatlan áremeléssel stb.) jusson nyereséghez. Ellentmondás jön létre a használati érték és az érték, a konkrét és az absztrakt munka között.

Az áru mint használati érték és érték kettőssége és ellentmondása abból fakad, hogy az áruban megtestesült munka kettős jellegű. Egyfelől a munka mindig konkrét formában jelenik meg: mint az esztergályos, a lakatos, a szövőnő, a kohász, a bányász stb. munkája. Másfelől mint általában vett, absztrakt munka, vagyis a konkrét formájától elvonatkoztatott munka. A konkrét munka minőségileg különnemű és mennyiségileg nem vethető egybe, az absztrakt munka viszont minőségileg egynemű és mennyiségileg egybevethető. A konkrét munka az áruk használati értékét hozza létre, és ez össze nem hasonlíthatóvá teszi őket, az absztrakt munka pedig az értéket hozza létre, és az árukat összehasonlíthatóvá, mennyiségileg mérhetővé teszi.

A használati érték és az érték ellentmondásainak megoldása a népgazdaság irányításának és tervezésének, a társadalmi fejlődés objektív gazdasági törvényszerűségeinek mélyebb megismerése és teljesebb felhasználása alapján való javításával lehetséges. A tervezés tökéletesítése például abban nyilvánul meg, hogy a vállalatnak olyan naturális és értékmutatókat adnak, amelyek biztosítják a társadalom és a vállalat érdekeinek legjobb összhangját. Ugyanebben az irányban folyik az árak tökéletesítése is, amelyeknek meg kell teremteniük a vállalat érdekeltségét a társadalom számára legszükségesebb termékek termelésének bővítésében.

8. MILYEN FUNKCIÓKAT TÖLT BE A PÉNZ A SZOCIALIZMUSBAN?

Az árutermelés létezése a szocializmusban szükségszerűvé teszi a pénz létét. Ha az árutermelést fenntartjuk, nem lehet lemondani a pénzről: fejlett gazdaságban az áruk nem cserélődhetnek ki közvetlenül egymással.

A szocializmusban a pénz elvtársi együttműködésen és kölcsönös segítségen alapuló gazdasági viszonyokat testesít meg. A szocialista össznépi tulajdon és a tervgazdaság szűkíti a pénzforgalom szféráját, korlátozza a pénz hatóerejét és működési szféráját, új jellemvonásokkal és funkciókkal ruházza fel. A pénz többé nem eszköze a kizsákmányolásnak és egyesek mások rovására való meggazdagodásának.

Mint általános egyenértéket, a pénzt az egész szocialista gazdaságban, a termelés, az elosztás, a csere és a fogyasztás szférájában alkalmazzák. A pénz természetét tekintve egységes a termelési eszközöket és a fogyasztási cikkeket előállító szférában, az állam és a szövetkezetek közötti és az állami vállalatok közötti viszonyokban is.

A szocializmusban a pénzt a szocialista termelés terven alapuló megszervezésének eszközeként használják fel az egész társadalomban és valamennyi egységében: az ágazatoknál, az egyesüléseknél, a vállalatoknál stb. A pénz segítségével veszik számba az eleven- és holtmunka-ráfordításokat, fejezik ki az előállított termékek értékét, osztják el a termékeket a ráfordított munka mennyisége és minősége szerint. A pénz közvetítésével valósul meg a termelés megújítása és bővítése, veszik számba a munkafolyamat elemeit, fejlesztik a vállalatok és az ágazatok közötti gazdasági kapcsolatokat.

A pénz különböző funkciókat tölt be: értékmérő, forgalmi eszköz, fizetési eszköz, a szocialista felhalmozás és a dolgozók megtakarításának eszköze, valamint világpénz.

Értékmérő funkciójában eszmeileg, mint elméletileg elképzelt pénz lép fel. Az áruk pénzben fejezik ki érté-

küket. Ez a funkció konkrétan mindenekelőtt az árban nyilvánul meg, az ár közvetítésével állapítják meg az egyik áru másikra való cseréjének arányait, határozzák meg az áruk önköltségét és termelésének társadalmi költségeit.

A *pénz forgalmieszköz-funkciójában* elsősorban a kiskereskedelmi forgalmat szolgálja, mivel közvetíti az áruforgalmat. E funkció ellátása alapvetően a fogyasztási cikkek forgalmával és a lakossági jövedelmek realizálásával kapcsolatos. Ez a funkció az állami és szövetkezeti kiskereskedelmi áruforgalomban, a szabadpiacon, valamint az állami vállalatok, intézmények, szövetkezeti szervezetek, termelőszövetkezetek közötti áruforgalomban nyilvánul meg, ha az áruk kifizetése készpénzben történik. Az értékmérő funkcióban a pénz eszmeileg lép fel, itt viszont tényleges pénzként működik.

Az áruk adásvételében az érték áruformából pénzformává alakul (Á—P), és fordítva, pénzformából ismét áruformává (P—Á). A pénz közvetítésével az áru az eladótól a vevőhöz, a pénz pedig ellenkezőleg — a vevőtől az eladóhoz kerül. Az áru és a pénz mozgása egyidejűleg, bár ellenkező irányban megy végbe. A pénzmozgásban jelentkező késedelem ily módon egyidejűleg késedelmet jelent az árumozgásban, és fordítva. Az áru pénzzé való átalakulásának lehetősége és a pénz forgalmieszközfunkciójának ellátása attól függ, hogy a pénztömeg összhangban van-e a forgalomban levő áruk tömegével. Az összhangnak az áruk összetételét, minőségét, formáját tekintve is meg kell lennie. Ha az árutömeg összetételében nem felel meg a vásárlók keresletének, akkor egyes árukból hiány, másokból pedig felesleg keletkezik. Az áruk értékesítése nehézségekbe ütközik.

Az áruforgalom a szocializmusban teljesen más viszonyokat fejez ki, mint a magántulajdon körülményei között. Nem tartalmaz antagonisztikus ellentmondásokat, az áru nem-antagonisztikus ellentmondásai azonban megnyilvánulhatnak benne.

Az áru és a pénz ellentmondása nemcsak az Á—P, hanem a P—Á aktusban is megjelenhet. Ha a lakossági kereslet megelőzi az árutermelést, akkor a lakosságnál elkölthetetlen pénzösszegek maradnak és a P—Á aktus sem valósul meg. Ezt az ellentmondást csak úgy lehet megoldani, ha a fizetőképes kereslet a termelés növekedése alapján növekedik.

Forgalmieszköz-funkciójában a pénz tehát lehetővé teszi az áruforgalmi tervek ellenőrzését, az áruk termelésének és forgalmának aktív befolyásolását, a pénzforgalom szabályozását.

Előfordulhat, hogy a pénzmozgás és az árumozgás időben nem esik egybe. Az áru az eladótól a vevőhöz kerül, a pénz pedig bizonyos idő elmúltával végez fordított mozgást. Itt a pénz mint forgalmi eszköz átadja helyét a pénznek mint *fizetési eszköznek*, mivel a pénz azt követően lép be a forgalomba, amikor az áru kilépett belőle. A pénz ebben az esetben a fizetési kötelezettségek kiegyenlítésének eszköze az anyagi javak gazdasági forgalmának folyamatában. A pénz fizetésieszköz-funkciójában különböző formákban és különböző szférákban lép fel: a lakosság számára hitelben értékesített áruk és szolgáltatások elszámolásánál, a szocialista vállalatok esetében a bankhitelek nyújtásánál és visszafizetésénél, a munkások és alkalmazottak munkabérének, a kolhozparasztok pénzjövedelmeinek kifizetésénél, adók, biztosítási és egyéb díjak fizetésénél, a takarékpénztárakban és a bankokban levő számlákról történő kifizetéseknél. Ennek a funkciónak az alapján fejlődik a szocializmus pénzügyi és hitelrendszere. A pénzt fizetésieszköz-funkciójában, mivel a hitel- és pénzkapcsolatokat realizálja, a tervteljesítés ellenőrzésére, a vállalatok és az ágazatok között az anyagi értékek újraelosztására használják fel a termelés továbbfejlesztése érdekében. A szocialista állam azzal, hogy például a vállalati bérkifizetést ellenőrzi, egyidejűleg a gazdasági tevékenység számos más területét, elsősorban a termelési terv teljesítését is ellenőrzi.

Az árutermelés és az áruforgalom fejlődése hozza létre a pénzt mint a társadalmi munka *felhalmozási eszközét*. Ebben a funkcióban világosan megnyilvánul a pénznek mint a társadalmi gazdagság és a társadalmi munka megtestesítőjének természete. Ez a funkció különbözik a pénz kincsképző funkciójától, amely a többi társadalmi-gazdasági formációra jellemző. Az anyagi értékek felhalmozását megelőzi a felhalmozás pénzformája. A pénz kiválása a forgalmi folyamatból felhalmozást jelent.

A felhalmozásnak két formája van: társadalmi és egyéni felhalmozás. A szocialista állam pénzeszközöket halmoz fel a beruházásokra, a társadalmi fogyasztási alapok növelésére és a nem-termelő szféra dolgozói munkabérének kifizetésére. Az egyes vállalatok is halmoznak fel pénzt, de nem készpénzben, hanem bankszámlákon. Minden bevételüket a bankban kötelesek tartani, ami csökkenti a forgalomhoz szükséges pénzösszeget, lehetővé teszi, hogy társadalmi méretekben racionálisan használják fel az eszközöket. A felhalmozott pénzösszeg nem alakul át kinccsé, az állam mozgósítja és osztja el az egész népgazdaság érdekében.

A dolgozóknál a pénzjegyek felhalmozása általában takarékbetét formájában valósul meg. A dolgozók megtakarítása a fogyasztási cikkek jövőre elhalasztott keresletét — gépkocsivásárlás, utazás, szövetkezeti lakás vásárlása stb. — jelenti. A jövedelmek emelkedésével nő a dolgozók megtakarítása is. A takarékpénztárakban felhalmozódott pénzösszegeket a szocialista állam a társadalom gazdasági fejlesztésére használja fel.

A szocializmusban a pénz kincsképző funkciója csak az aranykészlet felhalmozásánál nyilvánul meg, ami a pénz stabilitásának megőrzését szolgálja. Az arany itt a világpiacon eszközölt vásárlások és fizetések tartalékául szolgál. Az arany a szocialista állam kezében összpontosul, és az áruvásárlás bővítésére, a tőkésországokkal való elszámolásra, hitelműveletek folytatására használják fel.

A tőkés és a szocialista országokkal folytatott külgaz-

dasági forgalomban a pénz világpénz funkciója eltérően valósul meg, mivel társadalmi-gazdasági tartalmukat tekintve különböző viszonyokat fejez ki. A tőkésországokkal való külgazdasági műveletek (hitelfelvét és hitelnyújtás, az állampolgárok és intézmények külföldi kiadásainak fedezése stb.) megvalósításánál a szocialista állam aranyat és aranyat képviselő tőkés valutákat: amerikai dollárt, angol font sterlinget, francia frankot stb. használ.

A külkereskedelmi forgalomhoz a szocialista világpiacon pénzt is alkalmaznak, itt azonban a készpénz nélküli fizetés keretében elszámolási pénzként működik. Az országok közötti forgalomban ezért itt nem szükséges az arany. A külgazdasági kapcsolatok a két- és sokoldalú áruszállítások összehangolásán alapulnak.

A szocialista országok közötti elszámolások megkönnyítése és a gazdasági kapcsolatok fejlesztése céljából alkalmazzák a *transzferábilis rubelt.* Elnevezése és aranytartalma (0,987412 g tiszta arany) megegyezik a szovjet valuta elnevezésével és aranytartalmával. A transzferábilis rubelt a kereskedelmi és egyéb fizetések elszámolására használják, amelyeket a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank valósít meg. A Nemzetközi Beruházási Bank a szocialista országok részére történő hitelnyújtásra használja. A transzferábilis rubel új típusú nemzetközi valuta. Meghatározott módon az összes alapvető funkciót betölti: értékmérő, fizetési eszköz és felhalmozási eszköz a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban. Vásárlóereje nem függ valamely ország belső áruforgalmától és áraitól, a nemzetközi csere szükségleteiből kiindulva a külkereskedelmi árak határozzák meg. A transzferábilis rubel árufedezetét alapjában véve már a szocialista országok népgazdasági terveinek koordinálásakor, a kereskedelmi szerződések és megállapodások előkészítésénél és aláírásánál előirányozzák.

4. HOGYAN TERVEZIK ÉS SZABÁLYOZZÁK A PÉNZFORGALMAT?

A pénz forgalmieszköz-funkciójában már eleve benne rejlik az arany papírpénzjegyekkel és érmékkel való helyettesítésének a lehetősége és a szükségessége. Ez gazdaságilag célszerű, mivel az aranypénz forgalma növelné a forgalmi kiadásokat, az állami aranykészlet szétforgácsolódására vezetne.

Az arany papírpénzzel való helyettesítése a szocialista állam számára megkönnyíti a pénzforgalom szabályozását és ellenőrzését, mivel a papírpénzt könnyebb kibocsátani és kivonni a forgalomból, könnyebb ellenőrizni a mozgását. Lehetővé teszi, hogy a szocialista társadalom érdekében szélesebb körben használják fel az áraknak az értéktől való eltérítését.

Az arany papírpénzzel és érmékkel való helyettesítése azonban csak abban az esetben éri el a társadalom számára gazdasági hatását, ha a pénzforgalom törvényével összhangban valósul meg. A pénzforgalom Marx által megfogalmazott törvénye általános érvényű. Lényege vázlatosan a következőképpen foglalható össze: a forgalom lebonyolításához szükséges pénz mennyiségét a forgalomba kerülő áruk árösszegének és a pénz forgási sebességének hányadosa határozza meg. A törvényt azonban minden formáció a maga módján használja fel. A tőkés termelés spontán fejlődik, ezért a pénzforgalom sem szabályozható tervszerűen. A dolgozók kizsákmányolásának fokozására a tőkésállam a szükségesnél több pénzt bocsát forgalomba. A valuta elértéktelenedik. A tőkésországokat állandóan valutaválságok rázkódtatják meg. Csak a szocializmusban, a termelés tervszerű megszervezésével, az ármozgás szabályozásával lehet érdemben befolyásolni a pénz mennyiségét és forgási sebességét. A szocialista országokban a pénzforgalmat, a pótlólagos pénz kibocsátását vagy forgalomból kivonását sok más gazdasági folyamathoz hasonlóan megtervezik.

Az áruk tervszerű termelése és forgalma, az áruk értékesítésénél állandó, stabil árak megállapítása biztosítja a pénz szilárdságát a szocializmusban. Az a körülmény, hogy az állam stabil árakon bocsátja ki az árukat, a dolgozókban biztonságérzetet teremt, hogy bérük és más jövedelmeik ellenében ma is és holnap is a korábban ismert árutömeget kapják.

A szocialista országok azzal, hogy tervezik és összehangolják a lakossági pénzjövedelmek volumenét és a piaci árualapokat, biztosítják az áruárak stabilitását, beleértve a szabadpiacon realizált termékek árát is. A szilárd és stabil árak tehát azt bizonyítják, hogy olyan mennyiségű pénz van forgalomban, amilyen a forgalom normális lebonyolításához szükséges.

A szocialista országok gazdaságában egyes időszakokban keletkezhetnek inflációs jelenségek (a valuta elértéktelenedése). A Szovjetunióban a Nagy Honvédő Háború idején például többször annyi pénz volt forgalomban, mint a háború előtt. Gyorsan csökkent az árutömeg és lelassult a pénz forgási sebessége. Mindez a rubel vásárlóerejének csökkenésére vezetett. Hasonló jelenségek azonban nem jellemzők a szocialista gazdaságra, rendkívüli körülmények váltják ki őket. A valuta elértéktelenedése emellett az adott esetben nem általános jellegű, és csak a szabad kereskedelemben, főleg a kolhozpiacon nyilvánul meg. A forgalmi szféra zömében (termelői forgalom, a lakosság jegyrendszerben való ellátása, állami felvásárlások) az árak stabilak maradnak, tehát stabil a rubel vásárlóereje is.

A szocializmusban a pénzforgalom egyik legfontosabb előnye a központosítás. A pénzforgalmat az Állami Bank szervezi. A vállalatoktól és az egyénektől az Állami Bankba, egy egységes központba kerül a pénz, majd onnan visszakerül a vállalatokhoz és az egyénekhez. Mivel az állami és a szövetkezeti vállalatok és szervezetek között az elszámolások készpénz nélküli fizetés formájában valósulnak meg, a készpénz főleg a lakosság és a szocialista vállalatok közötti, valamint a különböző la-

kossági csoportok közötti elszámolásokban jelenik meg. A szocialista vállalatok és intézmények között készpénzt csak kivételesen, kisebb fizetéseknél alkalmaznak. A döntően a kiskereskedelmet ellátó készpénz forgalmi szférájának korlátozása, továbbá a szocialista vállalatok közötti forgalom szférájának korlátozása a bankon keresztül a készpénz nélküli elszámolások révén (átutalás az egyik folyószámláról a másikra) nagy jelentőségű a pénzforgalom helyes szabályozásában és a forgalmi kiadások csökkentésében.

A pótlólagos pénz kibocsátását vagy a pénzforgalomból való kivonását az Állami Bank *hitelterve* határozza meg, amit a kormány hagy jóvá. A hitelterv azonban nem ölelheti fel az egész forgalmat. A pénzforgalom operatív tervezése és ellenőrzése ezért külön pénzforgalmi tervvel vagy pénztári tervvel történik. A pénztári terv a pénztömeg teljes körforgását tükrözi: a lakosság készpénzbevételeit (bérek, nyugdíjak, prémiumok, nyereség stb.) az Állami Bankhoz való befizetéseket (kereskedelmi, szállítási és hírközlési vállalatok befizetései, lakossági adók, biztosítási díjak, kommunális és jóléti szolgáltatások díjai stb.).

A pénz zömében a béreken keresztül kerül forgalomba és a kiskereskedelmi áruforgalom révén kerül ki onnan. A Szovjetunióban például 1973-ban az ipari munkáscsaládok összjövedelmében a bér 74,6%-ot tett ki, az Állami Bank készpénzbevételeinek döntő része pedig kereskedelmi befizetésből származott. E két csatorna aránya tehát alapjában véve meghatározza, hogy a forgalomban pótlólagos pénzkibocsátásra vagy -kivonásra van szükség.

A pénztári terv összeállításánál nagy szerepet játszik a lakossági pénzbevételek és -kiadások mérlege, ami része a népgazdasági tervnek, és az év folyamán jellemzi a készpénz mozgását az országban, illetve az egyes körzetek, társadalmi csoportok szerint. A pénzbevételek és kiadások mérlegét felhasználják a lakossági vásárlóala-

pok, a takarékbetétállomány várható nagyságának meghatározásához és a pénzforgalom törvényének lehető legteljesebb figyelembevételéhez.

5. HOGYAN ÉRVÉNYESÜL ÉS HOGYAN HASZNÁLJÁK FEL AZ ÉRTÉKTÖRVÉNYT A SZOCIALIZMUSBAN?

Az értéktörvény érvényesülésének történelmi határait az árutermelés határai határozzák meg. A termelési specializáció elmélyülésével és a termelő láncszemek közötti gazdasági kapcsolatok kibővülésével egyre több termék ölt áruformát és kerül az értéktörvény hatókörébe. Mivel az árutermelés szférája bővül, az értéktörvény működésének szférája is bővül a szocializmusban. Az értéktörvény számos értékkategórián — ár, önálló elszámolás, hitel, pénzügyek, munkabér, nyereség stb. — keresztül érvényesül. E kategóriák szerepének erősödése vagy a működési szférájuk bővülése az értéktörvény működési szférájának bővülését és a termelésben játszott szerepének erősödését is jelenti. Egyszersmind bővül és erősödik a termelés és a hatékonyságnövelés tervszerű irányítása eszközeinek és emelőinek fegyvertára.

A szocialista termelés társadalmasításának további fokozódása azonban, amely az elsődleges termelési láncszemek — a vállalatok — erősödésében nyilvánul meg, valamint a nagy termelési egyesülésekre való áttérés az árutermelők számának csökkenését jelentik. Ez az árutermelés szférájának és az értéktörvény működési szférájának bizonyos szűkülését eredményezi. Két ellentétes tendencia érvényesül tehát, amelyek a centralizált irányítás és vállalati önállóság erősödésében, az össznépi és a csoportérdekek pontosabb elhatárolásában, a közvetlen és a közvetett vezetési módszerek szélesebb körű felhasználásában fejeződnek ki.

Az utóbbi években a szocialista országok többségében fokozódik a közgazdasági módszereknek mint a jelenlegi

szakaszban rugalmasabb és hatékonyabb módszereknek a jelentősége, ami a szocializmus gazdasági törvényeinek, köztük az értéktörvénynek a teljesebb felhasználásával függ össze. A vállalatok nagyobb jogokat kaptak a rájuk bízott termelési eszközökkel való rendelkezésben, a fölösleges termelési eszközök értékesítésében és a szükségesek beszerzésében, az előállított termékek értékesítésében, a különböző termelési és fogyasztási alapok képzésében. Bevezették az eszközlekötési járulékot. Megerősödött tehát az értékkategóriák szerepe a termelés fejlesztésében, az elosztásban és a realizálásban.

Az anyagi-műszaki ellátás rendszere fokozatosan tervezett kereskedelemmé válik, hogy a vállalatok és gazdasági szervezetek csak a számukra szükséges termelési eszközöket szerezzék be. Az eszközfelesleg korábban nem nagyon nyugtalanította a vállalatot. Mivel néhány hiánycikkből nem kapott eleget, a készletnövelésre rendezkedett be. Az egyes vállalatoknál jelentkező termelésieszköz-többlet más vállalatoknál ugyanezekből az eszközökből hiányt okoz.

Az értéktörvény az árak törvénye. Az árakat végső soron az érték szabályozza. Az értéktörvény szerepének erősödése egyebek között az értéknek az áralakulásban játszott szabályozó szerepe megerősödésében is megnyilvánul. A szocialista országokban a kis- és nagykereskedelmi árak reformja és változtatása döntően az árak értékhez közelítésére irányult.

Az értéktörvény megnyilvánulásának fontos formája a piaci mechanizmus. A szocialista országok nagy figyelmet fordítanak ezért a kereslet és kínálat összhangjára, az áruforgalom tervszerű szabályozására. A termékek értékesítése minden vállalat gazdasági tevékenységében előtérbe kerül.

Az értéktörvény működési szférája nemcsak a forgalmi szférában bővül, hanem mindenekelőtt a termelés szférájában. A vállalatok nagyobb gazdasági önállóságot kaptak saját termelési eszközeik kialakításában, korszerűsítésében, az elavult eszközök kicserélésében. A ter-

melés fejlesztésében minden vállalatnál nő a saját források szerepe, ami a nyereség szerepének fokozódásával függ össze. A vállalati önállóság kiszélesedése emellett abban is megnyilvánul, hogy a vállalatnak összes bérés eszközráfordításait fedeznie kell az előállított termékekből és még többletértéket — nyereséget — is kell kapnia, amelyet a termelés további bővítésére és a kollektíva életkörülményeinek javítására használhat fel.

Bármennyire is bővüljön azonban az értéktörvény működési szférája, nem válhat a szocialista termelés alapvető szabályozójává. A szocializmusban a termelés alapvető célja nem az érték, nem a nyereség, hanem a használati érték, a termékválaszték és a minőség, végső soron az emberi szükségletek kielégítése. Az értékkategóriák (ár, nyereség, hitel stb.) tájékozódási eszközként és ösztönzőként szolgálnak ennek az alapvető célnak az elérésében. Az értékkategóriák gazdasági emelőt jelentenek a szocialista állam kezében, amelyeket a termelés fejlesztésében, a tudatosan fenntartandó arányosság realizálásában használ fel.

A munka, a termelési eszközök és az előállított termékek társadalmi termelési szférák, ágazatok, alágazatok és a társadalom tagjai közötti közvetlen elosztásának gazdasági alapja az össznépi tulajdon. Az értéktörvény ilyen körülmények között nem válhat a termelés szabályozójává, mint a kapitalizmusban. Más gazdasági törvényekkel együtt azonban az értéktörvény a szocializmusban is megőriz bizonyos szabályozó szerepet. A vállalatok nemcsak használati értékeket állítanak elő a társadalmi szükségletek kielégítésére, hanem értékeket is. Ez azt jelenti, hogy a termék csak akkor jut el a fogyasztóhoz, ha valamilyen szükségletet elégít ki, és akkor realizálják, ha megtörtént az adásvétel. Az arányosságnak tehát nemcsak természetben, dologi formában kell meglennie, hanem értékben is. Ellenkező esetben a hasznos tulajdonságokkal rendelkező termékek nem juthatnak el a fogyasztóhoz, a realizálás folyamatában nem fedezi őket a megfelelő pénzegyenérték.

VII. FEJEZET

A munka szerinti elosztás. A társadalmi fogyasztási alapok

1. MIÉRT SZÜKSÉGSZERŰ A MUNKA SZERINTI ELOSZTÁS A SZOCIALIZMUSBAN?

A szocializmusra — a kommunizmus alsó szakaszára — a végzett munka mennyisége és minősége szerinti elosztás a jellemző, a „mindenkitől képességei szerint — mindenkinek munkája szerint" elv alapján. Ezt az elvet végső soron a termelőerők és a termelési viszonyok elért fejlettségi színvonala teszi szükségessé. A szocialista társadalom termelőerői még nem tudják biztosítani az anyagi és szellemi javak olyan bőségét, amely a szükségletek szerinti elosztásra való áttéréshez szükséges. Különbségek vannak az ipari és a mezőgazdasági munka, a szakképzett és a szakképzetlen munka, a könnyű és a nehéz, a gépesített és a kézi munka stb. között. A munka még nem vált az ember létszükségletévé. A társadalomnak ezért ellenőriznie kell a munka és a fogyasztás mértékét, az anyagi és szellemi javakat a végzett munka mennyiségétől és minőségétől függően kell elosztania. Más szóval, a munkások által kapott termékek mennyisége közvetlenül függ a társadalmi termelésben végzett munkájuktól.

A szocialista rendszer felkeltette a nép lelkesedését, hősies munkára való készségét, létrehozta a munka erkölcsi ösztönzőit. A társadalom szocialista fejlődési szakaszában azonban csupán az erkölcsi ösztönzők nem elegendőek. Óriási jelentősége van az egyes munkásoknak és kollektíváknak a munka eredményeiben való anyagi érdekeltségének. Lenin azt tanította, hogy a szocializmusban „ne közvetlenül a lelkesedésre építsünk, hanem a nagy forradalom szülte lelkesedés segítségével a személyes érdekre, a személyes érdekeltségre, az önálló

elszámolásra támaszkodva..."* A munka szerinti elosztás ösztönzi a dolgozók részvételét a társadalmi termelésben, arra készteti őket, hogy az alkotóerejük és lehetőségeik teljéhez mérten dolgozzanak, fejlesszék a társadalmi termelést.

Mivel a munkát különböző kollektív formákban végzik, nemcsak az egyes egyének, hanem a kollektívák munkaráfordításait is figyelembe kell venni, és a termékeket az egyéni és a kollektív munkaráfordításokkal összhangban kell elosztani.

A munka szerinti elosztás, mivel a szocialista termelési viszonyok sajátos, lényeges vonásait fejezi ki, a szocializmus gazdasági törvényeként lép fel. Ez a törvény szabályozza az anyagi javak döntő tömegének elosztását, kifejezi a munkás munkaráfordításai és az anyagi javak alapjából való részesedésének viszonyát.

Az elosztást a termelési feltételek határozzák meg: csak azt lehet elosztani, amit megtermeltek. A termelés jellegétől közvetlenül függnek az elosztás formái és elvei. A társadalom minden tagjának és az egyes termelő kollektívának olyan formában és minőségben kell végeznie munkáját, amilyenben a társadalom számára szükséges. Ha a társadalom számára nem szükséges termékeket állítanak elő, vagy az indokoltnál több munkát fordítanak rá, vagy gyenge minőségű munkát végeznek, akkor a társadalomtól is csak olyan mértékben kaphatnak, amilyen mértékben a társadalom munkájukat szükségesnek ismerte el. A munka szerinti elosztás a társadalom minden tagját és minden termelő kollektívát arra ösztönöz, hogy a társadalom számára szükséges termékeket állítsanak elő, növeljék munkájuk hatékonyságát. A munka szerinti elosztás tehát nemcsak következménye a szocialista termelésnek, hanem szükséges feltétele is a további fejlődésének. A munka szerinti elosztás törvénye nemcsak az anyagi és szellemi javak elosztásá-

* *Lenin* Összes Művei. 44. köt. Kossuth Könyvkiadó 1975. 150. old.

nak, hanem a szocialista termelés fejlesztésének törvénye is.

A munka szerinti elosztás törvénye kölcsönhatásban van a szocializmus többi gazdasági törvényével. A munkatermelékenység szakadatlan növekedése törvényének működése például a társadalmi termék emelkedését eredményezi, amelyet munka szerint osztanak el. A munka szerinti elosztás törvénye a munkatermelékenység gyors növekedésének egyik feltételeként lép fel, mivel ösztönzi a termelési aktivitást, biztosítja a társadalmi érdekek és a dolgozók egyéni érdekeinek összekapcsolását. Elszakíthatatlan kapcsolat és kölcsönös feltételezettség van a munka szerinti elosztás törvénye és a szocialista termelés tervszerű fejlődésének törvénye között. A munka szerinti elosztás törvényének tudatos felhasználása az egyik feltételét jelenti a népgazdaságban a stabil, tudatosan fenntartandó arányok, a tervszerűség elérésének. A munka szerinti elosztás törvénye elválaszthatatlan kapcsolatban áll az értéktörvénnyel. A munka szerinti elosztás különböző értékkategóriák — munkabér, ár, nyereség stb. — felhasználására épül. A többi gazdasági törvénnyel is kapcsolatban áll.

A munka szerinti szocialista elosztás a következőket jelenti: 1. egyenlő munkáért egyenlő bért nemtől, kortól, nemzetiségtől függetlenül; 2. a bonyolult, szakképzett munkáért magasabb bért, mint az egyszerű, szakképzetlen munkáért; 3. a nehéz vagy kedvezőtlen körülmények között (föld alatt, meleg üzemekben) végzett munkáért magasabb bért, mint a könnyű, normális körülmények között végzett munkáért.

2. MIÉRT NEM LEHET AZ ELOSZTÁS EGYENLŐ A SZOCIALIZMUSBAN?

A kispolgári teoretikusok azt állítják, hogy a munka szerinti elosztás a szocialista társadalomban nem igazságos, mivel egyenlőtlenséget feltételez a jövedelmek-

ben és ennek megfelelően a fogyasztásban is. Elképzelésük szerint ezt az egyenlőtlenséget az „igazságos" egyenlő elosztással lehet kikerülni. Az egyenlő elosztás valójában a társadalom adott fejlettségi fokán káros a társadalomnak. Ellentétben áll a szocializmus alapvető feladatával, a dolgozók jólétének növelésével, mivel fékezi a termelést.

A szocialista építés történetében a Szovjetunióban és néhány más országban előfordult, hogy nem a munka szerint, hanem családok, fogyasztók stb. szerint próbálták elosztani a javakat. A gyakorlat bebizonyította, hogy ha semmibe veszik a munkaráfordításoknak megfelelő elosztás szükségszerűségét (ez megnyilvánulhat a különböző munkafajták bérezésénél a differenciálás hiányában vagy szűk voltában is), kárt okoznak a szocialista termelésnek. Az egyenlősdi nem segíti elő a munkatermelékenység növekedését, a munkások szakképzettségének emelkedését, gúzsba köti a kezdeményezést, passzivitást szül, azonos helyzetet teremt mind a becsületesen dolgozók, mind a naplopók számára.

Az egyenlő elosztás ellentétben áll a szocializmus termelési viszonyaival, amelyek feltételezik a társadalomnak végzett munka anyagi ösztönzését. A kommunista társadalom fejlődésének első szakaszában, mint már említettük, jelentős különbségek vannak a munkafajták között a szakképzettség, az intenzitás, a nehézség stb. fokát tekintve, ami szükségessé teszi, hogy az elosztásnál a társadalom egyes tagjai a társadalmi termeléshez való hozzájárulásuk szerint differenciáltan részesüljenek a termékekből. Az azonos mérce — a végzett munka — alkalmazása az elosztásban egyenlőtlenséget vált ki az emberek anyagi ellátásának színvonalában, szükségleteik kielégítésének fokában. Ez érthető is: nem egyforma a különböző embereknek a munkaképessége, a munkához való viszonya, eltérő a családokban a munkaképes korúak száma stb.

A fogyasztás területén fokozatosan leküzdik az egyenlőtlenséget. A szocialista termelésnek és a dolgozók kul-

túrájának a fejlődésével ugyanis fokozatosan megszűnnek a lényeges különbségek a szellemi és a fizikai munka között, valamint a munkások szakképzettségében. Ez a bérkülönbségek csökkenését eredményezi a keresetek általános emelkedése mellett. Ha a munka szerinti elosztást helyesen kapcsolják össze a társadalmi alapokból való fogyasztással, ez is csökkenti az egyenlőtlenséget a dolgozók jövedelmében.

A fogyasztási cikkeknek a munka szerinti elosztása ily módon a kommunizmus első fázisának gazdasági törvénye. A kommunizmus első fázisában a marxizmus—leninizmus egyenlőségnek a személyes szükségletek és az értékesítés terén nem az egyenlősdit tekinti, sem a fizikai és a szellemi képességek egyenlőségét, hanem a társadalmi-gazdasági egyenlőséget: az emberek azonos viszonyát a termelési eszközökhöz, a kizsákmányolás megszüntetését, minden munkaképes ember egyenlő jogát, hogy képességei szerint dolgozzék és a munkája szerint részesüljön a javakból.

3. MIÉRT VAN SZÜKSÉG A KÜLÖNBÖZŐ MUNKABÉRFORMÁKRA ÉS MI A SZEREPÜK?

A munkabér a szocializmusban a nemzeti jövedelem része, amelyet pénzformában, a végzett munka mennyiségétől és minőségétől függően osztanak el. Időbér és teljesítménybér formájában létezik. *A munkabér két formájának létezését az indokolja, hogy a munka mennyiségét és minőségét vagy közvetlenül munkaidővel, vagy a munka termékével lehet mérni.*

Mivel a munka természetes mértéke a munkaidő, a munkabér kiinduló, eredeti formája az időbér. A ledolgozott idő nagyságától és a munkás szakképzettségétől függően állapítják meg. Az időbér válfajai (rendszerei) a sima időbér és a prémiummal kombinált időbér. A sima időbér nem veszi figyelembe a munka minőségét és eredményeit, ezért egyenlősdire való elemei vannak.

Ennek a fogyatékosságnak a kiküszöbölésére prémiummal kombinált időbérrendszert alkalmaznak, amelynél az állandóan megállapított tarifa vagy illetmény mellett előre meghatározott mutatók teljesítéséért prémiumot adnak. Ezek a mutatók eltérnek a népgazdaság különböző területein és ágazataiban. A prémiumot rendszerint a tervek teljesítéséért és túlteljesítéséért, a minőségi mutatók javításáért, fűtőanyagok, nyersanyagok, villamos energia megtakarításáért, az új technika létrehozásáért és meghonosításáért stb. adják.

Az időbért olyan esetekben alkalmazzák, amikor: 1. a munka eredményei nem vehetők pontosan számba és nem normásíthatók. Ilyen például számos segédmunkás, mérnök, technikus és alkalmazott munkája, amely nem függ össze közvetlenül valamely termék előállításával; 2. a munka eredményeinek számbavétele gazdaságilag nem célszerű, vagy különös jelentősége van a termék minőségének. A precíziós műszereket készítő munkásoknál például a darabbér alkalmazása a mennyiség növelését ösztönözné a minőség rovására, amikor a műszerek magas minőségének van elsőrendű jelentősége; 3. a munka ütemét, a munka intenzitását alapvetően a gépek működése, nem pedig maga a munkás határozza meg. Az automata gépsoroknál például nem célszerű a teljesítménybér alkalmazása, mivel a munka üteme előre adott és a munkás nem tudja mérsékelni vagy növelni azt.

A szocialista iparban egyelőre a teljesítménybér a legelterjedtebb bérezési forma. Olyan körülmények között, amikor a munkatermelékenység nagyban függ az egyes munkás erőfeszítéseitől, ez a forma teszi a legteljesebben érdekeltté munkája eredményeiben. Az az előnye, hogy a munkás keresete közvetlenül függ az általa előállított termékek mennyiségétől. A teljesítménybéres munkás minden módon törekszik szakképzettsége növelésére, a munkaeszközök tökéletesítésére, jobb kihasználására, a munkamegtakarításra, hogy növelje egyéni teljesítményét.

A teljesítménybér kiinduló és legelterjedtebb formája a közvetlen darabbér. A munkás díjazása ebben a rendszerben közvetlenül az általa előállított termékegységek mennyiségétől függ. A teljesítménybér válfajai: prémiumos darabbér, progresszív darabbér, akkordrendszer.

A teljesítmény- és az időbéres rendszer lehet egyéni és kollektív. A magasan gépesített munkafolyamatok jobb ellátására komplex brigádokat alakítanak, amelyek a szakmák egyesítésére és a kölcsönös segítségre épülnek. A termelési eredmények itt nemcsak az egyes munkás, hanem a brigád egész kollektívájának az erőfeszítéseitől is függnek. A brigádtagok munkáját a végső termelési eredmények szerint díjazzák.

Mind az időbér, mind a teljesítménybér objektíve szükséges, és ezért nem lehet az egyik bérezési formát a másikkal szembeállítani. Mindegyiknek megvannak a maga pozitív és negatív vonásai. Némely ágazatokban az időbér, másokban a teljesítménybér bizonyul a legalkalmasabbnak. A teljesítménybér például jobban ösztönzi a munkást a termelés növelésére, mint az időbér. Alkalmazása azonban arra vezethet, hogy a maximális mennyiségi eredményt a minőség rovására, a gépek, berendezések és nyersanyagok hanyag kezelésével érik el. A teljesítménybér nagyszámú teljesítménynormát igényel. Kidolgozásukhoz pedig sok normásra és számviteli dolgozóra van szükség, ami megdrágítja a termelést.

Valamely bérezési forma vagy rendszer alkalmazását a termelés technikai, szervezettségi színvonala indokolja. A komplex gépesítés és az automatizálás meghonosítása, a termelési folyamatok kemizálása stb. következtében mélyreható változások mennek végbe a technikában és a termelés szervezetében, ami szükségessé teszi a teljesítménybérről az időbérre való áttérést. Az utóbbi években jelentősen megváltozott az iparban alkalmazott bérezési formák és rendszerek aránya. Egyebek között nőtt az időbérben dolgozó munkások részaránya. Ez elsősorban magának a munka jellegének

megváltozásával függ össze. Sok munkás munkájában egyre nagyobb helyet foglalnak el az olyan funkciók, mint az elszámolás és a termelési folyamatok irányítása, a berendezések beállítása és szabályozása. Ez pedig objektíve azt eredményezi, hogy nehezebbé válik a munkaműveletek tartalmának és sorrendjének szabályozása, az egyéni teljesítménynormák megállapítása. A komplex gépesítés és automatizálás fejlődése, a futószalagos termelésszervezési módszerek elterjedése, a munka minőségi mutatóinak fokozása elkerülhetetlenül az időbéres forma érvényesülési szférájának bővülését váltja ki. Ugyanezt a folyamatot segíti elő a munkafegyelem és a munkások szocialista tudatosságának emelkedése.

Több szocialista országban (Német Demokratikus Köztársaság, Magyarország, Csehszlovákia) széles körben elterjedt az úgynevezett vegyes bérezési forma, amelynek jellemző sajátossága az idő- és a teljesítménybérezési rendszer egyidejű alkalmazása. A munkás a teljesítménytől függetlenül minden ledolgozott óráért az alapbér meghatározott százalékát kapja, és ezenkívül minden előállított termékegységért darabbéres elszámolás szerint díjazzák. Ez a bérezési forma a kohászatban és a textiliparban terjedt el leginkább. A munkabér állandó (időbér) és változó (darabbér) részének arányát a konkrét termelési feltételek határozzák meg. Minél kisebb az állandó rész és ennek megfelelően nagyobb a változó rész, annál jobban érdekelt a munkás a teljesítmény növelésében.

Napjainkban jelentősen növekszik a vállalatok önállósága a bérezési formák és rendszerek megválasztásában. Joguk van a megállapított béralap keretei között teljesítménybért, időbért és akkordbért alkalmazni, önállóan, a pénzügyi szervek regisztrálása nélkül állapíthatják meg az összetételt és a státuszokat, valamint az adminisztratív-irányítási kiadások előirányzatait. Mindez arra kötelezi a vállalatok vezetőit, a kollektívá-

kat és a társadalmi szervezeteket, hogy behatóan tanulmányozzák és elemezzék a különböző bérezési formák és rendszerek hatékonyságát.

4. MILYEN SZEREPET JÁTSZIK A PRÉMIUM AZ ANYAGI ÖSZTÖNZÉSBEN?

A különböző vállalatoknál, műhelyekben vagy részlegekben a termeléssel és az egyes munkás tevékenységével szemben sokféle, különböző mutatókkal kifejezett követelményt támasztanak. A mutatók teljesítése végett ösztönözni kell a kollektívák és az egyes munkások tevékenységét. A bértarifák szerinti díjazással nem lehet megoldani ezt a feladatot, mivel ezzel nem lehet figyelembe venni az eltérő termelési feltételeket és a termeléssel szemben támasztott sokféle követelményt. A vállalatoknál ezért széles körben alkalmazzák a premizálást. A prémiumokat az ösztönzési alapokból fizetik.

A premizálás rendszerét maguk a vállalatok dolgozzák ki, így jobban figyelembe tudják venni a sajátosságokat és a konkrét termelési feltételeket. Prémiumot a vállalati munka egyéni és kollektív eredményeiért adnak.

A termelési folyamatok jellegükben nem egyneműek. Egyes folyamatok munkaigénye nagy, az anyagigénye csekély, mint például a széntermelésé. Más folyamatoknál viszont magas az anyagigény, különösen a textiliparban, az édesiparban. Néhány folyamat nagyon energiaigényes, például az alumíniumgyártás. Az anyagi ösztönzésnek ezért minden ágazatban és minden vállalatnál megvannak a maga különösen fontos irányai. A prémiummutatók rendszerével egyes munkásokat elsősorban a munkaráfordítások, másokat a nyers- és alapanyagok, ismét másokat az energia maximális megtakarításában kell érdekeltté tenni. A rendszernek elő kell segítenie a minőség rendszeres javulását. Azt is el kell

érni, hogy a premizálási mutatók és feltételek rendszere kellően rugalmas legyen, hogy a vállalati vezetők jobban hozzá tudják igazítani a termelés igényeihez.

Fontos, hogy a premizálási rendszerben meghatározzák azt az időtartamot, amelyre a prémium vonatkozik, továbbá, hogy helyesen kapcsolják össze a különféle prémiumokat. A havi, a negyedéves és az éves munka eredményeinek premizálásánál különböző típusú ösztönzőket kell alkalmazni. Az egyik premizálási forma azonban nem mondhat ellent a másiknak. A havi és a negyedéves premizálás például nem helyettesítheti az éves eredmények premizálását. Megfelelő összehangolás mellett az egyik is, a másik is fontos láncszemet alkot az anyagi ösztönzés általános láncolatában. A folyó premizálás a gazdasági tevékenység állandó, mindennapi javítását ösztönzi. Az éves eredmények premizálása az egész vállalat gazdasági mutatóinak javításában teszi érdekeltté a munkásokat. A premizálásnál figyelembe veszik a letöltött munkaidőt, ami stabilizálja a káderállományt. Az éves eredmények premizálására általában az ösztönzési alap 25—30%-át fordítják.

A munkások és a műszakiak premizálásának forrása nem azonos. A munkások premizálásának forrása a béralap és az anyagi ösztönzési alap, a műszakiakat viszont csak az ösztönzési alapból, vagyis a nyereség terhére premizálják.

Az anyagi ösztönzésben a prémiumok arányának emelkedése nem jelenti azt, hogy korlátlanul nőhetnek. A prémium és a bér között meg kell találni azt a helyes arányt, amely megteremti az össznépi, a csoport- és az egyéni érdekek egységét. A munkások keresetében a prémiumok aránya körülbelül 10%, a műszakiaknál 25% körül van. Perspektivikusan mindkét kategóriánál emelkednie kell a prémiumok arányának.

5. MILYEN IRÁNYBAN FEJLŐDIK A MUNKA DÍJAZÁSA A TERMELŐSZÖVETKEZETEKBEN?

A szövetkezeti vállalatoknál, csakúgy, mint az államiaknál, az elosztás munka szerint történik, bár a szövetkezeti tulajdonforma jó néhány sajátosságot idéz elő az elv megvalósításában. Az alapvető sajátosságot az jelenti, hogy a szövetkezetek a gazdaság fejlettségi, jövedelmezőségi szintjétől függően képezik saját munka szerinti elosztási alapjukat. Az eltérő gazdasági fejlettségi színvonal miatt a termelőszövetkezetekben nem azonosak a jövedelmek, ami tükröződik a tagok munkadíjának nagyságában.

Az utóbbi években a gazdaságilag elmaradott termelőszövetkezetek gyorsabb fejlődése következtében egyre inkább mérséklődnek a jövedelemkülönbségek, és ezen az alapon megvalósul a munkadíjszintek közeledése is.

A termelőszövetkezetekben a munka szerinti elosztás legfőbb sajátossága a munkaegység alkalmazása volt, amely a legjobban megfelelt az akkori gazdasági fejlettségi szintnek. Segítségével mennyiségileg összemérhették a különböző munkafajtákat. Minden termelőszövetkezeti paraszt munkája társadalmi értékelést kapott. A munkaegység az egyenlősdi (családtagok szerint, a bevitt föld és egyebek szerinti elosztás) elleni harc fontos eszköze, a szocialista nevelés eszköze lett. Ez azonban egyezményes mérce, és jelentős fogyatékosságai vannak. Nem teszi lehetővé például, hogy megállapítsák a közvetlen kapcsolatot a termelőszövetkezeti tag munkája és jövedelme között, mivel a termelőszövetkezeti tag csak az év végén tudja meg reáljövedelmét, amikor összesítik a ledolgozott munkaegységeket és a termelőszövetkezet gazdasági tevékenységének eredményeit. A munkaráfordítások és a díjazás időbeli szétválása gyengítette a dolgozóknak a munka eredményeiben, a termelékenység növelésében való anyagi érdekeltségét. A munkaegység nem veszi kellően figyelembe a munka

minőségét, ezért számos kiegészítő díjazási formát kellett alkalmazni. A munkaegység alkalmazása az elosztás naturális formájával is összefügg, ami egyes családoknál termékfeleslegek kialakulását eredményezte és indokolatlanul magas realizálási ráfordításokat igényelt. Az elosztás naturális formája a termelés társadalmasításának alacsony színvonaláról tanúskodott.

A munkaegység említett negatív vonásainak megszüntetése céljából a termelőszövetkezetekben állandóan bővültek az új elosztási formák, amelyek fokozatosan közeledtek a garantált pénzbeli munkadíjakhoz. Ezen az úton fontos szakasz volt az ötvenes évek végén a negyedéves, majd a havi előlegfizetésre, és azután a garantált havi munkadíjra való áttérés.

A termelőszövetkezeti parasztok garantált munkadíjának alapvető forrása a termelőszövetkezet bevétele. A garantált munkadíj fizetésével kapcsolatos kiadásokat a termelőszövetkezet pénzben és természetben fedezheti, mivel a munkadíjalapot meghatározott pénzbevételi részre és a gabona, valamint más mezőgazdasági termékek összbevételi hányadára különíti el. A termelőszövetkezeti parasztok kívánságuk szerint a pénz mellett gabonát és más termékeket, jószáguknak takarmányt kaphatnak a közgyűlés által megállapított mértékben és rendben. Ha a saját eszközök (pénzbeli és természetbeni) nem elegendőek a garantált munkadíj kifizetésére, a termelőszövetkezetek meghatározott rendben hosszú lejáratú hitelt kaphatnak az Állami Banktól. A hitel mértékét az állami gazdaságok megfelelő bértételei alapján számított garantált munkadíjalap és az erre a célra a termelőszövetkezet termelési-pénzügyi tervében előirányzott saját pénzeszközök és termékek (pénzben értékelve) közötti különbség összegén belül határozzák meg. A garantált munkadíjalapban foglalt termékeket ebben az esetben állami kiskereskedelmi árakon értékelik.

A pénzbeli munkadíj tökéletesebb és progresszívebb elosztási formát jelent a termelőszövetkezetekben. Ek-

kor közvetlen kapcsolat van a dolgozók teljesítménye és jövedelme között. A végzett munkáért megfelelő árakon meghatározott pénzösszeget számolnak el. Ez a forma lehetővé teszi a ráfordított munka mennyiségének és minőségének a rubel segítségével való ellenőrzését, nagyobb lehetőségeket teremt ahhoz, hogy növeljék a munkatermelékenység emelésében való anyagi érdekeltséget.

A pénzbeli munkadíj fokozza a termelőszövetkezetek irányításában a gazdasági emelők: az önköltség, a nyereség, a jövedelmezőség, az önálló elszámolás szerepét. Szélesíti e kategóriák szféráját és megkönnyíti alkalmazásukat.

Ez a díjazási forma közelebb van a szocialista állami vállalatoknál alkalmazott bérezési formához, ami a társadalmunk két osztálya közötti társadalmi-gazdasági különbségek megszűnéséről tanúskodik. A termelőszövetkezeti parasztság nemcsak a bérezési formákban, hanem a bérek színvonalában is közeledik a munkásokhoz és az értelmiséghez. Az egy főre jutó reáljövedelem 1973-ban a munkásoknál és alkalmazottaknál az 1940. évinek 3,2-szerese volt, a termelőszövetkezeti parasztoknál pedig 5,5-szerese. Bevezették a termelőszövetkezeti parasztok nyugdíjellátását és társadalombiztosítását. Mindez közeledést jelent a munkások és az értelmiségiek munka- és életfeltételeihez.

6. MIBŐL ÁLLNAK A TÁRSADALMI FOGYASZTÁSI ALAPOK ÉS MILYEN FORMÁKBAN JUTNAK EL A DOLGOZÓKHOZ?

A társadalmi fogyasztási alapok azok az alapok, amelyeket a munkabéren felül osztanak el. Ezek az alapok elsősorban a dolgozók szociális és kulturális igényeit elégítik ki.

A társadalmi alapok döntő részét állami költségvetési eszközökből képezik. Az állami vállalatok, szervezetek

szociális-kulturális és lakásépítési alapokat képeznek a nyereségből. A termelőszövetkezetben kulturális-jóléti, szociális gondozási és segélyalapot képeznek.

Az alapvető csatornák, amelyekben a társadalmi fogyasztási alapok ingyenesen vagy kedvezményes feltételek mellett eljutnak a dolgozókhoz, a következők: egészségvédelem és orvosi ellátás, a gyerekek és az ifjúság nevelése és ellátása, közoktatás és kultúra, fizetett szabadság, lakásjuttatás kedvezményes feltételek mellett, az öregek és a munkaképtelenek szociális ellátása.

A társadalmi alapok mintegy 30%-át a közoktatásra, bölcsődékre és óvodákra, körülbelül 15%-át egészségvédelemre és a testedzés fejlesztésére, 36%-át szociális ellátásra és szociális gondozásra, több mint 5%-át a lakásalap fenntartására és mintegy 13%-át a rendes szabadságok díjazására és egyéb kiadásokra fordítják. 1973-ban a támogatások és kedvezmények több mint 50%-át pénzben fizették ki.

A szocialista társadalom óriási eszközöket felhasználva növeli a dolgozók reáljövedelmét. A dolgozók által fizetett lakbér például a lakásalap fenntartására fordított kiadások mintegy egyharmadát teszi ki, a fennmaradó kétharmadot az állam fedezi a saját alapjaiból. Az óvodában egy gyermek ellátása egy év alatt mintegy 300 rubelba kerül, aminek a szülők nem egészen harmadát fizetik. Egy iskolai tanuló ellátására évi 90 rubelt, egy egyetemi hallgatóéra 850 rubelt fordítanak. Az 1973/74-es tanévben az általános iskolákban 49,2 millióan, a felsőfokú tanintézményekben 4,8 millióan tanultak. Egyszerű számtani művelet megmutatja, milyen hatalmas eszközöket fordít a társadalom a fiatal nemzedék képzésére. Nem kevésbé gondoskodnak azokról, akik már nem munkaképes korúak vagy rokkantak. 1974-ben 44 millió ember kapott nyugdíjat. A munkaképtelen családtagok társadalmi alapokból való ellátása mérsékeli a munkaképes családtagok eltérő számából fakadó jövedelemkülönbségeket.

Az oktatásra és egészségügyre, a sportközpontok fenntartására stb. fordított társadalmi alapokat nem pénzformában osztják el, hanem meghatározott szolgáltatások formájában részesedik belőlük a lakosság, ami minden társadalmi csoport számára azonos helyzetet teremt. A társadalom minden tagja végeredményben egyenlő feltételek mellett jut hozzá a képzéshez és szakképzéshez, az orvosi ellátáshoz, a gyermekintézmények igénybevételéhez stb.

A szocialista szakaszban a társadalmi fogyasztási alapok révén történő elosztás és a munka szerinti elosztás szorosan összefügg egymással. Több társadalmi juttatás nagysága a társadalmi termelésben kifejtett munkától függ. A nyugdíjak, a táppénz nagysága az átlagkeresettől, a szolgálati időtől stb. függ; a fizetett szabadság hossza a munkafeltételektől, a szakképzettségtől. A társadalmi alapok következésképpen jelentős mértékben befolyásolják a munkásoknak a munkájuk eredményeiben való személyes anyagi érdekeltségét.

A társadalmi fogyasztási alapok nemcsak tömegükben, de arányukban is nőnek, ami abból következik, hogy gyorsabban emelkednek a munkabérnél.

A kommunizmus építésének időszakában a munkabér marad a dolgozók anyagi és kulturális szükségletei kielégítésének alapvető forrása. A kommunizmushoz való közeledés mértékében a személyes szükségleteket azonban egyre inkább a társadalmi fogyasztási alapokból fogják kielégíteni.

7. MIBŐL FEDEZIK A MUNKÁSOK ÉS AZ ALKALMAZOTTAK REÁLJÖVEDELMÉNEK NÖVEKEDÉSÉT?

A dolgozók reáljövedelmének a növekedése jelenti az életszínvonal alapját, amin az ember anyagi és szellemi szükségletei kielégítésének fokát értjük. A dolgozók azzal, hogy növelik jövedelmüket, anyagi bázist szereznek a növekvő szükségleteik kielégítéséhez, a fizikai és

szellemi képességeik sokoldalú kifejlesztéséhez. Csak a szocialista termelés céljának meg nem értésével és a nép alapvető érdekeinek semmibevételvél magyarázható a maoistáknak az a törekvése, hogy a nép életének javulását „elpolgáriasodásnak", „durva egoizmusnak", „kapzsiságnak" stb. állítsák be. A proletariátus, szövetségben a parasztsággal, nem azért veszi kezébe a hatalmat, hogy állandósítsa saját proletár helyzetét, hanem azért, hogy örökre végezzen vele, hogy az egész világot átalakítsa az ember nevében, az ember javára. Ez a szocializmus hatalmas eszméje, ebben van humanizmusa.

A nép kulturális és életszínvonalát különböző módon lehet növelni: a nominálbér emelésével az adók, a fogyasztási cikkek és szolgáltatások árának csökkentésével, a társadalmi fogyasztási alapok növelésével. A különböző történelmi szakaszokban hol az egyik, hol a másik van túlsúlyban. A társadalom számára nem közömbös, milyen formákban valósul meg a népjólét emelkedése. A sok forma közül azt vagy néhány olyat kell kiválasztania, amely nemcsak a nép anyagi jólétének és kultúrájának emelkedését segíti elő, hanem a termelés továbbfejlődésének ösztönzőit is erősíti, valamint a társadalmi átalakulásnak és a társadalom kommunizmushoz való közeledésének számos egyéb társadalmi-gazdasági problémáját is megoldja. A kiválasztott formák azokban nem lehetnek változatlanok az egész történelmi időszakban. A gazdasági és történelmi feltételek megváltozása megköveteli, hogy az anyagi jólét növelésének más formáira térjenek át.

Milyen módon emelkedik tovább a népjólét? Milyen formák bizonyulnak a leghatékonyabbnak a jelenlegi szakaszban? Ezeknek és számos más, velük összefüggő kérdésnek óriási jelentősége van a kommunista építés elméletében és gyakorlatában.

A nép anyagi jóléte és kulturális színvonala csak a termelés fejlődése alapján növelhető. Az anyagi termelés szférájának, amelyben a szükséges fogyasztási cik-

keket előállítják, lehetővé kell tennie a dolgozók növekvő pénzjövedelmeinek realizálását és meg kell teremtenie az anyagi feltételeket az emberi tevékenység más szféráinak — az oktatásnak, az egészségvédelemnek, a tudománynak, a kultúrának stb. — fejlődéséhez. A népjólét emelkedése következménye és ugyanakkor fontos tényezője a termelés továbbfejlődésének.

VIII. FEJEZET

A szocialista vállalat és az önálló elszámolás

1. MILYEN IRÁNYOKBAN FEJLŐDIK AZ ÖNÁLLÓ ELSZÁMOLÁS?

A szocialista országokban megvalósított gazdasági reformokkal lényeges változtatásokat hajtottak végre a népgazdaság gazdaságirányítási rendszerében és mindenekelőtt a vállalati önelszámolás rendszerében. Az önálló elszámolás valamennyi alapelve továbbfejlődött: a vállalat gazdasági-operatív önállósága, a tevékenysége eredményeiért való anyagi felelőssége, a vállalat egészének és minden egyes munkásának anyagi felelőssége a termelési eredményekért.

A vállalatok nagyobb lehetőségeket kaptak a termelési eszközök felhasználásában és beszerzésében, a termékértékesítésben, a munkaerő felvételében és a bérezésben. A vállalatok jogot kaptak, hogy önállóan döntsenek egy sor gazdasági, technikai és szervezési kérdésben. Más vállalatoktól és szervezetektől terven felül megrendelést fogadhatnak el munkák végzésére és termékek előállítására akár a megrendelő anyagaiból, akár saját anyagokból és hulladékokból, azzal a kikötéssel, hogy ezzel nem sérthetik az állami terv és a szerződéses kötelezettségek teljesítését.

A vállalatvezetőknek joguk van arra, hogy a jóváhagyott béralap keretei között darab-, idő- vagy akkordbért alkalmazzanak, önállóan, a pénzügyi szerveknél való bejegyzés nélkül határozzák meg a struktúrát és a létszámot, valamint az adminisztratív-irányítási kiadások előirányzatát stb.

Jelentősen bővültek a vállalat jogai a forgóeszközök felhasználásában, hasznosításában. A vállalat számára jelenleg csak a forgóeszközök egészét írják elő, normatívát adnak. Azt, hogy hová irányítsák ezeket az eszkö-

zőket, már a vállalatvezetők döntik el. Megváltozott az értékcsökkenési leírás felhasználásának rendje is: ezekből az eszközökből most új berendezések szerezhetők be az elavultak lecserélésére. A vállalatok az éves terven felüli beruházásra fordíthatják azokat az eszközöket, amelyeket a felesleges berendezések és más anyagi értékek értékesítéséért kapnak.

A vállalatok önállóan döntenek lakóházak, bölcsődék, óvodák, úttörőtáborok, kulturális-jóléti és termelési rendeltetésű objektumok építéséről az ösztönzési alapjaik terhére. Emellett, a vállalati alapokból épített lakásterületet a vállalat dolgozói között osztják szét.

A szocialista vállalatok jogainak kiszélesítése elősegíti a kezdeményezés fejlődését a termelés irányításában. A gazdasági vezetőkre ezzel együtt még nagyobb felelősség hárul az állammal, a kollektívájukkal szemben, hogy helyesen, hatékonyan és gondosan irányítsák a termelést.

A vállalatok jogainak kiszélesítése és önállóságuk anyagi bázisának megerősítése, az áru- és pénzviszonyok teljesebb és rugalmasabb felhasználása, a kollektívák és az egyének anyagi érdekeltségének fokozása a centralizált gazdaságirányítás szerepének növelésére tett intézkedésekkel egyidejűleg valósul meg.

Az önálló elszámolás tökéletesítése a vállalatnak a saját gazdasági tevékenysége eredményeiben való anyagi érdekeltsége növekedésében is megnyilvánul. A nyereségből képezik a vállalat alapjait, javítják pénzügyi helyzetét, fizetik a prémiumokat és más pénzbeli juttatásokat.

Az anyagi érdekeltséggel együtt erősödik az anyagi felelősség is. Az önálló elszámolás megerősödése abban nyilvánul meg, hogy a vállalat nemcsak bevételeit, hanem veszteségeit is számításba veszi. Szigorúbbak lettek a gazdasági szankciók a gazdasági vétséget elkövetőkkel szemben — kártérítés, pénzbírság, büntető kamat a hitelkésedelemért stb. A bank, a pénzügyi szervek, más

vállalatok részéről erősödik a vállalati tevékenység rubelellenőrzése.

Az önálló elszámolás tökéletesedése nemcsak az alapelvek megerősödésében nyilvánul meg, hanem abban is, hogy áthatja a vállalatok alegységei közötti kapcsolatokat (üzemen belüli önelszámolás), valamint a vállalatnak (termelési egyesülésnek) a fölöttes irányítószervekkel való kapcsolatait. Az önelszámolás elemei egyre inkább meghonosodnak az ipari egyesüléseknél és a minisztériumokban, ami azután erősíti a vállalati önálló elszámolást.

A termelési egyesülések teljesebben valósítják meg az önálló elszámolás elveit, mivel a kisvállalatokhoz képest nagyobb lehetőségeik vannak az elvek realizálására és ennek kapcsán a legjobb eredményeket érhetik el.

2. MELYEK A TERMELÉSI ALAPOK KIHASZNÁLÁSA JAVÍTÁSÁNAK ÚTJAI?

Minden szocialista vállalatot ellátnak álló- és forgóeszközökkel. A vállalati eszközök döntő része a termelési folyamatban, termelő állóalapok formájában van. 1973-ban az iparban a termelő állóalapok értéke 326 milliárd rubel volt, a forgóeszközöké pedig 90,8 milliárd.

Az ipari állóalapok mintegy fele épület és létesítmény és 35,6%-a gép és berendezés. Minden ágazatban vannak azonban a termelés jellege által meghatározott sajátosságok. A kitermelő ágazatokban az állóalapokon belül túlsúlyban vannak a létesítmények. Részarányuk az egész iparban 19,4% volt, viszont a kőolajkitermelésben 69, a gáztermelésben 47,9, a szénbányászatban 57,8%. A könnyűiparban viszont a létesítmények hányada 4,9%, a gépgyártásban és a fémfeldolgozásban pedig az összes termelő állóalap 7,8%-át tették ki.

A termelő állóalapok gyorsan bővülnek, ami a termelés fejlődésének anyagi alapját jelenti. A termelés fejlődése azonban nemcsak bővülésük ütemétől, hanem

kihasználásuk fokától is függ. A termelő állóalapok megkétszereződhetnek, de ha kihasználásuk csak 50%-os, akkor a terméktömeg nem emelkedik. És fordítva, ha a vállalatnál egy műszakról két műszakra térnek át, ez egyenértékű egy ugyanolyan új vállalat felépítésével.

Az állóalapok kihasználásának javítása nagy szerepet játszik a termelés növekedési ütemének meggyorsításában, a munkatermelékenység növelésében, az önköltség csökkentésében, a pénzeszközök és az anyagok megtakarításában. A szocialista társadalom érdekelt a termelés állandó növelésében, de alacsonyabb termelési alapok mellett. Maximális alapmegtakarításra törekszik, hogy a legkedvezőbb arányt érjék el a vállalati munka eredményei és a felhasznált alapok értéke között. A termelési alapok hatékonyabb kihasználása céljából bevezették az eszközlekötési járulékot. A Szovjetunióban ezt a nyereségből fizetik. Ez az intézkedés fokozza a vállalatnak a termelési eszközök racionális kihasználásában való anyagi érdekeltségét, hozzájárul ahhoz, hogy a meglevő termelési apparátussal maximális nemzetijövedelem-növekedést érjenek el, ezen kívül a minimumra szorítja az ésszerűtlen termelési beruházásokat. Az eszközlekötési járulék fokozatosan felváltja a többlettermék olyan elvonási formáját, mint a forgalmi adó. Ez az intézkedés erősíti az önálló elszámolást, mivel a vállalatokat arra serkenti, hogy a termelési ráfordításokat vessék egybe a gazdasági tevékenység eredményeivel.

A különböző népgazdasági ágazatoknak megvannak a saját naturális mutatóik az állóalapok működésének hatékonysági fokáról: a martinkemence fűtőfelületének egy négyzetméterére jutó acélcsapolás, a gépkocsi tonnakilométere stb. A legáltalánosabb mutató a termelési állóalapok egy rubeljére jutó termelési érték. Ha az alapok lassabban nőnek, mint a termékkibocsátás, akkor kihasználásuk hatékonysága emelkedik.

A termelési állóalapok kihasználásának javítása két úton érhető el: a gépek és más berendezések használati

idejének növelésével (extenzív út) és a gépek időegység alatti kihasználási fokának növelésével (intenzív út). Az első út a gyakorlatban a gépek és berendezések üzemelési idejének növelésében fejeződik ki, eszköze az állásidők csökkentése, a műszakszám növelése, a javítási idő csökkentése a munka minőségének állandó fokozása mellett. Mindez feltételezi a technika gondos kezelését, továbbá azt, hogy a technika használatában megszüntetik a felelősség hiányát. A másik út a gépek és berendezések üzemeltetésének intenzifikálása, ami lehetővé teszi, hogy növeljék a termékkibocsátást a meglevő termelési egységekről a technológiai rendszer megsértése nélkül. Az intenzifikálás a forgácsoló szerszámgépeknél például a gyorsforgácsolás, a martinüzemekben a gyorsolvasztás meghonosítását, a szállításban a menetsebesség növelését stb. jelenti.

Az élenjáró technika és a haladó termelési technológia alkalmazása, a gépek korszerűsítése és ezzel a termelési kapacitás növelése, a munkások szakképzettségének emelése, a tudományos munkaszervezés elterjesztése, a szocialista verseny fejlesztése — mindezek olyan állandóan ható tényezők, amelyek növelik az állóalapok kihasználásának hatékonyságát.

Az állóalapok hatékonyságának növelését elősegíti a termelési terület ésszerű kihasználása is, ha az üzemekben a balesetvédelmi előírások betartása mellett több gépet helyeznek el, csökkentik a kisegítő helyiségek területét, amivel új termelési rendeltetésű épületek és létesítmények építése takarítható meg.

Az állóalapok kihasználásának javítása szorosan összefügg a forgóalapok kihasználásának javításával is. A termelési folyamatok intenzifikálása csökkenti a termelési időt és ezzel a forgóeszközök forgási idejét. Minél nagyobb a forgóeszközök forgási sebessége, annál kevesebb forgóeszközre van szükség a termelésben. 100 millió rubel értékű termék előállításához évi négyszeri forgás mellett például 25 millió rubel forgóeszközre van szükség, évi ötszöri forgás mellett viszont 20 millió

rubelnyi, vagyis 5 millió rubellal kevesebb forgóeszköz szükséges. A forgóeszközök forgási sebességének gyorsítása tehát lehetővé teszi, hogy a termelést ugyanolyan vagy csökkenő mértékű forgóeszköz-állomány mellett bővítsék.

A forgóeszközök forgási sebességét a termelési idő és a forgalmi idő csökkentésével lehet gyorsítani. A termelési időt elsősorban a munkaperiódus csökkentésével lehet mérsékelni a technológiai folyamatok tökéletesítése, a futószalagos termelési módszerek meghonosítása révén. A forgóalapok csökkenését eredményezi az is, ha a nyers- és alapanyagok, fűtőanyagok rövidebb ideig képeznek termelési készleteket. Az anyagi-műszaki ellátás javításával, a vállalatok ésszerű elhelyezésével, helyesen szervezett kooperációjukkal, a szerződéses kötelezettségek pontos teljesítésével a termelési készletek a termelési folyamat megsértése nélkül csökkenthetők. A forgóeszközök forgási sebességét nemcsak a vállalat gazdasági tevékenysége befolyásolja, hanem egy sor tőle független tényező is: az ellátási, az értékesítési és kereskedelmi szervezetek, a bank tevékenysége.

3. HOGYAN HATÁROZZÁK MEG A BERUHÁZÁSOK GAZDASÁGI HATÉKONYSÁGÁT?

A társadalom szempontjából a beruházások gazdasági hatékonyságának meghatározó kritériuma a termelés és a fogyasztás stabil és magas növekedési üteme. Az új technika meghonosítása abban az esetben célszerű, ha a munkatermelékenység növelését, az anyagi javak termelésének fokozását a legkisebb eleven- és holtmunkaráfordítások mellett segíti elő. Ezt az általános hatékonysági mutatót mindenekelőtt a szocialista társadalom alapvető célja — a dolgozók szükségleteinek legteljesebb kielégítése — határozza meg. Egyidejűleg az egyes ágazatokra, egyes vállalatokra vonatkozóan is meg kell határozni a gazdasági hatékonyságot. Ha a tiszta jövedelem növekményét a beruházások összegé-

hez viszonyítjuk, kimutatható az egyes vállalatok vagy ágazatok termelésének gazdasági hatékonysága. Minél nagyobb a vállalatnál a tiszta jövedelem mértéke és egyidejűleg minél kevesebb beruházást igényel, annál magasabb a beruházások gazdasági hatékonysága.

A beruházások gazdasági hatékonyságának meghatározása a gyakorlatban gyakran összekapcsolódik a gazdasági feladat legkedvezőbb megoldási variánsának kiválasztásával. Ugyanolyan termelési volumenhez az egyik variánsnál több beruházásra van szükség, a másiknál kevesebbre, azonban több folyó termelési ráfordítást igényel. A vízi erőmű építéséhez például a hőerőműhöz viszonyítva nagyobb beruházás kell, bár a hőerőmű üzemeltetési költségei magasabbak lesznek. A vízi erőműben alacsonyabb a villamos energia önköltsége, mint a hőerőműben. Ebben az esetben a beruházások relatív hatékonyságát határozzák meg. A magasabb beruházást igénylő variáns (példánkban a vízi erőmű építése) csak akkor valósítható meg, ha a többi variánshoz képest jelentkező beruházási többlet elég rövid idő alatt megtérül a termelési költségek megtakarításával.

A gazdasági hatékonyság meghatározásában az értékmutatók mellett a szocialista társadalomban nagy jelentősége van a naturális mutatóknak, különösen akkor, ha az értékmutatók alapján a variánsok kevéssé térnek el egymástól. Ugyanolyan értékmutatók mellett az egyik variánshoz szűkösen rendelkezésre álló nyersanyagokra, a másikhoz importált berendezésekre, a harmadikhoz több munkásra van szükség. Egyébként azonos feltételek mellett a leginkább elfogadható variáns valósítható meg.

Az új technika meghonosítása a gyors gazdasági fejlődés előfeltétele és nagy gazdasági eredményt biztosít. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szocialista társadalomban nincs gazdasági korlátja a gépek alkalmazásának és bármely gép használható a termelésben. A gép elősegítheti a munkatermelékenység emelkedését, elő-

állításának munkaráfordításai azonban meghaladhatják az eleven munka megtakarítását. A vállalat ebben az esetben nem érdekelt a gép alkalmazásában, mivel ez csökkenti a termelés jövedelmezőségét.

A kapitalizmusban a gépek alkalmazása csak akkor kifizetődő, ha értéke alacsonyabb az általa kiszorított munkásokra fordított kiadásoknál. A szocialista társadalomban szélesebbek a gépek alkalmazásának határai. Itt minden esetben alkalmazzák a gépeket, amikor azok hozzájárulnak az eleven munka tömegének mérsékléséhez. Ezenkívül a szocializmusban szociális tényezők is hatnak. A gépet például nemcsak a társadalmimunka-megtakarítás eszközeként alkalmazhatják, hanem arra is, hogy megszabadítsák az embert a nehéz munkától.

4. MILYEN JELENTŐSÉGE VAN A NYERESÉGNEK A VÁLLALATI MUNKA ÉRTÉKELÉSÉBEN?

A nyereség mennyiségileg a termelési ráfordítások és a termékek realizálásáért kapott pénzösszeg különbsége. Minél nagyobb ez a többlet, annál több eszköze van a vállalatnak a termelés bővítésére, a különböző ösztönzési alapok képzésére. A vállalat több eszközt utalhat át az állami költségvetésbe is. Ha a vállalatnak nincs többlete a ráfordítások fölött, akkor nem tudja bővíteni a termelést és nem tudja javítani tevékenységének feltételeit. *A nyereség a szocialista termelés hatékonyságának egyik legfontosabb mutatója*, amely lehetővé teszi a vállalati tevékenység fő irányainak megítélését. A termékkibocsátás növelése, minőségének javítása, a munkatermelékenység emelése és a termelési ráfordítások csökkentése, a termékek realizálásában elért eredmények — mindez kifejeződik a szerzett nyereség összegében.

A vállalati nyereség nagysága azonban önmagában még nem mutatja meg, hogy milyen sikeresen gazdálkodott a vállalat. Különböző méretű vállalatok ugyan-

olyan tömegű nyereséghez juthatnak. A vállalati tevékenység értékelésénél ezért nemcsak a nyereség tömegét veszik figyelembe, hanem azt is, hogy milyen tömegű termelési eszközzel érték el. Adott esetben az egyik vállalat 2 millió rubel értékű termelési eszközt alkalmazott, a másik 5 millió rubel értékűt, és mindkét vállalat ugyanannyi nyereséghez jutott. Egy vállalat gazdasági tevékenységének értékelésére ezért a legáltalánosabb mutatót, a *jövedelmezőséget* használják. A jövedelmezőségi norma nem más, mint a nyereségtömeg és a felhasznált termelési alapok viszonya. Azt mutatja, hogy milyen hatékonyan használják fel a vállalat rendelkezésére álló termelési eszközöket.

A nyereség kategóriájában nemcsak a kollektív, hanem az össznépi érdekek is megnyilvánulnak. A nyereség egy részét eszközlekötési járulék és más rögzített járadékok formájában, valamint a vállalati alapok képzése és a tervezett intézkedések finanszírozása után a szabad nyereségmaradvány formájában befizetik a költségvetésbe. A nyereség az állami költségvetési bevételek legfontosabb forrása, az egyéni és a kollektív munkában való sikerek elérése anyagi ösztönzésének forrása és mértéke, a vállalat pénzügyi helyzetének alapja. A nyereségben tehát a társadalom, a termelési kollektíva és minden dolgozó érdeke egyesül.

5. MILYEN ÖSZTÖNZÉSI ALAPOKAT KÉPEZNEK A VÁLLALATOK ÉS MILYEN CÉLOKRA HASZNÁLJÁK FEL ŐKET?

A vállalatoknál a gazdasági tevékenység folyamán a nyereségből és más forrásokból különböző alapokat képeznek a termelés fejlesztésére, az anyagi ösztönzésre, valamint a szociális-kulturális intézkedésekre és lakásépítésre. A három alap szorosan összefügg egymással.

A *termelésfejlesztési alapot* a vállalat saját eszközeiből, az értékcsökkenési leírás meghatározott hányadá-

ból (30—50%), a nyereség egy részéből, a leírt és a fölösleges készletek értékesítésének bevételéből képezik, és a vállalat használja fel. Az értékcsökkenési leírás egy részét a termelési eszközök felújítására fordítják.

A nyereség egy részét két mutató alapján helyezik a termelésfejlesztési alapba: az értékesítés vagy a nyereség mértéke (az előző évhez viszonyított) tervezett növekedésének minden százalékpontja után és az éves tervben előirányzott jövedelmezőségi színvonal minden százalékpontja után. Mindkét normatívát a termelési állóalapok évi átlagos értékének százalékában határozzák meg. Ez a rendszer lehetővé teszi, hogy helyesebben kapcsolják össze a technikai haladás meghonosítására szánt vállalati eszközöket a termelési állóalapok méreteivel, és így azonos feltételeket teremt a különböző ágazatok vállalatai számára. Ha a nyereségtervet nem teljesítik, akkor a termelésfejlesztési alap képzése csökkentett mértékű lehet. Ha nem teljesítik a nyereség és a jövedelmezőségi szint tervét, akkor a nyereségből pótlólagos befizetést eszközölnek a termelésfejlesztési alapba, a tervezett normatívánál azonban 30—40%-kal alacsonyabb mértékben. Ezzel a rendszerrel azt kívánják elérni, hogy a vállalatok érdekeltek legyenek a reálisan feszített tervek összeállításában. A vállalatok ilyen körülmények között érdekeltek a tervezett értékesítés növelésében.

A termelésfejlesztési alapot az új technika meghonosítását szolgáló beruházásokra, a termelés gépesítésére és automatizálására, az állóalapok megújítására, a termelés és a munka tökéletesítésére fordítják. Az alap eszközei a bankhitelek törlesztési forrását is jelentik.

Az anyagi ösztönzési alapot, a szociális-kulturális és lakásépítési alapot is a nyereségből képezik, mértéke a nyereség tervben előirányzott növekedésétől függ. Ennek a rendszernek az a célja, hogy a vállalatvezetőket a termelési lehetőségek reális értékelésére és hatékonyabb kihasználására késztessék. Megszabták az ösztönzési alap minimális mértékét — nem lehet kisebb a

tervezett mérték 40%-ánál. Ezzel biztosítják az anyagi ösztönzési alap képzését.

Az anyagi ösztönzési alapból premizálják a munkásokat, a vállalat műszaki és vezető dolgozóit, fizetik a prémiumot a kollektíváknak és a munkásoknak — az üzemen belüli verseny győzteseinek, adnak jutalmakat a vállalati munka éves eredményeiért, folyósítják az egyszeri segélyeket és a kiváló munkások egyszeri jutalmát. A szociális-kulturális és lakásépítési alapot a vállalati munkások kulturális-jóléti és orvosi ellátásának javítására, továbbá szanatóriumi és üdülőbeutalók vásárlására, étkezdék és büfék, üdülők, szanatóriumok, klubok, gyermekintézmények berendezésére, sportcélokra, lakóházak, klubok, úttörőtáborok, üdülők építésére és fenntartására, valamint egyéb szociális-kulturális intézkedésekre fordítják.

Ezeknek az alapoknak az a célja, hogy erősítsék a társadalmi termelés fejlődésében az egyéni és kollektív anyagi ösztönzőket, és az egész társadalom szolgálatába állítsák őket.

A termelési költségek és az árrendszer a szocialista társadalomban

1. MIBŐL ÁLLNAK A TERMELÉSI KÖLTSÉGEK ÉS MILYEN ÚTON LEHET CSÖKKENTENI ŐKET?

Az eleven- és holtmunka-ráfordítások összessége alkotja a termelés társadalmi költségeit. Az áru teljes értékét tükrözi, vagyis azt mutatja meg, hogy az adott áru mennyibe kerül a társadalomnak. A társadalmi ráfordítások az értékben fejeződnek ki, az érték pedig az árban.

Mivel a szocializmusban is létezik a vállalatok gazdasági elkülönültsége, eltérések vannak a termelés társadalmi ráfordításai és a vállalati ráfordítások között. A vállalati ráfordítások azt mutatják, hogy a termékek előállítása és értékesítése mennyibe kerül az adott vállalatnak. Ezek a pénzben kifejezett ráfordítások a termék önköltségeként jelennek meg. Az önköltség elemei: a felhasznált nyers- és alapanyagok, fűtőanyagok és energia értéke, a gépek, épületek, felszerelések átvitt értéke (amortizáció), a bérráfordítások (munkabér és bérjárulék). Az önköltség részét képezik az általános gazdasági, adminisztratív-irányítási és egyéb kiadások, a termékértékesítéssel kapcsolatos vállalati ráfordítások és a társadalombiztosítási hozzájárulás. Az önköltség mutatója alapján bizonyos mértékig meg lehet ítélni, hogy milyen hatékonyan használja fel a vállalat a termelési eszközöket és a munkaerőforrásokat, milyen takarékosan gazdálkodik, hogyan szervezi a termelést és hogyan realizálja termékeit.

Az áru értéke és önköltsége között elszakíthatatlan kapcsolat van, az önköltség az érték elkülönült része. Azonban különbségek is vannak közöttük. Az önköltség a többlettermék nagyságával alacsonyabb az értéknél. Az értéket a társadalmimunka-ráfordítások határozzák

meg, az önköltséget pedig a vállalat pénzbeli ráfordításai. Az önköltség nagysága függ egyrészt attól, hogy a munka milyen arányban hasad szét a szükséges és a többletmunkára, másrészt a munkabér nagyságától. Az érték nagysága viszont nem függ ettől a felosztástól.

Az egyes vállalatnál az áru önköltsége, ami a felhasznált termelési eszközök és a szükséges termék értékét fejezi ki, nagyságát tekintve általában nem esik egybe az értéknek ezzel az összetevőjével. Az önköltség és az érték általa kifejezett része csak az egész népgazdaság szintjén egyezik meg. Különbségük végső soron az egyéni és az ágazati átlagos önköltség eltéréseként jelenik meg. Az első az egyes vállalatnak az áru előállítására fordított pénzbeli ráfordításait jelenti, a második pedig az összes vállalat áruegységre számított pénzbeli ráfordításait.

Minden egyes áru önköltségének meghatározott struktúrája van, vagyis a különféle ráfordítások aránya jellemzi. Minden ágazatban megvan a termelés rá jellemző specifikuma (az egyiknél több nyersanyagra, a másiknál több villamos energiára, a harmadiknál több eleven munkára van szükség, a negyediknél nagyobb az értékcsökkenési leírás stb.), ezért az önköltség struktúrája is jelentősen eltér (lásd a következő táblázatot).

Az önköltség struktúrája egyik ágazatban sem állandó nagyság. Minél nagyobb a termelés szerves összetétele, annál magasabb az önköltségen belül a felhasznált termelési eszközök értékének aránya és annál alacsonyabb a munkabér hányada. 1932—1973 között a Szovjetunióban az ipari önköltségen belül a munkabér részaránya 35,6%-ról 14,8%-ra csökkent, az anyagi ráfordítások (amortizációval együtt) hányada 57%-ról 80,8%-ra nőtt.

Az önköltség struktúráját és perspektivikus változásait okvetlenül ismerni kell ahhoz, hogy meghatározzuk csökkentésének módjait. A könnyűiparban a nyers- és alapanyagok teszik ki az önköltség döntő hányadát, a széniparban a munkabér, a kőolajfeldolgozó iparban az amortizáció, ami már eleve meghatározza az önköltség

Az önköltség struktúrája néhány szovjet iparágban 1973-ban (az összes termelési ráfordítás százalékában)

Ágazat	Önköltségi elemek			
	Nyersanyagok, fűtőanyagok, energia, alap- és segédanyagok	Amortizáció	Bér- és társadalombiztosítási hozzájárulás	Egyéb költségek
Ipar összesen	*75,3*	*5,5*	*14,8*	*4,4*
Gépgyártás és fémfeldolgozás	64,9	5,1	24,3	5,7
Kőolaj-feldolgozás	17,8	36,3	9,3	36,6
Szénipar	43,3	12,4	31,2	8,1
Könnyűipar	90,1	1,1	8,0	0,8

csökkentésének fő irányát. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy nem kell törekedni az önköltség valamennyi elemének csökkentésére, köztük azokéra is, amelyeknek részaránya alacsony.

Az önköltség csökkentésének minden ágazatban megvannak a maga útjai és eszközei. Vannak azonban minden ágazatra közös utak és eszközök, amelyek a következőképpen csoportosíthatók: 1. a munkatermelékenységnek a bérek emelkedését megelőző ütemű növelése; 2. a munkaeszközök felhasználása hatékonyságának fokozása; 3. a nyers- és fűtőanyagok, az energia, a segédanyagok stb. takarékos és a lehető legésszerűbb felhasználása; 4. az egyéb termelési és értékesítési ráfordítások csökkentése. Az önköltség csökkentésének említett útjai szorosan összefüggnek egymással.

A munkatermelékenység emelkedése az elevenmunka-ráfordítások csökkenésében nyilvánul meg, és a munkabéren keresztül hat az önköltség színvonalára. A munkatermelékenység növekedése csak akkor csök-

kenti az önköltséget, ha gyorsabb, mint a bérek emelkedése.

A munkaeszközök felhasználása hatékonyságának emelkedése az amortizációs hányad csökkenésében fejeződik ki. A gépek és berendezések állásidejének, a nagyjavítások idejének csökkentése, a műszakszám növelése, a berendezések kihasználásának fokozása a vállalatnak a termelési eszközök felújítására fordított kiadásainak csökkenésében nyilvánul meg. Az önköltség csökkenésére vezet a nyers- és fűtőanyagok, az energia, a segédanyagok takarékos és ésszerű felhasználása is. Ezen a téren szervező szerepet kell játszaniuk az anyagi erőforrások felhasználási normáinak, amelyeket tudományos számítások alapján kell megállapítani. Hatalmas megtakarítási lehetőségek rejlenek a drága anyagok, fűtőanyagfajták olcsóbbakkal való felváltásában, feltéve, hogy ez nem rontja a termékek minőségét, továbbá a termelési selejt csökkentésében.

Az önköltség csökkentésének további útjait az állóalapok jobb kihasználása, a termelés üzemeltetési és irányítási költségeinek csökkentése mutatják.

Az önköltség csökkentésének a vállalat és az egész társadalom számára egyaránt nagy jelentősége van, mivel ez az eleven- és holtmunka-ráfordítások csökkenését, a termékösszeg növelését jelenti. Elősegíti a termékek olcsóbbodását, a beruházások bővítését. Az önköltség csökkentésével a vállalat növeli a nyereséget és a belőle képzett alapokat.

2. MILYEN FORMÁKBAN JELENIK MEG A TISZTA JÖVEDELEM?

A társadalom tiszta jövedelme az anyagi termelés szférájában dolgozók többletmunkájával létrehozott többlettermék értékének pénzbeli kifejezése. A szocialista társadalomban a többlettermék nem ölti az értéktöbblet formáját, mivel nem a munkások kizsákmányo-

lásának eredménye. A többlettermék az egész társadalomé és az egyes termelő kollektíváké, amelyek saját érdekükben használják fel.

A társadalom tiszta jövedelme két alapvető formában, a vállalatok (egyesülések) nyeresége és a forgalmi adó formájában létezik. A különbség közöttük a képzés és a felhasználás mechanizmusában van. A nyereség változó nagyság, minthogy változatlan árak mellett az önköltség színvonalától függ. A forgalmi adó állandó nagyság, az állam a termelői ár részeként rögzíti. Nyereség minden normálisan dolgozó önelszámoló vállalatnál (egyesülésnél) képződik, a forgalmi adót egyes árucsoportokra vetik ki és közvetlenül a társadalomhoz folyik be.

A nyereséget a vállalatok (egyesülések) a termelés bővítésére, a technikai haladás elterjesztésére, ösztönzési alapok képzésére használják. A vállalatnál azonban nem marad ott az egész nyereség. Egy része (körülbelül 60%-a) a központi állami jövedelembe kerül. A nyereségből a vállalat elsősorban az eszközlekötési járulékot fizeti be (amely általában az állóalapok és forgóeszközök értékének 6%-a). Az eszközlekötési járulék a vállalatot az alapok ésszerűbb kihasználására, a leghatékonyabb új technika bevezetésére ösztönzi.

Az állam központosított tiszta jövedelmének döntő hányada a forgalmi adó. A gyakorlatban ugyan megrögződött a „forgalmi adó" elnevezés, holott a tiszta jövedelemnek ez a része valójában nem adó, hanem lényegében véve a többlettermék egyik formáját jelenti. A forgalmi adó a tiszta jövedelemnek a társadalom központosított alapjába való elvonás eszközeként alkalmazzák azoknál az ágazatoknál, amelyeknél más újraelosztási formák nem alkalmasak. A forgalmi adóval szabályozzák a nyereség nagyságát is. Változatlan ár és önköltség mellett a forgalmi adó növelése a nyereséget csökkenti és fordítva, a forgalmi adó csökkentésével emelkedik a vállalat nyeresége. A tiszta jövedelem két alapvető formája tehát szorosan összefügg egymással.

3. HOGYAN ÉPÜLNEK FEL A TERMELŐI ÁRAK ÉS MILYEN FUNKCIÓKAT LÁTNAK EL?

Az áru értéke az árban fejeződik ki. Az áru mozgása során különböző szakaszokon megy át, ezért különféle árakra van szükség: termelői, értékesítési, felvásárlási, kiskereskedelmi árakra. Mindegyik ár meghatározott gazdasági viszonyokat fejez ki. Az ármozgás első szakasza a termelői ár, amelyben a szocialista vállalatok közötti viszonyok, valamint a társadalom és a vállalat között az előállított áru kapcsán kialakult viszonyok fejeződnek ki. A termelői áraknak azonban különböző fajtái léteznek.

Azt az árat, amelyen az egyik vállalat a másiknak értékesíti termékeit és amely nem tartalmaz forgalmi adót, vállalati termelői árnak nevezik. Ezt a termelővállalat számára állapítják meg. Erre épül az *ipari termelői ár*. Ipari termelői áron értékesítik a felhasználóknak a termelési eszközöket és a fogyasztási cikkeket a kereskedelmi szervezeteknek. A vállalati termelői árban az önköltség és a tervezett nyereség fejeződik ki, az ipari termelői árban viszont a vállalati termelői ár, az ellátási-értékesítési szervezetek költségei, és egy sor terméknél a forgalmi adó. Néhány ágazatban (vegyipar, gépipar stb.) jelenleg csak vállalati termelői ár létezik.

A termelői árakat a vállalatok tervszerű irányításában az önálló elszámolás erősítésében, a különböző anyagi ösztönzési formák alkalmazásában használják fel. Az árakon keresztül a szocialista állam ellenőrzi a vállalati ráfordításokat, felosztja a többlettermékét a társadalom és a vállalat között.

Az ár sajátossága az, hogy nem az egyedi, hanem az átlagos társadalmi munkaráfordításokat fejez ki. Ez azt jelenti, hogy a vállalatoknál az egységnyi termelésre jutó egyedi ráfordításoknak nem szabad meghaladniuk a társadalmi ráfordításokat, máskülönben a vállalat ráfordításai nem térülnek meg az árban, és nem lesznek eszközei a termelés bővítésére. Az árnak az egyedi rá-

fordításoktól való eltérése teszi a terméket kedvezővé vagy kedvezőtlenné. Ezek az eltérések objektív és szubjektív, a vállalattól függő és tőle független tényezők hatására alakulhatnak ki. Az árban jobban figyelembe kell venni a folyó termelési költségeket és a felhasznált termelési alapokkal arányos meghatározott nyereségösszeget (jövedelmezőségi színvonalat) kell vele biztosítani.

Az egyes vállalatok meghatározott körülmények hatására differenciált jövedelemben részesülnek. Az állam ebben az esetben magasabb árakat és más költségvetési befizetési rendszert állapít meg. Ha a vállalati tevékenység feltételeiben helyi különbözőségek vannak, zónális árakat alkalmazhatnak. Arra a vállalatcsoportra, amelynek kedvezőtlenebbek a termelési feltételei (például az érc fémtartalma alacsony, a lelőhely mélyen fekszik stb.), magasabb elszámoló árat állapítanak meg, hogy ezek a vállalatok fedezni tudják kiadásaikat és normális nyereséget kapjanak. És fordítva, a kedvezőbb feltételek között levő vállalatcsoportnál (az ásványkincsek közel vannak a felszínhez, a technikai felszereltség korszerű stb.) alacsonyan állapítják meg az árat, hogy a vállalatoknál többleterő-kifejtés nélkül ne legyen többletfelhalmozás. Ha azonban a vállalatok különböző áron szereznék be egymástól a termékeket, akkor egyes vásárlók előnyösebb, mások hátrányosabb helyzetbe kerülnének. Ezért a vállalatok egységes termelői áron értékesítik a termékeket.

1973-ban a szovjet iparban a termelői árak összegének 74,1%-át tették ki a termelési költségek, 12,9%-át a nyereség 13%-át pedig a forgalmi adó. Az ágazatok termelői árában jelentős eltérések voltak. A könnyű- és az élelmiszeriparban a nyereség és a forgalmi adó részaránya 30,2% volt, a nehézipari ágazatokban pedig 22,7%. Többletterméket minden ágazatban létrehoznak, ezt azonban főleg a könnyű- és élelmiszeripari termékek árában realizálják. Ez azt jelenti, hogy a nehéz-

ipari ágazatokban az érték alatt állapítják meg az árakat.

A termelői árakat úgy tökéletesítik, hogy maximálisan közelítik a társadalmilag szükséges munkaráfordításokhoz, stabilizálják őket, hogy ezáltal tartós, hosszú időre szóló ösztönzési normatívákat alakítsanak ki. Az áraknak azonban bizonyos mértékig rugalmasaknak kell lenniük, hogy figyelembe vegyék a termelési és értékesítési feltételek változását. Az árak „elöregedése", ami a társadalmilag szükséges ráfordításoktól való elszakadásukban nyilvánul meg, ugyancsak káros, mivel zavarja a termelés gazdasági hatékonyságának meghatározását.

A termelői ár közvetlenül befolyásolja az ágazatközi arányok szabályozását. A fűtőanyag-szükségletek kielégíthetők például szénnel, palával, tőzeggel, kőolajjal, gázzal, villamos energiával, fával stb. A helyettesíthető termékek árát oly módon kell megállapítani, hogy a társadalom anyagi erőforrásainak legésszerűbb kihasználására ösztönözzön. Az árakban figyelembe kell venni a különböző helyettesíthető termékeknek a lehetséges alkalmazási szféráik alapján meghatározott relatív gazdasági hatékonyságot. A szűkösen rendelkezésre álló termékek termelői árát azon felhasználási szférájuk alapján állapítják meg, ahol felhasználásukkal a legnagyobb hatékonyságot érik el.

4. HOGYAN BEFOLYÁSOLJÁK AZ ÁRAK A TUDOMÁNYOS-TECHNIKAI HALADÁST?

Az árképzés a tudományos-technikai haladás ösztönzésének fontos eszköze. Hogy elősegítsék az új, nagy termelékenységű gépek előállítását és alkalmazását, az árakat úgy állapítják meg, hogy az ilyen gépek kibocsátásából származó előnyöket megosztják a termelők és a felhasználók között. A termelő csak akkor lehet érdekelt új termékek kibocsátásában, ha az értékesítésük-

ből származó bevétel fedezi a pótlólagos ráfordításokat és biztosítja a jövedelmezőség növekedését, valamint pótlólagos megtakarítást eredményez.

Tegyük fel, hogy egy régi gép önköltsége 4 ezer rubel. Az üzem 3,5 ezer rubelért értékesítette, vagyis megtérültek a termelési költségei, és nyeresége is volt. Az üzem fejlesztési részlegénél olyan tökéletesítéseket hajtottak végre, amelyekkel a gép termelékenysége vagy üzemeltetési ideje kétszeresére növelhető. A fejlesztés miatt azonban a munkaráfordítások másfélszeresre, 4 ezerről 6 ezer rubelra emelkedtek. Ha az üzem a gépet a régi áron (4,5 ezer rubelért) értékesíti, akkor nem fedezi termelési költségeit, minden gépen 1,5 ezer rubelt fog veszíteni. Ahhoz tehát, hogy az üzem érdekelt legyen az új gépek kibocsátásának növelésében, a gép árát minőségének figyelembevételével emelni kell. Az új gép termelése akkor lesz kifizetődő az üzem számára, ha az ára legalább 6750 rubel lesz (6 ezer rubel a termelési költségek fedezésére + 750 rubel nyereség). A felhasználó ebben az esetben minden új gép után 2250 rubel (9000—6750 rubel) pótlólagos haszonhoz jut. Ez pedig nem igazságos. A gépet nem a felhasználó üzem tökéletesítette. A teljes nyereséget nem lehet csak az új gépeket előállító üzemnek adni. Hogy az új gép alkalmazása előnyös legyen a termelő és a felhasználó vállalatnak is, a nyereséget meg kell osztani közöttük.

Ha példánkban az új gép árát 8 ezer rubelban állapítják meg, akkor a gyártó vállalat fedezi az összes termelési költséget és még 2 ezer rubel nyereséget kap. Az új gépet megvásárló vállalatoknak is lesz ezer rubel nyeresége.

Az árak felhasználásával a szocialista társadalom ösztönzi a tudományos-technikai haladást, a tudomány és technika vívmányainak a termelésben való meghonosítását.

X. FEJEZET

Áruforgalom

1. MI AZ ÁRUFORGALOM LÉNYEGE A SZOCIALIZMUSBAN?

Az árutermelés szükségessé teszi az áruforgalmat. Az előállított termékek az áruforgalom révén realizálódnak, vagyis a termelőktől a felhasználóhoz kerülnek, értékformát cserélnek. A termék realizálása azt mutatja, hogy a társadalmi szükségleteknek megfelelt. A realizálás szférájában valósul meg a vállalatok tevékenységének végső társadalmi értékelése. Az áruforgalom specifikus ágazattá különül el, ahol anyagi és pénzeszközöket fektetnek be és a munkaerő meghatározott hányadát foglalkoztatják.

Az áruforgalom a szocializmusban az áruk tervszerű cseréjét jelenti, amelyet a társadalom termelői és személyes szükségleteinek kielégítése céljából folytatnak.

Az áruforgalom alapja a termelés. A forgalom nagysága, intenzitása, struktúrája, formái közvetlenül a termeléstől függnek. A termelés szférájának szűkülése az áruforgalom szférájának szűkülését jelenti, a termelés fejlődése pedig szükségessé teszi az áruforgalom fejlődését. Az áruforgalomnak azonban meghatározott önállósága van és visszahat a termelésre. Az áruforgalom folyamatának gyorsulása vagy lassulása gyorsíthatja vagy lassíthatja a termelés fejlődését.

Az áruforgalmi szféra a termelési eszközök és fogyasztási cikkek mozgását fogja át. A termelési eszközök forgalma zömében az össznépi és szövetkezeti tulajdon keretei, vagyis a szocialista vállalatok között valósul meg, és a termelési folyamatot szolgálja. Az adásvétel a termelési eszközöket előállító és felhasználó vállalatok közötti közvetlen kapcsolatok rendszerében valósul meg, speciális beszerző, ellátó és értékesítési

szervezetek révén. A fogyasztási cikkek forgalma viszont a vállalatok és a dolgozók között kereskedelmi szervezeteken keresztül valósul meg, és a termelés valamint a személyes fogyasztás közötti kapcsolatot szolgálja.

A termelés és a forgalom közötti társadalmi munkamegosztás következtében meggyorsul a termelésben alkalmazott eszközök forgalma. A forgalom így kevesebbe kerül a társadalomnak, mintha a termelő vállalatok maguk foglalkoznának az áruk vételével és eladásával. A társadalom végeredményben jelentős eleven- és holtmunka-megtakarításhoz jut, gazdaságilag ez is szükségessé teszi az áruforgalom továbbfejlesztését.

A szocializmusban az áruforgalom a következő funkciókat látja el: gondoskodik arról, hogy az elhasznált termelési eszközök pótlásához, a termelés bővítéséhez, a munkaerő újratermeléséhez és az egész közfogyasztáshoz szükséges anyagi javak megérkezzenek; pénzben megtéríti az előállított és piacra szállított áruk értékét; megtéríti a vállalatok költségeit, ami lehetővé teszi a termelés megújítását; realizálja a létrehozott többlettermékeket mint a termelés bővítésének és a nem-termelő szféra fenntartásának forrását; kielégíti a lakosság fizetőképes keresletét.

2 MILYEN FORMÁKBAN VALÓSUL MEG AZ ORSZÁGON BELÜLI ÁRUFORGALOM?

A szocialista áruforgalom szocialista állami vállalatok, a népgazdaság állami és szövetkezeti szektorai között létezik.

A *szocialista állami vállalatok* közötti kereskedelemnek az a sajátossága, hogy az áru itt nem változtat tulajdonost, mivel a csere az elkülönült, önelszámoló, össznépi tulajdonon alapuló vállalatok között megy végbe.

A szocialista állami vállalatok közötti áruforgalomnak az anyagi alapja a munkamegosztás, a termelési specializáció és kooperáció. A vállalatok közötti áruforgalom a népgazdasági ágazatok és az ország gazdasági körzetei között kialakuló gazdasági kapcsolatokat tükrözi.

A termelési eszközök forgalma elsősorban a szocialista vállalatok anyagi-műszaki ellátása formájában valósul meg, amit állami méretekben, tervszerűen, a népgazdasági terv követelményeinek megfelelően szerveznek meg, és a speciális ellátó és értékesítési szervezetek rendszerén keresztül vagy közvetlenül a vállalatok hajtják végre.

A vállalatok közötti gazdasági szerződések rendszere szabályozza a vállalatok forgalmi kapcsolatait. A szerződésekben meghatározzák a szállítási feltételeket, a termékek mennyiségét, összetételét és minőségét, a szállítási határidőket, az árat, a fizetési feltételeket és szerződésszegés esetére az anyagi felelősség mértékét. A központi terveknek megfelelően speciális állami szervek osztják el a termelésieszköz-alapokat a vállalatok között, jelölik ki a szállítókat és az esetek többségében ők intézik közöttük a szállítások pénzügyi elszámolását. Az anyagi-műszaki ellátás szférájában az eladó és a vásárló szerepe kevésbé jelentős, mint a fogyasztási cikkek kereskedelmében.

A központi tervezett elosztáson alapuló termelésieszköz-forgalom szervezetének legkomolyabb fogyatékossága — különösen, ha hiányok vannak — az, hogy a vállalatnak nincs joga arra, hogy maga válassza ki a számára szükséges technikákat és anyagi erőforrásokat, és a legcélszerűbb mennyiségben vásárolja meg őket. A termelési eszközöknek a vállalatok közötti elosztásával foglalkozó anyagi-műszaki ellátási és értékesítési szervek az átlagos — tehát semleges — felhasználási normákból kiindulva osztják el az alapokat a vállalatoknak. A vállalatoknak juttatott alapok ezért nem mindig felelnek meg a szükségleteiknek. Ilyen gyakorlat mellett a vállalatok ellátása nem mindig kapcsolódik a

tényleges kereslethez, amiknek következtében egyes vállalatoknál normán felüli anyagi készletek képződnek és lelassul a forgóeszközök megtérülése, másoknál viszont mesterséges hiány keletkezik, akadozik a termelés ütemessége, emelkedik a késztermék önköltsége.

A termelés növekedése, a társadalmi munkamegosztás elmélyülése, a szűkösen rendelkezésre álló termelési eszközök körének állandó csökkenése, az új tervezési és ösztönzési rendszerre való áttérés, a vállalatok gazdasági önállóságának szélesítése az anyagi-műszaki ellátásban is megfelelő korrekciókat igényelt, így az alapok központi elosztásáról a rugalmasabb formákra, egyes termelési eszközök esetében a szabad kereskedelemre való áttérést.

Jelenleg olyan lerakatokat szerveznek a termelési eszközök értékesítésére, amelyeknél a vállalatok kiválaszthatják a nekik szükséges termékeket. A termelési-eszköz-kereskedelem azt is lehetővé teszi a vállalatok számára, hogy megszabaduljanak a felesleges készletektől, és ugyanakkor biztosítsák a termelési folyamat zavartalanságát.

Az *állami és a szövetkezeti vállalatok* (egyesülések) közötti áruforgalom az iparvállalatoknak a termelőszövetkezetek részére történő tervszerű termelésieszköz-eladását és a termelőszövetkezetektől a mezőgazdasági termékek állami felvásárlását fogja át. Ide tartozik a fogyasztási cikkek és egyes termelési eszközök forgalma egyfelől az állami vállalatok és szervezetek, másfelől a fogyasztási szövetkezetek között. Az áruforgalom e formájánál megváltozik a tulajdonos, mivel a tervszerű árumozgás a szocialista gazdaság két szektora között megy végbe.

A *termelőszövetkezetek közötti, a termelőszövetkezetek és a fogyasztási szövetkezetek közötti áruforgalmat* a szövetkezeti szektor bonyolítja le, és együtt jár az áru tulajdonának megváltozásával. Ezt a szférát az állami terv, a termelőszövetkezetek és a fogyasztási szövetkezetek tervei szabályozzák.

A *fogyasztási cikkek* forgalmi szférájában a lakosság megvásárolja pénzjövedelmeiből az állami, a szövetkezeti vállalatoktól és a termelőszövetkezeti parasztoktól a számára szükséges létfenntartási eszközöket és szolgáltatásokat, az említett eladók pedig realizálják a fogyasztási cikkek nagy részét. Ebben a szférában valósul meg az állami és társadalmi szervezetek és intézmények (bölcsődék, óvodák, diákotthonok, kórházak, szanatóriumok stb.) fogyasztásicikk-vásárlása is. A személyi fogyasztási cikkek és szolgáltatások zöme az áruforgalom szféráján megy át. Bizonyos hányaduk az áruforgalmon kívül jut el a fogyasztóhoz: a termelőszövetkezeti parasztoknak a közös gazdaságból juttatott termékek, a háztáji gazdaságokból származó saját fogyasztás, a kisegítő gazdaságok, a kiskertek, gyermekintézmények, kórházak, szanatóriumok stb. önellátását szolgáló termékei.

A fogyasztási cikkek forgalmának sajátosságai a következők: először, eladóként nemcsak állami és szövetkezeti vállalatok lépnek fel, hanem termelőszövetkezeti parasztok és más állampolgárok is; másodszor, az áru adásvétele során tulajdonost változtat, társadalmi tulajdonból személyi tulajdonba kerül, vagy a társadalom egyik tagjának a személyi tulajdonából egy másiknak a személyi tulajdonába jut.

A különböző kereskedelmi formák létezése lehetővé teszi, hogy először, teljesebben mozgósítsák az árukészleteket és másodszor, szélesebb körűen bontakoztassák ki a fogyasztó jobb kiszolgálásáért folyó versenyt.

A szocialista áruforgalom magasabb formája az *állami kereskedelem*. A szocialista össznépi tulajdonra épül, a szocialista társadalmasítás magasabb fokát jelenti és vezető szerepet játszik az áruforgalomban. A személyi fogyasztási cikkek döntő hányadát (az áruforgalom teljes összegének mintegy 69%-át) az állami kereskedelmi vállalatok adják el a lakosságnak. Az állami kereskedelem alapjában véve a városi lakosságot látja el.

A *szövetkezeti kereskedelemhez* személyi fogyasztási cikkeket forgalmazó, szolgáltatásokat végző vállalatok és közétkeztetési vállalatok tartoznak. A szövetkezeti kereskedelmi szervezetek eszközei a részjegyes tagok kollektív tulajdonában vannak.

Az állami és a szövetkezeti kereskedelem az úgynevezett *szervezett piacot* alkotja, amely a Szovjetunióban az egész kiskereskedelmi áruforgalomnak mintegy 98%-át öleli fel. Ezen kívül létezik még a *szabadpiaci kereskedelem*. A termelőszövetkezeteknél a kereskedelmi funkciók megvalósításában, az állami vállalatokhoz képest sajátosságok mutatkoznak, amelyeket a szövetkezeti tulajdonforma csoporttermészete magyaráz. Termékeik egy részét az államnak adják el szerződéses árakon. A fennmaradó részt a szövetkezeten belül vagy a szabadpiacon adják el. A szabadpiacra kerülő áruk másik forrása a termelőszövetkezeti parasztok háztáji gazdasága, valamint a munkások és alkalmazottak kiskertjeiből származó termékek. Az állami kereskedelemben megtervezik az áruforgalom volumenét és struktúráját, az árualapok elhelyezését, a termelői és a kiskereskedelmi árakat és más mutatókat, a szabad piacon viszont egyik mutatót sem tervezik. Ezért ez a szervezetlen piachoz tartozik. Az állam főleg az állami kereskedelmi hálózat révén történő áruértékesítéssel befolyásolja a szabad piac fejlődését és állítja a társadalom szolgálatába.

3. MIBŐL ÁLLNAK A FORGALMI KÖLTSÉGEK ÉS MILYEN ÚTON LEHET CSÖKKENTENI ŐKET?

Az áruk forgalmazása meghatározott társadalmi-munka-ráfordításokat igényel. Az árunak a termelőtől a fogyasztóhoz való eljuttatásával kapcsolatos pénzben kifejezett eleven- és holtmunka-ráfordítások alkotják a kereskedelmi költségeket. Ide tartoznak az eladási és

beszerzési költségek, a szállítási, tárolási, csomagolási, értékesítési stb. költségek.

A forgalmi költségek közgazdasági tartalmukat tekintve kétfélék:

1. a forgalmi szférában a termelési folyamathoz (áruszállítás, csomagolás, tárolás, osztályozás, selejtezés stb.) kapcsolódó költségek. Természetüknél fogva azonosak a termelési költségekkel és növelik az áru értékét. Ezek a költségek a termék újonnan létrehozott, együttes értékéből térülnek meg. Az ezeknek a funkcióknak az ellátására fordított munka produktív munka. Ezeket a költségeket rendszerint kiegészítő forgalmi költségeknek nevezik (kiegészítik a termelési költségeket);

2. közvetlenül az áru realizálásához, az értékforma változtatásához, az áruforma pénzformává és a pénzforma áruformává alakításához kapcsolódó költségek (az áruk adásvételére, a kereskedelmi műveletek nyilvántartására, a bankjegyek előállítására, a pénzforgalom lebonyolítására, az áruk és a pénz megőrzésére stb. fordított kiadások). Ezek a költségek improduktív költségek, a termelő szférában újonnan létrehozott értékből térülnek meg.

A szocialista társadalom forgalmi költségeinek alapvető sajátossága az, hogy az áruk fogyasztóhoz való tervszerű eljuttatásával kapcsolatosak. Ennek eredménye, hogy a szocialista áruforgalomban túlsúlyban vannak a produktív forgalmi költségek.

A szocialista országokban a forgalmi költségek színvonala, vagyis a költségek áruforgalomhoz viszonyított aránya csökkenő tendenciájú, ami a kereskedelem anyagi-műszaki bázisa tökéletesítésének, a termelés és a forgalom tervezettségi színvonala növekedésének, a tervfegyelem erősödésének és az áruforgalomban a tervelv egyre növekvő szerepének a következménye. Így a szovjet kiskereskedelemben a forgalmi költségeknek a forgalomhoz viszonyított aránya 1940-ben 8,21%, 1950-ben 6,78, 1955-ben 6,06, 1965-ben 6,61, 1973-ban 6,7% volt.

A kiskereskedelem forgalmi költségeinek abszolút összege ugyanakkor az 1940. évi 1250 millió rubelről 10 897 millióra nőtt 1973-ig.

A forgalmi költségek csökkentésének útja az áruk forgásának meggyorsítása. Ez a folyamat a következő tényezők hatására megy végbe: az áruk minőségének, választékának javítása, a körzetenkénti megfelelő terítés; a szállítási költségek csökkentése az ésszerűtlen távolságú szállítások, az átbocsátási idő csökkentésével, a be- és kirakodás kellő időben való megszervezésével; az adminisztratív-irányítási költségek, a termelő és a fogyasztó közötti láncszemek csökkentése; a kereskedelmi munka termelékenységének növelése gépesítéssel és jobb szervezéssel; a kereskedelmi hálózat munkájának javításáért folytatott szocialista verseny kibontakoztatása a kereskedelmi dolgozók között, a magasabb munkateljesítmények anyagi ösztönzése, a begyűjtési veszteségek csökkentése, ami a raktárak, gabonatárolók, hűtőházak hálózatának bővítésével függ össze.

A forgalmi költségek csökkentése nem képzelhető el a kereskedelmi vállalatoknál az önálló elszámolás erősítése nélkül. A kereskedelmi vállalatoknak éppen úgy, mint minden szocialista vállalatnak, jövedelmezően kell dolgozniuk, fedezniük kell ráfordításaikat és felhalmozniuk is kell.

A kereskedelemben a forgalmi költségek csökkenését elősegítő tényezők mellett ellenható tényezők is vannak.

A forgalmi költségek csökkentésének megvannak a maga határai, amelyeket a lakossági ellátás minősége szab meg.

A forgalmi költségeket a tiszta jövedelem azon részéből fedezik, amely termelői és kereskedelmi árrés formáját ölti. Az iparcikkek kiskereskedelmi ára a termelési önköltségből, az ipari nyereségből, a forgalmi adóból és a kereskedelmi árrésből áll, amelyet a kereskedelmi szervezetek kapnak a kiskereskedelmi árból. Az áru realizálásakor kapott pénz a következőképpen oszlik meg: a termelési önköltségnek megfelelően — az

iparban kifejtett eleven- és holtmunka-ráfordítások térítésére; az ipari nyereségnek megfelelően — az iparon belüli felhalmozás, az ipari tiszta jövedelem képzésére; a forgalmi adó közvetlenül az állami költségvetésbe kerül; a kereskedelmi árrés a kereskedelemben marad és a forgalmi költségek fedezésére, valamint a kereskedelmi szervezetek nyereségének képzésére használják fel.

A kereskedelem tiszta jövedelme, mint már említettük, részben az anyagi termelés szférájában előállított többlettermék újraelosztásával képződik. Az újraelosztás tervszerűen valósul meg. Szabályozóként a kereskedelmi árrés hányadát használják, vagyis a kereskedelmi árrés kiskereskedelmi árréshez viszonyított arányát. A kereskedelmi szervezetek nyeresége a kereskedelmi árrés és a forgalmi költségek különbsége.

4. MI A KISKERESKEDELMI ÁR?

A kiskereskedelmi ár az az ár, amelyen a személyes fogyasztási cikkeket a lakosságnak eladják. A kiskereskedelmi árak színvonalától függ a dolgozók reáljövedelme, a pénz vásárlóereje. A kiskereskedelmi ár a gazdaságpolitika fontos eszköze. A nemzeti jövedelem újraelosztásánál a termelés továbbfejlesztésére és a dolgozók jólétének növelésére használják fel. A társadalom az árakkal ösztönzi egyes áruk termelését és mások termelésének a csökkentését, befolyásolja a termelés elhelyezését, az erőforrások kihasználását, az értékesítési feltételeket, a kereslet és a kínálat összhangját.

A kiskereskedelmi ár magában foglalja a termelési költségeket, az iparvállalatok nyereségét, a forgalmi költségeket és a kereskedelmi szervezetek nyereségét.

A kiskereskedelmi ár alapja az érték. Az ár számos tényező hatására az egyik vagy másik irányban eltér az értéktől.

A szervezett piac keretei között (az állami és a szövetkezeti kereskedelemben) a kiskereskedelmi árakat az

állam állapítja meg. Az állam különféle kiskereskedelmi árakat alkalmaz. A Szovjetunióban például vannak egységes össz-szövetségi árak, vagyis olyanok, amelyeken az adott árut a Szovjetunió egész területén értékesítik. Egységes össz-szövetségi árakat olyan közszükségleti cikkekre állapítanak meg, amelyek termelési költségei kevéssé térnek el az ország különböző körzeteiben és szállítási költségei az árhoz képest viszonylag nem nagyok. Ez nem széles kör: kötöttáruk, fényképezőgépek, tea, dohányáruk, cipő stb.

Azokat az árukat, amelyek szállítása sokba kerül, egységes övezeti kiskereskedelmi árakon értékesítik. Ilyen áruk az élelmiszerek többsége, a nehezen szállítható ipari (nem-élelmiszeripari) termékek. A legalacsonyabb árfekvésű övezetbe az adott árut tömegesen előállító körzetek, a magasabb árfekvésűbe az adott árut máshol beszerző körzetek, a legmagasabb árfekvésű övezethez pedig az ország távoli körzetei (a távoli észak, a magas hegységekben levő körzetek, Távol-Kelet stb.) tartoznak.

Néhány élelmiszerre (zöldség, gyümölcs, burgonya, tojás) szezonális árakat állapítanak meg, amelyek évszakonként változnak.

5. MI A KÜLKERESKEDELEM LÉNYEGE A SZOCIALIZMUSBAN?

Az országok között nagy különbségek vannak a fejlődés természeti, történelmi és gazdasági feltételeiben, ami meghatározza a termelés ágazati szerkezetét és a nemzetközi munkamegosztás objektív okát jelenti. A nemzetközi munkamegosztás idézi elő az országok közötti kereskedelem szükségességét és lehetőségét.

Az államok közötti gazdasági kapcsolatok alapvető formája a külkereskedelem. Minden ország számára lehetővé teszi, hogy a belső termelés fejlesztéséhez pótlólagos anyagi erőforrásokhoz jusson, hasznosítsa a világ

tudományos és technikai eredményeit, javítsa a lakosság fogyasztásicikk-ellátását.

A szocialista országok sikeresen fejlesztik a külkereskedelmet, állandóan bővítik a partnerországok számát, növelik az eladott és vásárolt termékek volumenét. Az utóbbi években a nemzetközi feszültség enyhülése kapcsán fejlődik a tőkésországokkal folytatott kereskedelem. 1960—1973 között a Szovjetuniónak a fejlett tőkésországokkal folytatott külkereskedelme több mint négyszeresére nőtt. Ugyanebben az időszakban a fejlődő országokkal való külkereskedelmi forgalom 5,9-szeresére emelkedett.

A szocialista országok külkereskedelmet a külkereskedelmi monopólium elve alapján folytatnak, amit először a Szovjetunióban 1918. április 22-én hirdettek meg és napjainkban nemzetközi jelenséggé vált. A külkereskedelmi monopólium lényege az állam kizárólagos joga a külkereskedelmi műveletek lebonyolítására vagy megvalósításuk engedélyezésére az országon belüli szervezetek vagy vállalatok számára.

A külkereskedelmi monopólium lehetőségét a szocialista állami tulajdon jellege teremti meg. Az alapvető termelési eszközök és az előállított terméktömeg döntő hányada az egész társadalomé, ezért a külső piacon is az egész társadalom lép fel eladóként és vásárlóként az őt képviselő állam személyében. A külkereskedelmi monopólium megvédi a szocialista országokat az imperializmus nyomásától, erősíti gazdasági függetlenségüket. A külkereskedelmi monopólium a népgazdaság tervirányításának fontos tényezője.

A szocialista országok külkereskedelme állami export- és importtervek alapján folyik, amelyek a népgazdasági tervek szerves részét képezik. A szocialista országok közötti kereskedelemben az árakat tervszerűen, az értéktörvény és a világpiaci árak figyelembevételével állapítják meg.

A szocialista világpiacon az értéktörvény működése néhány vonásában eltér az országon belüli működéstől.

Az országokon belül az ár alapja a nemzeti érték. A világpiacon az egyes ország az egész alkotórésze. A világpiacokon az ár alapja ezért a nemzetközi érték. Ugyanazon áru nemzeti és nemzetközi értéke különbözik egymástól, mivel a munkatermelékenység nem azonos az egyes országokban. A nemzetközi értéket annak az országnak vagy országcsoportnak a termelési feltételei határozzák meg, amely az adott áru döntő hányadát állítja elő és szállítja piacra. Az exportált és importált áruk nemzeti és nemzetközi értékének arányától függ a külkereskedelmi műveletekből származó eredmény nagysága. A gazdasági eredmény a külkereskedelem gazdasági hatékonyságának fő kritériuma. A külkereskedelmi hatékonyság növelésének alapvető útjai — a termelés és a forgalom társadalmi költségeinek csökkentése a munkatermelékenység növelésével, a külső piacokon értékesítendő termékek minőségének emelése, a külkeresedelmi szolgáltatások javítása, a világpiaci konjunktúra kihasználása.

A külkereskedelmi műveletek a szocialista országok között hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodások alapján és zömében klíring elszámolásban valósulnak meg. A klíring elszámolások rendszerében az áruszállítások fizetése nem valutában történik, hanem az áruk kölcsönös beszámítása útján. A szocialista világrendszer fejlődésének első szakaszában, amikor a kétoldalú gazdasági kapcsolatok voltak túlsúlyban, csak a kétoldalú klíring fejlődött, a szocialista világrendszerhez tartozó országok gazdasági kapcsolatainak bővülése és elmélyülése mértékében viszont a sokoldalú klíring fejlődik.

1964-től a KGST-országok a transzferábilis rubelben történő sokoldalú fizetések rendszerét alkalmazzák, ami minden ország számára lehetővé teszi, hogy pénzbevételét bármely országban felhasználja és nem feltétlenül abban az országban, ahol ezt a bevételét szerezte. Egyik országnál az export meghaladhatja az importot, a másiknál éppen fordítva, összességében azonban az adott ország számára a KGST-országokkal való elszámolásban

a bevételeknek és kiadásoknak egyensúlyban kell lenniük. Ez a fizetési rendszer nagyobb manőverezési lehetőséget nyújt az áru- és pénzmozgásban, elősegíti a sokoldalú, kölcsönösen előnyös kooperációk fejlődését. A sokoldalú transzferábilisrubel-elszámolások végrehajtására és hitelek nyújtására 1963-ban létrehozták a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bankot. Az az ország, amelynek transzferábilis rubelban eszközei vannak a Banknál, szabadon felhasználhatja őket a többi szocialista országgal való elszámolásra. A szocialista nemzetközi munkamegosztással kapcsolatos intézkedések megvalósításában nagy szerepet játszik az 1971-ben létrehozott Nemzetközi Beruházási Bank, amely a műveleteit transzferábilis rubelban bonyolítja le.

A szocialista integráció komplex programja széles körű intézkedéseket irányoz elő a transzferábilis rubel szerepének növelésére a nemzetközi elszámolásokban, nemzeti valutákra való átválthatóságának, valamint a nemzeti valuták transzferábilis rubelra való átválthatóságának a bevezetésére.

Az utóbbi években jelentősen megváltozott a szocialista országok exportjának és importjának áruszerkezete. A mezőgazdasági és ipari termékek aránya az exportban az utóbbiak javára változott, a késztermékek a nyersanyagokkal és féltermékekkel szemben túlsúlyban vannak, nő a gépek és berendezések aránya.

A termelési eszközök és a fogyasztási cikkek intenzíven növekvő keresletét a Szovjetunióban elsősorban belső termelésből elégítik ki. Sok termékfajtát azonban célszerűbb importálni, mint termelni. Az importban az első helyet (35%) a gépek és berendezések foglalják el. A beruházások és a technikai újrafelszerelés óriási méretei mellett a legkorszerűbb gépek és berendezések behozatala segíti elő a kommunizmus anyagi-műszaki bázisa létrehozásának meggyorsítását.

XI. FEJEZET

Pénzügyek és hitel

1. MI A PÉNZÜGYEK SZEREPE A SZOCIALIZMUSBAN?

A pénzügyek pénzviszonyok, amelyeknél a pénzmozgás közvetlenül nem jár együtt árumozgással (adók, hitel, biztosítási díjak stb.). Az anyagi értékek és a pénz mozgása közötti közvetlen kapcsolat hiánya különösen az elosztásra jellemző. A pénzügyi viszonyok ezért elsősorban az elosztást és újraelosztást fogják át, és ezen a szférán keresztül hatnak a termelésre, a cserére és a fogyasztásra.

A szocialista pénzügyek két alapvető funkciót töltenek be: az elosztását és az ellenőrzését. A két funkció szorosan összefügg egymással, és közös gazdasági alapja van — a társadalmi tulajdon. Annak következtében, hogy az alapvető termelési eszközök és az előállított termékek zöme az egész társadalom birtokában van, a szocialista állam kezében összpontosítja a pénzügyi erőforrásokat, elosztja és újraelosztja őket a népgazdaság egyes láncszemei között, ellenőrzi felhasználásukat.

A szocialista pénzügyeket tervszerű jellegük és a társadalmi össztermék naturális-dologi formája mozgásával való szoros kapcsolatuk jellemzi. A pénzügyek tervezését a társadalmi termelés tervszerű jellege teszi lehetővé. Az állam a pénzügyi apparátuson keresztül előre meghatározza a pénzügyi eszközök mozgását és tervszerű elosztásukat.

A pénzmozgás összekapcsolódik az anyagi értékek mozgásával. A pénzügyi viszonyoknak a szocializmusban ezért szilárd anyagi alapja van.

A népgazdaság bonyolult ágazati és szervezeti struktúrája határozza meg a bonyolult pénzügyi rendszer létezését, amely különböző láncszemekből áll.

A pénzügyi erőforrások képzésével és felhasználásával kapcsolatos pénzügyi viszonyok a szocialista vállalaton és ágazaton belül alakulnak ki: létrejön a felhasznált termelési eszközök pénzügyi megtérülési alapja, a pénzügyi jutalmazási alap, a vállalati és ágazati nyereség. Ezek a pénzügyi viszonyok is formálják a szocialista vállalatok és az egyes népgazdasági ágazatok pénzügyeit.

A társadalmi újratermelés folyamatában a pénzügyi erőforrások össznépi központosított alapjának (ez az alap a termelés bővítését, a nem-termelő szféra fenntartását és más társadalmi szükségletek kielégítését szolgálja) képzésével összefüggésben pénzviszonyok alakulnak ki. Ezek a pénzviszonyok alkotják az összállami, központosított pénzügyeket.

A szocialista vállalatok eszközeinek forgási folyamatában átmenetileg pénzeszközök szabadulnak fel, és ugyanakkor átmeneti szükségletek miatt mindig van igény pótlólagos eszközök iránt. Ezen az alapon mozognak az átmenetileg felszabaduló pénzeszközök. Ezek a pénzviszonyok alkotják a hitel alapját.

A pénzügyek ily módon a következő három láncszemet foglalják magukban:

1. a szocialista vállalatok és a népgazdasági ágazatok pénzügyeit. Ezek az egész pénzügyi rendszer kiinduló láncszemei;

2. az összállami központosított pénzügyeket. Ezek alkotják a pénzügyi rendszer vezető és irányító láncszemét;

3. a hitelt, amely az átmenetileg felszabaduló eszközök mozgását fejezi ki a társadalmi újratermelés folyamatában.

A pénzeszközök képzésének, elosztásának és felhasználásának ezek a formái lényeges sajátosságaik ellenére szervesen kapcsolódnak egymáshoz. A szocialista társadalom egységes pénzügyi rendszerét alkotják. Egységüket a szocialista rendszer jellege határozza meg.

2. MILYEN CSATORNÁKON KÉPZŐDNEK AZ ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉS BEVÉTELEI?

A népgazdaság irányításához és számos egyéb gazdasági és politikai funkció ellátásához a szocialista államnak pénzeszközökre van szüksége. Az állam központosított pénzalapot hoz létre és lehetőséget kap arra, hogy a termelés további fejlesztésére és más társadalmi célokra használja fel azt.

Az állam számára szükséges központosított pénzügyi alap mozgósítása és felhasználása a *költségvetés* révén történik, ami az állam pénzbevételeinek és -kiadásainak terve. A költségvetési források egy részét az állam a szocialista termelés továbbfejlesztésére fordítja. A népgazdasági tervfeladatokból kiindulva és a belső, valamint a nemzetközi helyzet sajátosságait figyelembe véve az állam a költségvetésből eszközöket folyósít a megfelelő ágazatok, az ország gazdasági körzetei és köztársaságai fejlesztésére. Emellett figyelembe veszik az új ágazatok progresszivitását, az új befektetések hatékonyságát. A költségvetésen keresztül osztják el újra a felhalmozásokat az ágazatok és a köztársaságok között, és ily módon tartják fenn a népgazdaságban az optimális arányokat.

Az eszközök költségvetési újraelosztásának következtében eredményesen működik és fejlődik a nem-termelő szféra: a közoktatás, az egészségügy, a társadalombiztosítás, fedezik az ország igazgatási és védelmi kiadásait.

A költségvetésnek vezető szerepe van a nemzeti jövedelem elosztásában és újraelosztásában. A költségvetésen keresztül ellenőrzik a népgazdasági tervek teljesítését. Az éves népgazdaságfejlesztési tervet és a költségvetést ezért egyidejűleg vitatják meg és fogadják el.

Az állami költségvetés azonban nem csupán az összállami pénzügyi alap létrehozásának és elosztásának pénzügyi terve. Az állami költségvetés azon gazdasági viszonyok rendszereként is meghatározható, amelyek a

pénzeszközök központosított alapba való bevonásával és elosztásával kapcsolatosak. A költségvetésben kifejeződnek az állam és az állami vállalatok és szervezetek, az állam és a szövetkezeti vállalatok, az állam és a lakosság közötti kapcsolatok. A felsorolt gazdasági kapcsolatok a központosított pénzalapok létrehozásában való együttműködés, kölcsönös részvétel viszonyait jelentik, amely alapok az ország gazdasági potenciáljának erősítéséhez és a lakossági szükségletek kielégítéséhez szükségesek.

A szocialista állam költségvetési pénzeszközeinek forrása a *nemzeti jövedelem*. A munkatermelékenység és az anyagi termelésben foglalkoztatott munkások számának gyors növekedése a nemzeti jövedelem és egyidejűleg a költségvetési bevételek gyors növekedését eredményezi. 1973-ban a Szovjetunió költségvetési bevételei 1940-hez képest 10,4-szeresükre emelkedtek és 187,8 milliárd rubelt tettek ki.

A költségvetési bevételekben az állami szektor befizetéseinek van a legnagyobb súlya, mivel itt állítják elő a nemzeti jövedelem nagyobb hányadát. Az állami vállalatoktól és szervezetektől származó bevételek nyereségbefizetés, forgalmi adó, eszközlekötési járulék, kamatok és rögzített fizetések, szabad nyereségmaradvány

Az állami költségvetés fő bevételeinek szerkezete 1973-ban

Bevételek	Milliárd rubel	Az összbevétel százalékában
Összesen	*187,8*	*100*
ebből:		
A) A szocialista gazdaság befizetései	170,9	91,0
ebből:		
állami szervezetek nyereségbefizetése	60,0	32,0
forgalmi adó	59,1	31,5
állami társadalmiztosítási eszközök	9,9	5,3
B) Lakossági befizetések	16,2	8,6

formájában kerülnek a költségvetésbe. A költségvetési bevételeken belül a nyereségbefizetés hányada a legmagasabb, az összes bevételnek több mint az egyharmadát teszi ki. Részaránya a termelés jövedelmezőségének növekedése miatt állandóan emelkedik. 1965—1973 között az iparvállalatok nyeresége például 22,5 milliárdról 60 milliárd rubelra nőtt, a jövedelmezőségi színvonal pedig 13%-ról 18%-ra emelkedett. A költségvetési befizetéseknek mintegy a harmadát teszi ki a forgalmi adó, súlya azonban állandóan csökken. Az állami szektorból másféle befizetések is származnak: társadalombiztosítási járulék, erdőhasználati díj, külkereskedelmi szervezetek befizetései.

Az össznépi szükségletek kielégítéséhez az államnak szükséges pénzalap létrehozásában közvetlenül a szövetkezeti szervezetek is részt vesznek.

Az állami költségvetési bevételek létrehozásában a dolgozók kötelező részvételi formáját az adók jelentik. Az adók elősegítik a szocialista gazdaság fejlődését, és végső soron a bérek emelkedésével, valamint a társadalmi fogyasztási alapok révén visszatérülnek a dolgozókhoz.

A lakossági jövedelmek egy részét a múltban kölcsönök formájában vonták be a költségvetésbe. A kölcsönök nagy szerepet játszottak az ország iparosításában, az állami kiadások fedezésében a Nagy Honvédő Háború alatt, a népgazdaság helyreállításában és fejlődésében a háború után. A jelenlegi körülmények között nincs szükség kölcsönkibocsátásra, 1958-tól csak a 3%-os belső állami nyereménykölcsön maradt szabad forgalomban, ezt a takarékpénztárak szabadon veszik és értékesítik.

3. MIÉRT VAN SZÜKSÉG A HITELRE ÉS MI A SZEREPE A SZOCIALIZMUSBAN?

A hitel a pénzeszközök újraelosztásának speciális formája. A hitel a kölcsön visszatérítését meghatározott kamat kifizetésével irányozza elő.

A hitelgazdaság jellegét a pénzgazdálkodás, az áru- és pénzviszonyok természete határozza meg. A kapitalizmusban a hitel a kölcsöntőke mozgásformája. A szocialista társadalomban tőke semmilyen formában nem létezik, *a hitel a népgazdaságban átmenetileg szabad pénzeszközök tervszerű felhalmozásának formája.* Ezekből az eszközökből a szocialista vállalatoknak visszterhes kölcsönöket nyújtanak álló- és forgóalapjaik növelésére.

Honnan származnak a szocialista népgazdaságban szabad pénzeszközök? Forrásuk a szocialista vállalatok termelési alapjainak körforgása. A termelő állóalapok értéke átkerül az éves termék értékébe, belép a forgalomba, az éves termékben viszont csak részben térül meg. A termelő állóalapokat természetbeni formájukban hosszabb-rövidebb időközönként újítják fel. Ezzel összefüggésben a vállalati alapok körforgásából átmenetileg felszabadul az átvitt érték. Amortizációs alap képződik, amely tehát állandóan halmozódik, de amelyet csak bizonyos időszakon át használnak fel (új gépek, berendezések beszerzésére, nagyjavítására).

A termékértékesítésből származó pénzbevétel befolyása és a termelési szükségletekre fordított összegek kiadása sem esik időben egybe. A vállalatokhoz befolyó pénzeszközöket nem egyszerre, hanem fokozatosan, bizonyos időszakonként használják fel. A nyersanyagok, fűtőanyagok beszerzésére szánt pénzeszközöket például időnként összegyűjtik, mivel ezeket az anyagi értékeket csak bizonyos időszakonként szerzik be. Ugyanígy, a termék realizálásával párhuzamosan, állandóan felhalmozódik a béralap, bérfizetés viszont általában havonta kétszer van.

A társadalom tiszta jövedelme csak azután válik az állami vállalatok alapjává, miután a pénzügyi rendszeren keresztül elosztják, vagy azután, amikor az egyes vállalatoknál megfelelő mértékben felhalmozzák. Mindez átmenetileg szabad pénzeszközök kialakulását eredményezi a szocialista vállalatoknál. A lakosságnál is képződnek átmenetileg szabad pénzeszközök, amelyeket a takarékpénztárakon keresztül a banknál összpontosítanak.

A hitel révén ily módon az egyes vállalatoknál átmenetileg felszabaduló pénzeszközöket más vállalatoknál lehet felhasználni.

A vállalatok részéről eszközeik körforgási folyamatában is jelentkezik igény hiteleszközök iránt. A vállalatok eszközeinek nagysága pénzformában nem állandó, ingadozik. Egyes időszakokban a pénzfelhalmozás meghaladja a vállalat igényeit, más időszakokban viszont nem elégséges. A cukorgyáraknak a cukorrépa felvásárlásakor például pótlólagos pénzeszközökre van szükségük. A késztermék realizálásának időszakában ezeknél az üzemeknél csökken az igény, más vállalatoknál pedig ekkor lép föl igény pótlólagos pénzeszközök iránt.

A hitel mindig közvetlen és célirányos, differenciáltan, az igényeknek és a hiteleszközök felhasználása hatékonyságának a figyelembevételével folyósítják.

A hitel nagy szerepet játszik az állóalapok bővítésében és a technikai haladás megvalósításában, a vállalatok forgóeszközeinek kialakításában. A termelési folyamatot meggyorsítva elősegíti a termékrealizálás meggyorsulását is, csökkenti a termelés és felhasználás időbeni különbségét.

A hitelkapcsolatokban nagy jelentősége van a kamat helyes megállapításának. Azoknak a vállalatoknak és gazdasági szervezeteknek, amelyeknek folyószámláján szabad pénzeszközök vannak, a bank 0,5%-ot fizet. Amikor a bank pénzt kölcsönöz, meghatározott kamatot szed. Ez elősegíti, hogy a vállalatok ne vegyenek fel fölösleges hiteleket, hogy a saját erőforrásaik ésszerűbb és

teljesebb kihasználására törekedjenek és határidőre visszafizessék a kölcsönöket. A lejárt kölcsönök után büntetőkamatot fizetnek.

A kamatláb mértékének objektív korlátai vannak. Elég magasnak kell lennie ahhoz, hogy a kölcsönvevő vállalatoknál hathatós ösztönzőket teremtsen a hitelből megvalósított befektetések megtakarítására és ezzel elősegítse a pénzforrások legnagyobb koncentrációját a bankoknál és a takarékpénztáraknál. A hitelt a felhasználás céljától és hatékonyságától függően differenciálják, ezért a kamatláb a hitel jellegétől függően 1—10% között mozog. Ez a differenciálás azt célozza, hogy összehangolják a kamatpolitikát a termelő kollektívák és az egész társadalom érdekeivel. A pénzfelhalmozás és -megtakarítás mértékének növekedésével a kamatláb is tervszerűen csökken.

4. MILYEN FUNKCIÓKAT LÁTNAK EL A BANKOK A SZOCIALIZMUSBAN?

A bankok a szocializmusban az állam kezében vannak. A pénzeszközök újraelosztásának funkcióját a hitel révén látják el. Biztosítják a hitelforrások legteljesebb felhalmozását és tervszerű elosztását, hatékony felhasználásuk ellenőrzését a termelésben és a forgalomban. A Szovjetunióban például 1973-ban a rövid lejáratú bankkölcsönök 134 660 millió rubelt, a hosszú lejáratúak 34 220 millió rubelt tettek ki.

A szocialista országok hitelrendszerében az Állami vagy a Nemzeti Bank foglalja el a központi helyet. Az Állami Bank az ország kizárólagos elszámolási központja. Nála összpontosulnak a vállalatok, intézmények és szervezetek, az állami költségvetés, az állami vagyon- és személybiztosítási intézmények szabad pénzeszközei és a társadalmi szervezetek eszközei. Az Állami Bank bonyolítja le az elszámolásokat a vállalatok között, a vál-

lalatok és a költségvetés, a szocialista vállalatok és szervezetek, valamint a lakosság között.

Az Állami Bank a rövid lejáratú hitelezés kizárólagos központja. Ő látja el az önelszámoló vállalatokat és szervezeteket (az építőipari szervezetek kivételével) rövid lejáratú hitellel.

Az Állami Bank, miközben lebonyolítja a vállalatok és szervezetek közötti elszámolásokat, és hitelezői tevékenységet folytat, rendszeresen ellenőrzi a rubel segítségével a termelést és az áruforgalmat (hitelt a gazdasági terv teljesítésétől függően nyújt, megköveteli a kölcsön visszafizetését az előírt határidőre, kiveti a büntetőkamatot, ha a visszafizetés késik, kedvezményes hitelezési eljárást alkalmaz a jól dolgozó és szigorúbb eljárást a rosszul dolgozó vállalatokkal szemben stb.).

Az Állami Bank a *kizárólagos emissziós központ,* amely a gazdasági körforgás igényeinek megfelelően tervezi és szervezi a pénz forgalomba bocsátását és kivonását. Az Állami Bank mint kizárólagos emissziós központ, a népgadaságban az elszámolások intézője, a költségvetési intézmények, társadalmi szervezetek pénztárosa, s ezzel a pénzforgalom szabályozásának funkcióját látja el.

Az Állami Bank a *kizárólagos valutaközpont:* itt őrzik az ország valutakészleteit és végzik a külföldi országokkal a kereskedelmi és egyéb nemzetközi elszámolásokat (a Szovjetunióban a nemzetközi elszámolások egy részét az Állami Bank mellett működő Külkereskedelmi Bank intézi). A valutaműveletekkel kapcsolatos funkcióit az Állami Bank közvetlenül vagy külföldi bankokon (levelezőkön) keresztül látja el.

Az Állami Bank önálló elszámolás alapján működik. Tevékenységével kapcsolatos kiadásait a kölcsönök után járó kamatok és a betétek után fizetett kamatok különbségéből fedezi. Ami a különbségből a kiadások fedezése után marad, az a Bank nyeresége, amelynek döntő részét a költségvetésnek utalja át.

A hitelrendszerben különleges helyet foglalnak el a hosszú lejáratú befektetésekkel foglalkozó bankok (beruházási bankok). Jelenleg majdnem minden szocialista országban van beruházási bank (a Szovjetunióban az Építésügyi Bank finanszírozza a beruházásokat). Ezek a bankok az állami szektor beruházásait finanszírozzák az eszközök térítésmentes befektetésének elve alapján. Ezek lényegében véve építkezést finanszírozó elszámolási központok, amelyek központosítják számláikon az ezekre a célokra előirányzott eszközöket — a vállalatok saját eszközeit (az amortizáció egy része, a vállalati vagyon értékesítéséből származó bevétel, nyereség), a költségvetési juttatásokat — és beruházásokra fordítják őket, rendszeresen ellenőrizve az eszközök felhasználását és az építkezés menetét. A beruházási bankok legfontosabb feladata, hogy ellenőrizzék az építkezés költségeinek csökkentését, az épülő objektumok üzembe helyezésének meggyorsítását, az építési szervezetek munkájának jövedelmezőségét.

A bővített szocialista újratermelés

1. MILYEN A TÁRSADALMI ÖSSZTERMÉK ÖSSZETÉTELE?

A társadalmi össztermék vagy bruttó termék meghatározott idő, például egy év alatt kifejtett társadalmi munka eredménye. Az anyagi termelés szférájában hozzák létre, főként az össznépi (állami) és szövetkezeti vállalatoknál és egyesüléseknél (bizonyos részét a háztáji és kisegítő gazdaságban). Az anyagi termelés szférájához tartozik az ipar, a mező- és erdőgazdaság, az építőipar, az anyagi-műszaki ellátás, a teherszállítás, a termelést szolgáló hírközlés. A társadalmi össztermék létrehozói a termelő szférában foglalkoztatott dolgozók. A nem-termelő szférában, vagyis az egészségügyi, oktatási, kulturális-jóléti és védelmi intézményeknél nem hoznak létre társadalmi terméket. A fenntartásukra fordított kiadásokat az anyagi termelés szférájában előállított többlettermékből fedezik. Bár a nem-termelő szférában foglalkoztatottak közvetlenül nem állítanak elő társadalmi terméket, munkájukkal azonban elősegítik annak létrehozását. Ezért az ott dolgozók munkája társadalmilag szükséges és hasznos.

A társadalmi össztermék a termelési viszonyok anyagi hordozója. A szocializmusbeli társadalmi termék közgazdasági tartalma ezért gyökeresen eltér a kapitalizmusbeli társadalmi termék közgazdasági tartalmától. A szocialista társadalomban a társadalmi össztermék zöme a szocialista tulajdon tárgya, közvetlenül társadalmi munkát testesít meg. A társadalmi össztermék mozgása elválaszthatatlan a szocialista termelési viszonyok fejlődésétől. A társadalmi termék átmegy az újratermelési folyamat minden fázisán — a termelésen, az elosztáson, a cserén és a fogyasztáson, tehát valamennyi lényeges

gazdasági viszonyt kifejezi a társadalom és az egyes munkások, a társadalom és az egyes termelő kollektívák között, maguk a termelő kollektívák között, valamint a termelő kollektívák és az egyes munkások között. A társadalom számára továbbá azért is jelentős, mert volumenétől közvetlenül függ a termelés további fejlődése és a dolgozók anyagi jólétének növekedése.

A társadalmi össztermék az anyagi termelés szférájában létrehozott különféle használati értékekből áll. Némelyeknek van, másoknak nincs dologi formája (villamos energia, teherszállítás stb.).

A társadalmi össztermék *dologi struktúrájának* alapját a termelési eszközökre és a fogyasztási cikkekre való megoszlása képezi. Ennek megfelelően a társadalmi termelés is első és második osztályra oszlik. A termelési eszközök termelő fogyasztásra kerülnek. A fogyasztási cikkek a dolgozók személyes szükségleteinek kielégítését szolgálják. A termelési eszközök a termelés dologi tényezőjének megújítását és fejlődését biztosítják, a fogyasztási cikkek a személyi tényezőét.

A *termelési eszközökhöz,* az első osztályhoz tartoznak: a nehézipari termékek (gépek, fémek, szén stb.); a könnyű- és az élelmiszeripar termelésének bizonyos hányada; a továbbfeldolgozásra kerülő nyersanyagok; a termelési rendeltetésű építőipar; a termelő fogyasztásra kerülő mezőgazdasági termékek (vetőmag, takarmány, mezőgazdasági nyersanyagok stb.).

A *fogyasztási cikkekhez,* a második osztályhoz tartozik: a könnyű- és az élelmiszeripari termékek zöme; a mezőgazdasági termékek egy része; a nem-termő szférában folyó építőipari termelés (lakóházak, iskolák, klubok, egészségügyi intézmények stb. építése). Fogyasztási cikk a gépipari termékek egy része is (személygépkocsi, televízió stb.), egyes vegyipari termékek (háztartásvegyipari cikkek) és számos, más népgazdasági ágazatban előállított termék is. Különleges helyet foglal el a haditermelés, amely nem vesz részt az újratermelési folyamatban.

A társadalmi összterméknek két csoportra való felosztása segít tisztázni, hogyan megy végbe az újratermelési folyamat. A társadalmi össztermék teljes realizálása akkor valósul meg, ha naturális összetétele kielégíti a társadalomnak a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek iránti igényeit.

A szocialista társadalom össztermékének nemcsak naturális, hanem *értékformája* is van, amellyel alkotórészei egy egységes általános pénzmutatóra vezethetők vissza. A pénzforma objektíve szükséges, nélküle nem mutatható ki a társadalmi össztermék dinamikája és változása. A társadalmi össztermék értékformája szükséges a különböző termékek termelési arányainak fenntartásához, a pótlási, a felhalmozási és fogyasztási alapra való felosztáshoz. Az össztermeket értékben vagy folyó árakon, vagy valamely bázisként elfogadott év árain mérik.

A társadalom az össztermeket nem használhatja fel tetszőlegesen, csak fogyasztásra, vagy csak felhalmozásra. A társadalmi össztermék egy része a holt munka megtestesítője, amely korábban termelési eszközökben létezett és csak átvitték a termék értékébe. Ezért ez a termelési folyamatban felhasznált munkaeszközök és munkatárgyak pótlását szolgálja és a *pótlási alapot* alkotja. A másik, az anyagi ráfordítások pótlása után fennmaradó rész az újonnan ráfordított munkát, az újonnan létrehozott értéket jelenti. Ez a rész a *nemzeti jövedelem.* Az újonnan létrehozott érték a szükséges termék (a munkaerő újratermelésének alapja) és a többlettermék értékéből áll, amelyet a társadalmi termelés bővítésére, tartalékok képzésére és a nem-termelő szféra fenntartására fordítanak.

2. MILYEN TÉNYEZŐK HATÁSÁRA NŐ A NEMZETI JÖVEDELEM?

A nemzeti jövedelem mint újonnan létrehozott érték közvetlenül függ először a produktív munkások által ledolgozott munkaidőtől és másodszor szakképzettségük színvonalától. Minél több időt dolgoznak le az anyagi termelés szférájában, annál nagyobb a nemzeti jövedelem. A szocialista termelés fejlődésével, szerves összetételének emelkedésével nő a munkatermelékenység. Ez megteremti a feltételeket a munkaidő hosszának csökkentéséhez.

A munkatermelékenység emelkedése és a munkaidő csökkentése különösképpen befolyásolja a nemzeti jövedelem növekedését. A munkatermelékenység emelkedésével nő a nemzeti jövedelem, a munkaidő csökkentésével viszont csökken. A nemzeti jövedelem növekedésének biztosításához az szükséges, hogy a munkatermelékenység gyorsabban nőjön, mint ahogyan a munkaidő csökken.

A nemzeti jövedelem növekedésének legfőbb tényezője a munkatermelékenység növelése. A kilencedik ötéves terv első három évében (1971—1973) a nemzeti jövedelem növekményének mintegy 80%-a a munkatermelékenység emelkedéséből származott, amivel 13 millió ember munkáját lehetett megtakarítani. A nemzeti jövedelem növekményének 20%-a az anyagi termelés szférájába pótlólag belépett új munkások tevékenységéből származott. E tényező szerepe csökken a nemzeti jövedelem növekedésében, mivel a munkaképes lakosságnak a háztartásokból és a háztáji gazdaságokból a társadalmi termelésbe való bevonásának lehetőségei majdnem kimerültek. A vas- és színesfémkohászatban, a szénbányászatban, a könnyűiparban a termelés volumene csak a munkatermelékenység emelkedése révén nő. A munkatermelékenység emelkedése, mint a nemzeti jövedelem növekedésének tényezője, mind nagyobb jelentőséget kap azért is, mert gyorsan fejlődik a mun-

kaerőt igénylő nem-termelő szféra. A nem-termelő szféra pedig, például az egészségvédelem, a tudomány fejlesztése, a szakképzett káderek előkészítése stb., befolyásolja a munkatermelékenység emelkedését és ezzel a nemzeti jövedelem növekedését is. A munkatermelékenység emelkedését befolyásoló tényezők egyidejűleg a nemzeti jövedelem növekedésének tényezői is (a tudományos-technikai haladás meghonosítása, a munkások szakképzettségének növelése, a termelés szervezetének tökéletesítése és sok más).

A nemzeti jövedelem volumenének növekedése a *termelés intenzifikálásától, hatékonyságának növelésétől* is függ, ami a progresszív ágazatok kiemelt fejlesztése, az iparban az arányok változása, a mezőgazdaságban a strukturális átalakulások, a munkaerőforrások racionális felhasználása, az állóalapok kihasználásának javítása révén valósul meg.

8. MILYEN A NÖVEKEDÉSI ÜTEMEK ARÁNYA A TÁRSADALMI TERMELÉS ELSŐ ÉS MÁSODIK OSZTÁLYA KÖZÖTT?

A népgazdaság fejlődésének arányossága mindenekelőtt meghatározott arányt feltételez a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek termelése között. Ezektől az arányoktól függ a termelés fejlődésének és a nép anyagi jólétének növekedési üteme.

Ezek az arányok jelentősen befolyásolják az újratermelés jellegét is, hogy egyszerű, bővített vagy szűkített lesz-e. Ha az egész többletterméket fogyasztásra fordítják, akkor az újratermelés egyszerű. Ha a többlettermék egy részét a temelés bővítésére fordítják, akkor az újratermelés bővített. Abban az esetben pedig, ha a társadalom nemcsak a többletterméket, hanem az átvitt értéket képviselő termék egy részét is elfogyasztja, az újratermelés alacsonyabb szinten valósul meg.

A szocialista társadalom bővített alapon és gyors

ütemben fejlődik, ami meghatározott arányokat követel a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek termelése között. A két osztály közötti arányok nem maradnak változatlanok, különböző tényezők hatására állandóan változnak. Azonban bárhogy is változzanak, a szocialista újratermelésnek, mint minden bővített újratermelésnek az a jellemzője, hogy az első osztály a másodiknál gyorsabban növekszik.

A termelési eszközök termelésének a fogyasztási cikkek termelésénél gyorsabb növekedése a bővített termelés objektív követelményét fejezi ki. Az első osztály ágazatainak elsődleges fejlesztése nélkül nem lehet ellátni új technikai felszereléssel a népgazdaságot, nem lehet növelni a munkatermelékenységet és erősíteni az ország védelmi képességét. E törvény működése összefügg a tudományos-technikai haladással, az eleven és holt munka arányának változásával, a kézi munka gépi munkával való helyettesítésével, a munkatermelékenység emelkedésével.

A szocialista társadalom tudatosan, az objektív szükségszerűség által vezéreltetve állapítja meg az arányokat a társadalmi termelés két osztálya között. Olyan arányt kutat fel közöttük, amely mellett elérhető a termelés gyors fejlődése és a dolgozók jólétének emelkedése. Itt nincs antagonisztikus ellentmondás a termelés és a fogyasztás között. A termelési eszközök termelése elsődleges növekedésének törvénye itt más társadalmi következményekkel jár, mint a kapitalizmusban. A törvény működése a szocialista társadalmi tulajdon növekedését és megerősödését, a tudományos-technikai haladás meggyorsulását, a dolgozók anyagi jólétének emelkedését, munkafeltételeik javulását eredményezi.

Ezt a törvényt felhasználva, a Szovjetunió Kommunista Pártja a szocializmus és a kommunizmus építése folyamán mindig elsőbbséget adott a nehézipari ágazatok fejlesztésének és ezen az alapon fejlesztette az összes többi ágazatot. A Szovjetunió a szocialista építés minden szakaszában gyors ütemben fejlesztette a ter-

melési eszközök termelését, ami mindenképpen szükséges volt, nemcsak ahhoz, hogy biztosítsák a társadalmi termelés további gyors fejlődését, hanem ahhoz is, hogy a legrövidebb idő alatt küzdjék le az ország műszaki és gazdasági elmaradottságát, és erősítsék katonai erejét. A Nagy Honvédő Háború után az első osztály gyors növekedése elősegítette a népgazdaság helyreállítását és fejlődését.

Az első osztály magas részaránya, amely a népgazdaságban a gazdaságosabb termelési eszközök meghonosításával párosul, valamint a termelési eszközök felhasználása hatékonyságának növelése lehetővé tették a növekedési ütemek különbségének csökkentését. A hatvanas évek végén a Szovjetunió iparában gyorsabban lehetett növelni a fogyasztási cikkek termelését. 1967—1971 között a B szektor növekedési üteme meghaladta (egyes években azonos volt) az A szektor növekedési ütemét, aminek eredményeként stabilizálódott részarányuk.

Az ipari fogyasztási cikkek (B szektor) termelésénél a növekedési ütem átmeneti túllépése nem cáfolja az első osztály elsődleges növekedésének törvényét. Ha nemcsak az ipart, hanem az egész népgazdaságot (beleértve a mezőgazdaságot, az építőipart stb.) vesszük, akkor a termelési eszközök termelésének növekedési üteme változatlanul megelőzi a második osztály növekedési ütemét.

A termelési eszközök termelésének elsődleges fejlesztése szükséges feltétele a népgazdasági ágazatok technikai színvonala emelésének, a kommunizmus anyagi-műszaki bázisa létrehozásának, a nép anyagi és kulturális színvonala további növelésének.

4. HOGYAN OSZTJÁK EL A NEMZETI JÖVEDELMET?

A nemzeti jövedelem elosztási folyamata eredeti vagy elsődleges jövedelmek (főként pénzjövedelmek) képző-

dését jelenti. A nemzeti jövedelem elsődleges elosztásában az anyagi termelő szféra vállalatainak munkásai és az állam vesznek részt. Minthogy a nemzeti jövedelem értéke szükséges és többlettermékre oszlik, elosztása is e két csatorna alapján történik.

A szükséges termék értéke a következő egymástól elkülönült jövedelmekre oszlik: az anyagi termelő szféra állami vállalataiban dolgozó munkások és alkalmazottak munkabére, társadalombiztosítási hozzájárulás, a termelőszövetkezeti parasztoknak a termelőszövetkezetek közös gazdaságából származó jövedelmei, a fogyasztási szövetkezetek produktív dolgozóinak jövedelme. A társadalombiztosítási hozzájárulás kivételével ezek a jövedelmek közvetlenül a munkások, alkalmazottak, termelőszövetkezeti parasztok, a szövetkezeti vállalatok tagjainak személyi tulajdonába kerülnek. A társadalombiztosítási hozzájárulással az egész társadalom rendelkezik. A társadalombiztosítási hozzájárulást táppénz folyósítására használják fel.

Az országosan létrehozott többlettermék értéke elkülönült jövedelmek formájában jelenik meg. Ezek az állam centralizált bevétele, a termelő szféra állami vállalatainak, a termelőszövetkezeteknek, a fogyasztási szövetkezetek termelő vállalatainak a nyeresége.

Az eredeti vagy elsődleges jövedelemekhez tartoznak ezenkívül a termelőszövetkezeti parasztoknak, munkásoknak és alkalmazottaknak a háztáji, illetve a kisegítő gazdaságból származó jövedelmei.

A nemzeti jövedelem másodlagos elosztásra vagy újraelosztásra kerül, amit az indokol, hogy a nemzeti jövedelem egy részét a nem-termelő szféra fenntartására kell fordítani. A nemzeti jövedelem elosztása az egész nemzeti jövedelmet átfogja, az újraelosztás viszont csak egy részét. A nemzeti jövedelem újraelosztásának eredményeként származékos jövedelmek keletkeznek, amelyeket a nem-termelő szférában foglalkoztatottak kapnak: az oktatási, egészségügyi, művészeti, államigazgatási stb. dolgozók.

A nemzeti jövedelem újraelosztása és a származékos jövedelmek képződése először az állami költségvetésen keresztül megy végbe. A nemzeti jövedelem költségvetésben felhalmozott hányadát a nem-termelő szféra dolgozóinak (orvosok, tanárok, államigazgatási dolgozók, katonák stb.) bérezésére, nyugdíjakra, ösztöndíjakra stb. fordítják.

A nemzeti jövedelem újraelosztása másodszor a lakosság által igénybevett szolgáltatások kifizetésével valósul meg, amelyeket a nem-termelő szféra vállalatai nyújtanak számára, ilyenek a színház, a városi közlekedés, kommunális-jóléti szolgáltatás (fürdők, mosodák, fodrászat stb.), lakásgazdálkodás, hírközlés stb.

A nemzeti jövedelem növekedését, elosztását és újraelosztását nemcsak a termelő szféra fejlődése befolyásolja jelentősen, hanem a nem-termelő szféráé is. A fejlett szocialista társadalom időszakában a nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának legfontosabb sajátossága a nem-termelő, ezen belül elsősorban a szolgáltató szféra gyorsabb fejlődése. Az oktatásra, egészségvédelemre és a lakosság egyéb kulturális-jóléti igényeinek kielégítésére fordított kiadások gyorsan nőnek, aminek következtében állandóan emelkedik részesedésük a nemzeti jövedelemből. A szolgáltató szféra gyorsabb növekedését az anyagi termelés viszonylag magas színvonala készíti elő.

A szocialista állam az anyagi termelésben dolgozóknak és az egész lakosságnak egy sor szolgáltatást ingyenesen vagy kedvezményes feltételek mellett nyújt. A szolgáltatásokat nyújtó intézmények (bölcsődék, óvodák, kórházak, üdülők, szanatóriumok, klubok stb.) fenntartására az eszközöket állami költségvetésből folyósítják. Ugyanilyen célokra az állami vállalatok és a szövetkezetek is adnak eszközöket.

A nemzeti jövedelem egy részét a különböző társadalmi szervezetekhez (párt, ifjúsági szövetség, szakszervezetek, sportszervezetek stb.) történő befizetéseken keresztül osztják el. Ezeket a befizetéseket a szervezetek

dolgozóinak bérezésére és a szervezetek egyéb igényeinek kielégítésére fordítják.

A nemzeti jövedelem újraelosztásának eredményeként jönnek létre a nem-termelő szféra dolgozóinak és vállalatainak, valamint a lakosság azon részének jövedelmei, amely már munkaképtelen, vagy még technikumokban és felsőfokú intézményekben tanul.

A származékos jövedelmek alapvető formái a következők: 1. a nem-termelő szféra dolgozóinak munkabére; 2. a nyugdíjak, segélyek és ösztöndíjak; 3. az állam és a szakszervezet által a dolgozóknak folyósított kifizetések és támogatások; 4. a tényleges katonai szolgálatot teljesítők jövedelmei (naturális és pénzformában); 5. a nem-termelő szféra vállalatainak nyeresége; 6. a lakosságnak a takarékbetétek után kapott kamatai, nyeremények stb.

A nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának eredményeként létrejönnek egyrészt a lakosság végső pénzjövedelmei, másrészt az állam, a szocialista vállalatok (köztük a termelőszövetkezetek és szövetkezeti vállalatok) pénzjövedelmei.

A nemzeti jövedelem elosztása és újraelosztása tervszerűen meghatározza a felhalmozási és a fogyasztási alap arányát. A Szovjetunióban a nemzeti jövedelem mintegy háromnegyedét fogyasztásra, egynegyedét felhalmozásra fordítják.

A *felhalmozási alap* a nemzeti jövedelemnek az a része, amelyet a szocialista társadalom a szocialista termelés szakadatlan növekedésének és korszerűsítésének biztosítására, a nem-termelő alapok bővítésére, a termelés normális menetéhez szükséges tartalékok képzésére használ fel. Természetbeni, dologi formáját tekintve a felhalmozási alap termelési eszközökből és fogyasztási cikkekből áll. Az utóbbiakat azok a munkások kapják, akiket a bővített szocialista újratermelés folyamán pótlólag vonnak be a termelésbe.

A *fogyasztási alap* két részből áll: a társadalmi fogyasztási alapból és a személyi fogyasztási alapból.

A nemzeti jövedelem elosztási sémája

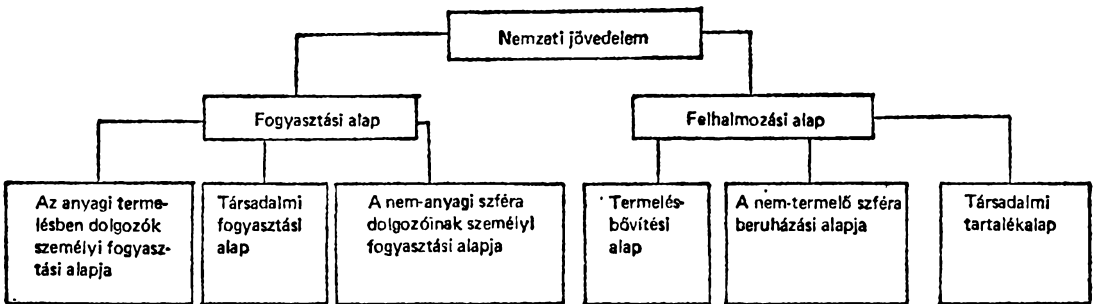

Jelenleg a termelő és a nem-termelő szférában foglalkoztatottak személyi fogyasztási alapja (a béralap) a dolgozók és családtagjaik szükségletkielégítésének alapvető formája. A Szovjetunióban a fogyasztási alap mintegy háromnegyede béralap. A társadalmi fogyasztási alapot a kultúra, a közoktatás fejlesztésére, nyugdíjak, segélyek fizetésére, az irányító szervek fenntartására stb. fordítják.

XIII. FEJEZET

A szocialista világgazdasági rendszer

1. MELYEK A SZOCIALISTA VILÁGGAZDASÁGI RENDSZER KIALAKULÁSÁNAK OKAI?

A szocialista világgazdasági rendszer annak eredményeként jött létre, hogy a szocializmus több országban megszilárdult, megerősödtek közöttük a gazdasági kapcsolatok. Kialakulásának anyagi alapja a termelőerők nemzetközivé válásának folyamata. A termelőerők fejlődésük során egyre inkább társadalmi jellegűvé válnak, ami megköveteli a termelés és a csere nemzetközivé tételét, a gazdasági kapcsolatok fejlesztését a szocialista országok között, erőfeszítéseik egyesítését a termelés, a tudomány, a technika fejlesztésében.

A gazdaság nemzetközivé válásának folyamata, a világgazdasági rendszer kialakulása a kapitalizmusban kezdődik el. A tőkés gépi nagyipar széles körű termelési specializációt és munkamegosztást hív életre, először az egyes országokon belül, majd az országok között is. Ennek következtében már a kapitalizmus méhében szoros kölcsönös függőség alakul ki az egyes országok között, és függőség jön létre a termelési eszközök, nyersanyagok, késztermékek eladói és vásárlói között. A nemzetgazdaságok már a kapitalizmusban elvesztik zártságukat és a tőkés világgazdasági rendszer láncszemeivé válnak, amelyben az egyes országok a munkamegosztás és a kölcsönös gazdasági függőség különböző formái révén kapcsolódnak egymáshoz. Ezek a kapcsolatok és viszonyok azonban kapitalista elvekre épülnek. A tőkés magántulajdon szétválasztja és szembeállítja az egyes termelőket és az egyes országokat is.

Azzal, hogy a szocialista forradalom az országok egész sorában győzött, megteremtődtek a feltételek ahhoz,

hogy az egyes nemzeti gazdaságok elvileg új alapon, a szocialista társadalmi tulajdon alapján egyesüljenek.

A szocialista világgazdasági rendszerhez tartozó országok mindegyikében azonos típusú gazdasági alap van — a termelési eszközök szocialista társadalmi tulajdona, ami új típusú kapcsolatokat hoz létre az országok között. A társadalmi tulajdon a kapcsolatokat nemcsak az országokon belül, hanem a szocialista országok között is szocialistává teszi.

A közös gazdasági alap, a politikai rendszer, az ideológia, az érdekek és a célok azonossága azt eredményezi, hogy a szocialista államok között elvileg új viszonyok: az egyenjogúság, az együttműködés és kölcsönös segítség viszonyai alakulnak ki és fejlődnek. Az országok közötti szocialista viszonyok az országon belül kialakult viszonyok sajátos megnyilvánulási formái.

A szocialista országok egységes gazdasági rendszerben, baráti együttműködésben való egyesülése különkülön és együttesen is megfelel a szocialista országok érdekeinek, összehangolja a nemzeti és a nemzetközi érdekeket. Csak széles körű együttműködéssel és kölcsönös segítséggel lehet megoldani érdemben az országok olyan fontos népgazdasági problémáit, mint a természeti kincsek, a termelő kapacitások, a munkaerőforrások ésszerű kihasználását, a szállítási útvonalak, energetikai központok racionális elhelyezését, a tudomány és a technika állandó tökéletesítését stb.

A szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok sokfélék és a társadalmi élet valamennyi alapvető szféráját átfogják. E kapcsolatok alanyaiként nemcsak az egyes országok, hanem a népgazdaság különböző láncszemei (tervező szervek, vállalatok, egyesülések stb.) a dolgozók is fellépnek. A gazdasági kapcsolatok a termelési programok, a nemzetközi termelési specializáció és kooperáció, a különböző objektumok felszerelése és üzemeltetése, az árucsere, a valutáris elszámolások, a nemzetközi szállítások során alakulnak ki.

Következésképpen, *a szocialista világrendszer kialakulásának és fejlődésének alapvető oka a termelőerők fejlődésében, és ennek elkerülhetetlen következményeként a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok fejlődésében rejlik.*

2. MELYEK A SZOCIALISTA VILÁGGAZDASÁGI RENDSZER FEJLŐDÉSÉNEK SZAKASZAI?

A szocialista világrendszer fejlődésében három szakaszon ment át, amelyeket a szocialista országok közötti gazdasági, politikai és egyéb kapcsolatok kialakulásának és tökéletesítésének sajátosságai jellemeznek.

Az *első szakaszban* (1945—1949) kezdtek hatni a szocialista országok egységes rendszerré való egyesülésének hatalmas politikai, majd gazdasági tényezői is. A népi demokratikus országokban harc folyt a proletárdiktatúra megteremtéséért, a demokratikus és szocialista átalakulásokért. Helyreállították a háború sújtotta népgazdaságokat. Rendbejöttek a gazdasági kapcsolatok az országok között. Ezek a kapcsolatok akkor még főleg kétoldalú árucsere- és fizetési megállapodások formáját öltötték.

A *második szakaszt* (1949—1960) az jellemezte, hogy a szocializmus útjára lépett országokban megszilárdult és megerősödött az új politikai rendszer, a proletariátus diktatúrája, gyökeres társadalmi-gazdasági átalakulások valósultak meg: a kizsákmányoló osztályok termelési eszközeinek szocialista államosítása, a parasztok és a kisiparosok szövetkezetbe tömörítése stb. Ebben a szakaszban a szocialista rendszer a szocialista együttműködés országainak többségénél osztatlanul uralkodóvá vált, lerakták a szocializmus alapjait.

A népgazdaság helyreállításával és fejlődésével, valamint a mélyreható szocialista átalakulások megvalósításával bővültek és erősödtek a kapcsolatok a szocialista országok között. A külkereskedelmi forgalom mellett,

amely továbbra is nagyon fontos szerepet játszott, a szocialista országok között a gazdasági együttműködés más formái is fejlődtek: a tudományos-műszaki együttműködés, a káderképzés, a népgazdasági tervek kölcsönös összehangolása stb.

1949-ben hozták létre a szocialista országok gazdasági együttműködésének szervezetét, a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát (KGST), amelyhez jelenleg Bulgária, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság, Mongólia, Lengyelország, Románia, a Szovjetunió, Csehszlovákia, Kuba tartozik; több KGST-szerv munkájában részt vesz Jugoszlávia. A Tanácsban megfigyelői vannak a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságnak és a Vietnami Demokratikus Köztársaságnak. A KGST fő feladata a sokoldalú gazdasági együttműködés fejlesztése a szocializmus és a kommunizmus építése érdekében, a szocialista nemzetközi munkamegosztás elveinek következetes megvalósítása alapján. A KGST-nek elő kell segíteni a résztvevő államok népgazdaságának tervszerű fejlődését, a gazdasági és műszaki haladás meggyorsítását, a munkatermelékenység szakadatlan növekedését és a népek jólétének folyamatos emelkedését. A KGST létrejötte arról tanúskodik, hogy a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok tartósak és stabilak lettek, és hogy ezek a kapcsolatok meghatározott szervezetet igényelnek.

A második szakasz végére a szocialista világgazdasági rendszer már mint a gazdasági alap, a feladatok és célok közössége által egyesített szabad, baráti országok teljesen kialakult együttese lép fel.

1960-tól kezdődik a szocialista világgazdasági rendszer fejlődésének *harmadik szakasza,* amelyet a gazdasági együttműködés új formáinak megjelenése, a nemzetközi munkamegosztás és a termelés allokációjának (elhelyezésének) magasabb fokára való átmenet jellemez, ami a szocialista országok gazdasági fejlettségének magasabb szintjével is összefügg. A nemzetközi gazdasági kapcsolatokban olyan új jelenségek is kialakultak,

mint a nemzetközi szocialista tulajdon, a népgazdasági tervek koordinációja, a gazdasági és a tudományos-műszaki együttműködés új formái.

A szocialista társadalom felépítése több európai országban és a fejlett szocialista társadalom létrehozása a Szovjetunióban új szintre emeli a szocialista országok gazdasági együttműködését. A gyors népgazdasági fejlődés és a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok erősödése széles körű lehetőségeket teremtett a szocialista integráció fejlődéséhez. Ezzel összefüggésben bővülnek a KGST funkciói, nő szervezeti egységeinek, a gazdasági és a tudományos-műszaki együttműködési állandó bizottságoknak a száma.

1971 júliusában a KGST XXV. ülésszaka elfogadta „Az együttműködés további elmélyítését és tökéletesítését, valamint a KGST-tagállamok szocialista gazdasági integrációjának fejlesztését célzó" Komplex Programot, amely 15—20 évre szól. A Komplex Program a tudományos-műszaki és termelési erőforrások széles körű egyesítését irányozza elő a nagy horderejű népgazdasági feladatok közös megoldása érdekében. A KGST-országok már az 1971—1975. évekre szóló népgazdasági tervek koordinálása során fontos intézkedéseket dolgoztak ki, amelyek igen jelentősek integrációs kapcsolataik erősítése szempontjából. Ezek nemcsak a kereskedelemben, hanem az elfogadott népgazdasági tervekben is kifejeződtek. Az intézkedések konkrétan a termelési kooperációra és specializációra, a tudományos kutatásokban való együttműködésre, a közös vállalatok létesítésére vonatkozó megállapodásokban nyilvánultak meg. A Komplex Programnak megfelelően a szocialista országok a következő fontosabb kérdések megoldása végett kezdték el erőforrásaik egyesítését: az energetikai bázis fejlesztése, pótlólagos kőolaj, gáz, cellulóz, vaskohászati, azbeszt, foszfor műtrágya termelési kapacitások létrehozása, nagy teherbírású tehergépkocsik, konténerszállításra alkalmas eszközök, a mezőgazdasági munkák gépesítését szolgáló eszközök gyártása.

3. MI A JELENTŐSÉGE A SZOCIALISTA NEMZETKÖZI MUNKAMEGOSZTÁSNAK?

A gazdasági kapcsolatoknak, köztük a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak is a termelőerők fejlődése az alapja. A termelőerők fejlettsége mindenekelőtt a munkamegosztás bonyolultsági fokában nyilvánul meg. A szocialista gazdasági integráció elmélyülésének alapja a szocialista nemzetközi munkamegosztás. A szocialista országok az objektív szükségszerűséget felismerve tudatosan és tervszerűen mélyítik el a munkamegosztást, ami a szocializmus fölényéről tanúskodik és lehetővé teszi győzelmét a tőkés gazdasági rendszerrel folytatott versenyben.

A munkamegosztás társadalmi-gazdasági jellegét az uralkodó termelési viszonyok határozzák meg. A termelési viszonyok határozzák meg a munkamegosztás irányát, formáit és elveit. A kapitalizmusban a munkamegosztás a tőkések monopolprofitjának biztosításáért létezik, a szocializmusban viszont a dolgozók érdekében fejlődik.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás elősegíti a helyes népgazdasági arányok megállapítását, a termelőerők racionális elhelyezését, az anyagi és a munkaerőforrások kihasználását, a szocializmus védelmi képességének erősödését. A szocialista országok baráti közössége és minden egyes szocialista ország érdekében fejlesztik. Mint Lenin rámutatott: „a gazdasági megfontolás... a szocialista társadalomban valamennyi nemzet minél gyorsabb közeledését és egybeolvadását követeli meg."*

A termelési tevékenység műveletekre bontása a specializáció és ezen az alapon a termelés koncentrációjának és hatékonysága növelésének is legfontosabb tényezője. Egy ország csak termékek olcsó tömegtermé-

* *Lenin* Összes Művei. 30. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 118. old.

lése esetén szerepelhet sikeresen a világpiacon. Ha mindenfajta terméket és kis mennyiségben gyárt, megosztja erőit és nem érhet el magas termelékenységet.

A specializáció lehetővé teszi, hogy csökkentsék a kibocsátott termékek számát, és ugyanakkor a termelékenység növekedése révén nagy hasznot ad.

Éppen ezek a gazdasági tényezők az alapjai a szocialista országok közötti munkamegosztás elmélyülésének is. Amikor egy szocialista ország valamely termék termelését szervezi, megvizsgálja a többi szocialista ország igényeit is. A szocialista országok előtt álló gazdasági feladatok tehát nem oldhatók meg egy ország szemszögéből. A feladatokat csak valamennyi ágazat komplex fejlesztésével és a többi szocialista országgal való együttműködésben lehet sikeresen megoldani. Az egyes országok gazdasága azonban nem egyoldalúan fejlődik. „A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelvei" c. munkában olvasható: „A szocialista gazdasági világrendszerben kedvező feltételek vannak nemcsak az országok közti munkamegosztás következetes és tervszerű elmélyítésére, hanem arra is, hogy mindegyik országban kialakítsák az egymással kölcsönösen összefüggő és egymást kölcsönösen kiegészítő népgazdasági ágak ésszerű komplexumát. Ez azt jelenti, hogy a szocialista országok kialakítják a népgazdaságok sokágazatú struktúráját, amely optimális komplexumban kapcsolja össze az ipart és a mezőgazdaságot, a kitermelő és a feldolgozó ágakat, a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek termelését, s elősegíti a szocialista országok gazdasági fejlődése ütemének és hatékonyságának fokozását."*

A szocialista országok közötti munkamegosztás elmélyülését természeti, földrajzi, történelmi és gazdasági tényezők befolyásolják. Így például azt, hogy Magyarország alumínium és alumíniumtermékek, Románia pedig olajtermékek előállítója és exportőre lett, elősegí-

* 25 éves a KGST. Kossuth Könyvkiadó 1974. 70—71. old.

tette, hogy rendelkeznek a megfelelő természeti erőforrásokkal.

A specializáció eredményeként a szocialista országok más országokkal is bővíthetik a külkereskedelmet.

A szocialista országok közötti munkamegosztás elmélyülése együtt jár a csere, a termelési kooperáció, a közös gazdasági tevékenység viszonyainak fejlődésével. Ez az alapja a gazdasági együttműködés különböző formái fejlődésének: a népgazdasági tervek koordinációjának, a kereskedelemnek, a káderképzésnek, a hitel- és pénzviszonyoknak stb. Éppen a szocialista nemzetközi munkamegosztás fokozza az egyes szocialista országok gazdasági fejlődésének kölcsönös függőségét, alakítja őket a kölcsönösen összefüggő szocialista gazdaságok egységes komplexumának láncszemévé.

A szocialista országok tapasztalatai, amely országok jelentős specializált termelést alakítottak ki, bizonyítják a nemzetközi munkamegosztás nagy gazdasági hatékonyságát. A koncentráció magas fokát eredményező specializációra példaként szolgálhat Csehszlovákia cipőipara, a Német Demokratikus Köztársaságban a finommechanikai és az optikai műszerek, a Szovjetunióban az útépítő gépek gyártása. Eredményesen fejlődik a szocialista országok közötti munkamegosztás jelenleg a közlekedési eszközök gyártásában, ami lehetővé teszi az összes szocialista országok ellátását. Bulgária az elektromos targonca exportra termelését, Csehszlovákia a villamoskocsikét, Lengyelország a tehervagonokét, a Német Demokratikus Köztársaság a hűtővagonokét fejleszti. Gyorsan fejlődik a nemzetközi alkatrész- és részegység-specializáció, amelyben az országok bonyolult gépek alkatrészeinek vagy részegységeinek gyártására szakosodnak, ami mindegyik országnak gazdasági előnyt nyújt és megkönnyíti a bonyolult műszaki termékek előállítását. A Zsiguli személygépkocsihoz például tömegével állít elő alkatrészeket és részegységeket Magyarország, Bulgária, Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia. Van specializáció a mezőgazdaságban, a szállítás-

ban, a tudományos-műszaki együttműködésben, a turizmusban is.

A szocialista országok közötti munkamegosztás elmélyülése és szabályozásának szükségessége életre hívja azokat a megfelelő nemzetközi gazdasági szervezeteket (egyesüléseket), amelyek saját ágazatukban vagy szférájukban a termeléssel, a tudományos-kutató, a tervező-konstruktőri és kereskedelmi tevékenységgel foglalkoznak. Ilyen egyesülések például az „Interatominstrument", az „Intertextilmas", az „Interatomenergo", az „Asszofoto" stb. Ezek a szervezetek, miközben egyesítik a kutatást, a tervezést, a termelést és az értékesítését, hatékonyan befolyásolják a termelési kooperációt és specializációt, magasabb fokra emelik a szocialista országok gazdasági együttműködését.

A munkamegosztás mértékének legfontosabb mutatója a külkereskedelem fejlődése, mivel elsősorban itt nyilvánul meg a termelési specializáció és kooperáció színvonala. Ha a külkereskedelem növekedési üteme meghaladja a bruttó termék és a nemzeti jövedelem növekedési ütemét, akkor nő a munkamegosztás az országok között. Így 1950—1972 között a KGST-hez tartozó szocialista országok külkereskedelmi forgalma több mint 9-szeresére nőtt, a nemzeti jövedelem 5,3-szeresére, az ipari termelés pedig 1951—1973 között 8,4-szeresére emelkedett.

Az országok közötti munkamegosztás sok termelési ágnál és egészében azonban még a fejlődés kezdeti szakaszában van. A KGST-országok közötti hengereltárucsere például a termelés alig több mint 5%-át teszi ki. Ha figyelembe vesszük, hogy a gépgyártók milyen széles választékban igénylik a hengerelt árut, továbbá a hengerművek létesítésének magas költségeit, akkor világos, hogy ebben az ágazatban még rosszul használják ki a munkaráfordítások csökkentésének, a nemzetközi munkamegosztás további elmélyítésének hatalmas tartalékait.

A szocialista országok közötti munkamegosztás fejlődésében nagy jelentősége lesz az együttműködés további elmélyítését és tökéletesítését, valamint a KGST-országok szocialista gazdasági integrációjának fejlesztését célzó Komplex Program megvalósításának. Több mint 200 jelentős intézkedést tartalmaz a szocialista országok gazdaságának és együttműködésének fejlesztésére vonatkozóan, amelyek a termelő tevékenység minden szakaszát érintik, a beruházástól az értékesítésig.

A szocialista integráció nemcsak a termelést, hanem a társadalmi élet más szféráit is érinti: a politikát, a kultúrát stb. A szocialista integráció központi láncszeme természetesen a termelés, a tudomány, a technika, amelyek fejlődésétől közvetlenül függ a többi szféra fejlődése is. Mivel a szocializmus megteremti a termelés nemzetközivé válásának legkedvezőbb feltételeit, a többi szférában is meggyorsul az internacionalizálódási folyamat.

Mint Lenin rámutatott: „az emberiség egész gazdasági, politikai és szellemi élete már a kapitalizmusban is egyre jobban internacionalizálódik. A szocializmus teljesen internacionalizálja".

4. MILYEN SAJÁTOSSÁGAI VANNAK A NÉPGAZDASÁGI TERVEK KOORDINÁLÁSÁNAK A JELENLEGI SZAKASZBAN?

A szocialista országok közötti munkamegosztás fejleszti a gazdasági élet közösségét, szükségessé teszi néhány közös gazdasági arány, közös termelő szervezetek és intézmények létrehozását. Szükségessé és lehetővé válik a tervszerű arányos fejlődés törvényének felhasználása a szocialista világgazdasági rendszerben. E gazdasági törvény működésének és felhasználásának alapját nem-

* *Lenin* Összes Művei. 23. köt. Kossuth Könyvkiadó 1969. 317. old.

csak a szocialista termelési viszonyok egyes országokban aratott győzelme jelenti, hanem a gazdasági viszonyok kialakulása és fejlődése maguk a szocialista országok között. A szocialista világrendszerben e törvény felhasználásának legfontosabb formája a *népgazdasági tervek koordinálása.*

A szocialista országok népgazdasági tervei koordinálásának szükségessége annak mértékében fokozódik, ahogyan a nemzeti gazdasági komplexumok egységes nemzetközi gazdasági komplexummá egyesülnek. Az egységes népgazdasági komplexumban objektíve szükségszerű a harmonikus egység az egyes alkotórészek között. Meg kell határozni ezért a perspektívát és a teljesítendő feladatok sorrendjét, tudományosan előre kell látni és tudatosan szabályozni kell az arányokat, hogy megvalósítsák a társadalmi termelés fejlődésének magas ütemét és hatékonyságát. A nemzeti népgazdasági komplexumok kölcsönös függőségének fokozódásával bonyolulttá válik, elmélyül és kibővül a tervezés szférája. A népgazdasági tervek koordinálása egyrészt következménye a munkamegosztásnak, másrészt eszköze a munkamegosztás további elmélyítésének.

A népgazdasági tervek koordinálása csak a szocialista országokra jellemző közös tervezési tevékenység formája, amely lehetővé teszi a nemzeti gazdaság fejlesztésére irányuló erőfeszítések és a szocialista világgazdasági rendszer megszilárdítását célzó közös erőfeszítések egyesítését. A tervkoordináció lehetővé teszi, hogy figyelembe vegyék a társadalmi szükségleteket és hosszú távra meghatározzák a termelés fejlődését, hogy racionálisan összekapcsolják a termelés specializációját az egyes országok gazdaságának komplex fejlesztésével. A koordinálás segítségével érik el az egyes államok gazdaságában a kölcsönösen összefüggő ágazatok fejlesztésében szükséges összhangot, fizetési viszonyaik kiegyensúlyozottságát, gazdasági fejlettségi színvonaluk kiegyenlítődését.

A szocialista országok népgazdasági terveinek koordi-

nálása állandóan fejlődik és tökéletesedik. A szocialista világrendszer fennállásának első szakaszában nem lehetett rátérni a tervkoordinálásra, mivel alacsony szinten volt a munkamegosztás, és magukban a szocialista országokban sem volt elegendő tervezési tapasztalat. Ez csak a népgazdaság helyreállítása, a termelési specializáció és a munkamegosztás fejlődése, a tervezési tapasztalatok felhalmozódása után kezdődhetett meg.

A népgazdasági tervek koordinálásában a szocialista világrendszer fejlődésének második szakaszában érték el az első eredményeket, amikor megvalósították az 1956—1960. évekre szóló népgazdasági tervek sokoldalú összehangolását, és meghatározott ajánlásokat dolgoztak ki a KGST-országok egyes ágazatainak fejlesztésére. A koordinálás első szakaszaiban azonban döntően a gépek, nyersanyagok, fűtőanyagok és más áruk kölcsönös szállításainak egyeztetésére szorítkoztak, vagyis főleg a külkereskedelemmel foglalkoztak. A jelenlegi szakaszban a népgazdasági tervek koordinálásának legfontosabb sajátossága, hogy átfogja a termelés továbbfejlesztésének alapvető irányait, összehasonlíthatatlanul kibővült a tervező tevékenység szférája és horizontja, a tervek mérete és időtartama. A szocialista országok az ötéves periódusra szóló tervek koordinálásáról rátérnek a 15—20 éves tervek koordinálására. Ékesszóló példa erre a gazdasági integráció Komplex Programjának elfogadása.

A tervek koordinálásában jelenleg nagy szerepet játszanak a gazdaság legfontosabb ágazatainak, a tudománynak és a technikának a prognózisai, amelyek lehetővé teszik a hosszú távú tervek tudományos színvonalának fokozását, a tervezés mélységének növelését.

Ezzel javítható a folyó tervezés is, nagyobb stabilitást és célirányosságot nyer vele.

A jelenlegi szakaszban nagy jelentősége van a gazdasági együttműködés elmélyítésének a perspektívikus gazdasági feladatok megoldásában. Az előző szakaszokban általában a mennyiségi mutatók tervezésére és elsősorban a hiányok megszüntetésére fordítottak na-

gyobb figyelmet. Most különös jelentőséget kapnak a minőségi mutatók és a koordinálás mélyebb közgazdasági megközelítése. Ezzel összefüggésben nagyobb figyelmet szentelnek a tudományos-műszaki együttműködésnek.

A tőkés világban a tudományos-műszaki vívmányokat — lévén a monopóliumok tulajdonában — eltitkolják vagy spekulálnak velük a monopolprofit növelése érdekében, a szocialista országokban viszont a tudományos-műszaki felfedezések társadalmi vagyonná válnak. Ezzel magyarázható a közös tudományos kutatások széles körű fejlődése, a termelési tapasztalatok és a műszaki újdonságok átadása. 1973-ban a KGST-országok mintegy 1600 tudományos kutatóintézete és más szervezete több mint 2 ezer tudományos-műszaki probléma közös vagy koordinált kidolgozásában vett részt.

A szoros gazdasági együttműködés eredményeként a szocialista országok széleskörűen meg tudják honosítani a leghatékonyabb új technikát, a korszerű termelésszervezési módszereket. Nem kell minden szocialista országban külön-külön időt, eszközöket és energiát fordítani azoknak a kérdéseknek a megoldására, amelyeket más baráti országokban már megoldottak.

A népgazdasági tervek koordinálásának tökéletesítését nemcsak az jelenti, hogy az ötéves tervek mellett hosszabb távra is összehangolják a terveket. Abban is megnyilvánul, hogy tökéletesítik maguknak az ötéves terveknek a koordinálását is. Most az új termelő kapacitások létrehozását is, a leghaladóbb ágazatok fejlesztésében való együttes részvételt is előirányozzák. Nő azoknak az ágazatoknak és termékeknek a száma, amelyeknél az országok egyesítik erőforrásaikat.

Megváltozik a koordináció jellege is. Korábban a népgazdasági terveket összeállításuk után koordinálták, most viszont a nemzeti tervek munkálatainak folyamatában valósul meg a koordináció. A szocialista országok információkat cserélnek a gazdaságpolitika alapvető irányairól. A koordinálás során az együttműködés fő kér-

déseire vonatkozó döntések összehangolása általában megelőzi az ötéves és a hosszú távú nemzeti népgazdaságfejlesztési tervek jóváhagyását. Ez a rendszer lehetővé teszi, hogy megteremtsék a feltételeket és az eszközöket a tervkoordináció alapján létrejött megállapodások teljesítéséhez.

A koordinálás jelenleg sokoldalúan és komplex módon folyik. Lehetővé teszi a fontos népgazdasági problémák felvetését és megoldását, az erőforrásoknak a fejlesztés fő irányaira való egyesítését, és azt, hogy a komplexen oldják meg a népgazdasági problémákat.

5. MI A LÉNYEGE ÉS MELYEK A FŐ MUTATÓI A KÉT VILÁGGAZDASÁGI RENDSZER VERSENYÉNEK?

A szocialista forradalom nem egyszerre győz minden tőkésországban. Ezért viszonylag hosszú ideig egyidejűleg létezik a kapitalizmus és a szocializmus, amelyek között éles harc alakul ki. A szocializmus és a kapitalizmus közötti harc a nemzetközi küzdőtéren gazdasági, politikai és ideológiai síkon folyik. A gazdasági téren folyó verseny is a két rendszer közötti harc egyik formája. A gazdasági verseny során a szocialista országok azt a feladatot oldják meg, hogy a tőkés rendszerrel szemben teljes gazdasági fölényt érjenek el először az egész tőkés világot, majd a legfejlettebb tőkésországokat előzve meg a fő gazdasági mutatók tekintetében.

Számos gazdasági mutató van, amelyek a két világrendszer között folyó harcot jellemzik. A legfontosabb mutatók: az egy lakosra jutó termelés, a munkatermelékenység, a gazdasági fejlődés üteme, a dolgozók életszínvonala. Mindegyik mutató a társadalom gazdasági életének fontos területét jellemzi és egy sor más gazdasági mutatót foglal magában. A dolgozók életszínvonalát például olyan fontos mutatók határozzák meg, mint az egy főre jutó nemzeti jövedelem, a munkabér és a társadalmi fogyasztási alapok nagysága, a munkanap és a szabadság időtartama.

A szocializmus és a kapitalizmus közötti gazdasági verseny a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével kezdődött. A szocializmus számára rendkívül kedvezőtlen feltételek között folyt. A Szovjetunió fennállása egész időtartamának harmadát az imperializmus által kikényszerített háborúk és az elpusztult népgazdaság helyreállítása töltötték ki. A Szovjetunió ilyen kedvezőtlen feltételek között is megmutatta a szocializmus hatalmas fölényét a fejlett tőkésországokkal folytatott gazdasági versenyben. Az alapvető gazdasági mutatók tekintetében a Szovjetunió rövid idő alatt elért és túlszárnyalt számos fejlett tőkésországot és szorosan megközelítette a legfejlettebb tőkésországot, az Egyesült Államokat. Arról, hogy mennyire csökkent a különbség a Szovjetunió és az Egyesült Államok között a gazdasági versenyben, a következő adatok tanúskodnak: a Szovjetunió ipari termelése az Egyesült Államokénak 1913-ban 12,5%-át, 1950-ben nem egészen 30%-át és 1973-ban több mint 75%-át tette ki, az iparban a munkatermelékenység az egész időszak alatt az amerikai színvonal 11%-áról 54%-ára emelkedett 1950—1973 között. A Szovjetunió nemzeti jövedelme az Egyesült Államok nemzeti jövedelméhez viszonyítva 31%-ról 66%-ra nőtt. Ugyanilyen folyamatok figyelhetők meg a verseny valamennyi fő gazdasági mutatójánál. Ezek azt tanúsítják, hogy a Szovjetunió fokozatosan megnyeri az Egyesült Államokkal folyó gazdasági versenyt, és ezzel döntő mértékben járul hozzá a szocialista gazdasági rendszer általános győzelméhez a tőkés rendszerrel folytatott gazdasági versenyben.

A jelenlegi szakaszban a nemzetközi síkon folyó gazdasági verseny egyik leglényegesebb vonása, hogy nemcsak egyes államok, hanem egész államrendszerek vesznek benne részt. A szocialista országok a gazdasági fejlődés minden fő mutatóját tekintve megnyerik a versenyt. Így a szocialista országok részesedése a világ ipari termelésében 1917-ben 3% alatt volt, 1937-ben nem érte el a 10%-ot, 1950-ben körülbelül 20, 1973-ban

mintegy 39% volt. Ha figyelembe vesszük, hogy a szocialista országok lakossága a Föld lakóinak 32,2%-át teszi ki, és az ipari termelésnek mintegy 39%-át állítják elő, akkor világossá válik, hogy az egy főre jutó ipari termelésben a szocialista országok felülmúlták a világ többi részét. A szocializmus győzelméhez a gazdasági versenyben azonban fontos, hogy meghaladják a fejlett tőkésországok színvonalát. 1973-ban a szocialista országok ipari termelése elérte a gazdaságilag fejlett tőkésországok ipari termelésének 70%-át, lakosságuk viszont 2,2-szerese volt ezen országokénak. Ez azt jelenti, hogy az egy főre jutó ipari termelésben a fejlett tőkésország elérése és túlszárnyalása csak a termelés és a munkatermelékenység magas, a fejlett tőkésországok termelésének növekedési ütemét meghaladó ütem mellett lehetséges. A gazdasági fejlődés magas és tartós üteméért folytatott harc a két világrendszer gazdasági versenyében az egyik stratégiai iránnyá vált.

A szocialista gazdaság tartósan gyors ütemben fejlődik. 1951—1973 között a szocialista országokban az ipari termelés kétszer olyan gyorsan nőtt, mint a tőkésországokban. A KGST fennállásának 25 éve alatt (1949—1974 között) a tagállamok ipari termelése több mint 12-szeresére nőtt, a fejlett tőkésországokban ugyanakkor kevesebb mint 4-szeresére.

A kapitalizmussal folytatott gazdasági verseny megnyerésének döntő feltétele a *tudományos-technikai forradalom további kibontakoztatása és eredményeinek széles körű felhasználása a népgazdaságban.* „... az kerekedik felül — mondta Lenin — akinek jobb a technikája, a szervezettsége, a fegyelme és jobbak a gépei ..."* Ezért állapították meg a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának záródokumentumában: „A kapitalizmus és a szocializmus történelmi versenyének egyik fő területévé vált tudományos-műszaki forrada-

* *Lenin* Összes Művei. 36. köt. Kossuth Könyvkiadó 1972. 110. old.

lom széles körű kibontakoztatása a szocialista társadalom fejlődésének fontos feltétele"*. A tudományos-technikai haladás vívmányait a szocialista országok a sokágazatú ipar, a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság bázisán, magasan képzett szakemberekkel honosítják meg. A KGST-országok hatalmas tudományos-kutató apparátussal rendelkeznek (a világ összes tudományos dolgozójának egyharmada ezen országok állampolgára), amely a közös erőfeszítéseket a jelenkor legfontosabb tudományos-műszaki problémáinak kutatására irányítja. A szocialista országok állandóan növelik tudományos-műszaki potenciáljukat.

A két rendszer gazdasági versenyében fontos tényező a *munkatermelékenység*. A munkatermelékenység növekedési ütemét tekintve a KGST-országok megelőzik a tőkésországokat, színvonalában azonban elmaradnak a fejlett tőkésországoktól. Ennek a helyzetnek a megszüntetését elő fogja segíteni a tudomány és technika vívmányainak gyorsabb meghonosítása a termelésben.

A szocializmus megteremti a feltételeket a *társadalom minden tagja jólétének* állandó *növeléséhez*. A szocialista országokban nincs kizsákmányolás, munkanélküliség, válság, faji és egyéb megkülönböztetés a bérezésben. Évről évre nő a társadalom nemzeti jövedelme. Az oktatás és az orvosi ellátás színvonalát tekintve a szocialista országok megelőzték a fejlett tőkésországokat.

A két rendszer gazdasági versenyében ily módon az előnyök a szocializmus oldalán vannak.

* A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása, Moszkva 1969. Kossuth Könyvkiadó 1969. 17. old.

Tartalom

I. FEJEZET. A SZOCIALIZMUS POLITIKAI GAZDASÁGTANÁNAK TÁRGYA ÉS MÓDSZERE 5

1. Mivel foglalkozik a szocializmus politikai gazdaságtana? 5
2. Hogyan kapcsolódik a szocializmus politikai gazdaságtana a közgazdaságtudomány más ágaihoz és a gazdaságpolitikához? 8
3. Melyek a szocializmus politikai gazdaságtana módszerének sajátosságai? 10
4. Miért kell fejleszteni a közgazdasági elméletet és tökéletesíteni a szocialista gazdálkodás formáit és módszereit? 11

II. FEJEZET. A SZOCIALIZMUS KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSI SZAKASZAI 14

1. Miért váltja fel a szocializmus elkerülhetetlenül a kapitalizmust? 14
2. Milyen körülmények között lehet a kapitalizmust elkerülve áttérni a szocializmusra? 15
3. Milyen tényezők hatnak az átmeneti időszak szocialista átalakulásának formáira, módszereire és ütemére? 18
4. Hogyan alakul át a tőkés magántulajdon szocialista tulajdonná? 20
5. Hogyan tér át a parasztság a szocializmusra? 25
6. Milyen ismérvek alapján ítélhetjük meg, hogy egy országban felépült a szocializmus? 27
7. Milyen szakaszokon megy át a szocialista társadalom? 29
8. Melyek a fejlett szocialista társadalom jellemző ismérvei? 31

III. FEJEZET. A SZOCIALISTA TERMELÉSI VISZONYOK RENDSZERE 35

1. Melyik az alapvető viszony? 35
2. Mi a szocializmus gazdasági alaptörvényének lényege? 37
3. Mi a közös, és mi a különböző az össznépi és a szövetkezeti-kolhoz tulajdonban? 39
4. Milyen szférákban létezik a szövetkezeti tulajdon? 42
5. Milyen sajátosságai vannak a személyi tulajdonnak a szocializmusban, és hogyan változik a kommunizmusra való áttéréssel? 44

IV. FEJEZET. A MUNKAERŐ ÉS A MUNKAFOLYAMAT 48

1. Hogyan egyesül a munkaerő a termelési eszközökkel a szocializmusban? 48
2. Milyen okok hatására változik a termelésben dolgozók szakma- és képzettségi struktúrája? 49
3. Milyen tényezők befolyásolják a munkanap hosszát? 53
4. Miért kell növelni a szabad időt, és melyek ésszerű felhasználásának módjai? 56
5. Hogyan kell értelmezni a társadalmi munka termelékenységének növekedését? 58
6. Melyek a munkatermelékenység növelésének tényezői a jelenlegi szakaszban? 61
7. Mi a tudományos munkaszervezés? 65

V. FEJEZET. A SZOCIALISTA GAZDASÁG TERVSZERŰ FEJLŐDÉSE 67

1. Miért szükségszerű és lehetséges a szocialista gazdaság tervszerű fejlődése? 67
2. Mi a jelentősége a demokratikus centralizmus elvének a tervezésben? 69
3. Miért keletkezhetnek aránytalanságok a népgazdaságban és hogyan küzdik le őket? 71
4. Hogyan valósítja meg a szocialista állam a termelőszövetkezetek tervirányítását? 74
5. Hogyan tökéletesítik a tervezést a Szovjetunióban és a többi szocialista országban? 76

VI. FEJEZET. ÁRU- ÉS PÉNZVISZONYOK A SZOCIALIZMUSBAN 80

1. Miért szükségszerű az árutermelés a szocializmusban, és melyek a sajátosságai? 80
2. Miben nyilvánul meg a használati érték és az érték ellentmondása a szocializmusban? 82
3. Milyen funkciókat tölt be a pénz a szocializmusban? 87
4. Hogyan tervezik és szabályozzák a pénzforgalmat? 92
5. Hogyan érvényesül és hogyan használják fel az értéktörvényt a szocializmusban? 95

VII. FEJEZET. A MUNKA SZERINTI ELOSZTÁS. A TÁRSADALMI FOGYASZTÁSI ALAPOK 98

1. Miért szükségszerű a munka szerinti elosztás a szocializmusban? 98
2. Miért nem lehet az elosztás egyenlő a szocializmusban? 100
3. Miért van szükség a különböző munkabérformákra és mi a szerepük? 102
4. Milyen szerepet játszik a prémium az anyagi ösztönzésben? 106
5. Milyen irányban fejlődik a munka díjazása a termelőszövetkezetekben? 108
6. Miből állnak a társadalmi fogyasztási alapok, és milyen formákban jutnak el a dolgozókhoz? 110
7. Miből fedezik a munkások és az alkalmazottak reáljövedelmének növekedését? 112

VIII. FEJEZET. A SZOCIALISTA VÁLLALAT ÉS AZ ÖNÁLLÓ ELSZÁMOLÁS 115

1. Milyen irányokban fejlődik az önálló elszámolás? 115
2. Melyek a termelési alapok kihasználása javításának útjai? 117
3. Hogyan határozzák meg a beruházások gazdasági hatékonyságát? 120
4. Milyen jelentősége van a nyereségnek a vállalati munka értékelésében? 122

5. Milyen ösztönzési alapokat képeznek a vállalatok és milyen célokra használják fel őket? 123

IX. FEJEZET. A TERMELÉSI KÖLTSÉGEK ÉS AZ ÁRRENDSZER A SZOCIALISTA TÁRSADALOMBAN 126

1. Miből állnak a termelési költségek, és milyen úton lehet csökkenteni őket? 126
2. Milyen formákban jelenik meg a tiszta jövedelem? 129
3. Hogyan épülnek fel a termelői árak, és milyen funkciókat látnak el? 131
4. Hogyan befolyásolják az árak a tudományos-technikai haladást? 133

X. FEJEZET. ÁRUFORGALOM 135

1. Mi az áruforgalom lényege a szocializmusban? 135
2. Milyen formákban valósul meg az országon belüli áruforgalom? 136
3. Miből állnak a forgalmi költségek, és milyen úton lehet csökkenteni őket? 140
4. Mi a kiskereskedelmi ár? 143
5. Mi a külkereskedelem lényege a szocializmusban? 144

XI. FEJEZET. PÉNZÜGYEK ÉS HITEL 148

1. Mi a pénzügyek szerepe a szocializmusban? 148
2. Milyen csatornákon képződnek az állami költségvetés bevételei? 150
3. Miért van szükség hitelre, és mi a szerepe a szocializmusban? 151
4. Milyen funkciókat látnak el a bankok a szocializmusban? 152

XII. FEJEZET. A BŐVÍTETT SZOCIALISTA ÚJRATERMELÉS 158

1. Milyen a társadalmi össztermék összetétele? 158
2. Milyen tényezők hatására nő a nemzeti jövedelem? 161

3. Milyen a növekedési ütemek aránya a társadalmi termelés első és második osztálya között? 162
4. Hogyan osztják el a nemzeti jövedelmet? 164

XIII. FEJEZET. A SZOCIALISTA VILÁGGAZDASÁGI RENDSZER 170

1. Melyek a szocialista világgazdasági rendszer kialakulásának okai? 170
2. Melyek a szocialista világgazdasági rendszer fejlődésének szakaszai? 172
3. Mi a jelentősége a szocialista nemzetközi munkamegosztásnak? 175
4. Milyen sajátosságai vannak a népgazdasági tervek koordinálásának a jelenlegi szakaszban? 179
5. Mi a lényege, és melyek a fő mutatói a két világgazdasági rendszer versenyének? 183

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Varsádi Zsuzsanna
A borító Erdélyi János munkája
Műszaki vezető Mózes Tibor
Műszaki szerkesztő Jordán Kati
A szedést 1977. XII. 30-án kezdték meg
Megjelent 1978. IV. 30-án, 20 000 példányban
Terjedelme 9,6 (A/5) ív

78—0151 Szikra Lapnyomda, Budapest

10,– Ft

A könyv rendkívül röviden, tömören és egyszerű nyelvezettel tárgyalja a szocializmus politikai gazdaságtanának szinte valamennyi kérdéskörét.

A többi között olyan kérdésekre találhatunk válaszokat, mint: miért váltja fel a szocializmus elkerülhetetlenül a kapitalizmust; milyen körülmények között lehet a tőkés fejlődési szakaszt elkerülve áttérni a szocializmusra; melyek a szocializmus felépítésének ismérvei; melyek a fejlett szocialista társadalom jellemzői; milyen sajátosságai vannak a személyi tulajdonnak a szocializmusban és hogyan változik a kommunizmusra való áttéréssel; milyen tényezők határozzák meg a munkanap hosszát; mi a tudományos munkaszervezés; mi a demokratikus centralizmus elvének a jelentősége a tervezésben; miért szükségszerű az árutermelés a szocializmusban; miért szükséges a munka szerinti elosztás a szocializmusban; miért nem lehet az elosztás egyenlő a szocializmusban; mi a nyereség jelentősége a vállalati munka értékelésében; mi a hitel szerepe a szocializmusban; mi a külkereskedelem lényege a szocializmusban; hogyan osztják el a nemzeti jövedelmet; mi a jelentősége a szocialista nemzetközi munkamegosztásnak; mi a lényege és melyek a fő mutatói a két világgazdasági rendszer versenyének; stb.

Ezt a könyvet elsősorban a szocializmus politikai gazdaságtanával alap- és középfokon ismerkedő olvasóknak ajánljuk, de haszonnal forgathatják mindazok, akik a fenti kérdések iránt érdeklődnek.